

Аїда Імангулієва

ВИБРАНІ СТАТТІ

АІДА
ІМАНГУЛІЄВА
ВИБРАНІ СТАТТІ

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
Київ 2011

УДК 94(479.24)(081)
ББК 6 3.3(5Азе)я44
I-50

Редактор:
Ейнулла Мадатлі

Укладач:
Йсгана Кавказлі

Перекладач:
Гюльтен Гусейнзаде-Кавказлі

Рецензент:

Григорій Халимоненко, проф., КНУ ім. Тараса Шевченка

I-50 АІДА ІМАНГУЛІЄВА. ВИБРАНІ СТАТТІ: Збірник статей / Укл. Кавказлі Й.— К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — 176 с.

ISBN 978-966-489-094-3

У книзі опубліковані вибрані статті видатного ученого-сходознавця, основоположниці школи арабського літературознавства в Азербайджані, доктора філологічних наук, професора Аїди ханім Імангулієвої (1939–1992). У збірнику також можна ознайомитися зі статтями, присвяченими її життю та діяльності. Видання праць професора Аїди Імангулієвої українською мовою — фактично перший збірник наукових досліджень відомої азербайджанської орієнталістки, які відтепер стануть надбанням широкого кола українських сходознавців, передовсім арабістів.

Хочемо подякувати за матеріали та допомогу, яка була нам надана директором Інституту сходознавства імені З. Буніядова Національної Академії Наук Азербайджану Гевхер ханім Бахшиалієвої.

УДК 94(479.24)(081)
ББК 6 3.3(5Азе)я44

ISBN 978-966-489-094-3

© Імангулієва А., 2011
© Видавничий дім
Дмитра Бураго, 2011

ПЕРЕДМОВА

*Ейнулла Мадатлі,
Надзвичайний та Повноважний Посол
Азербайджанської Республіки в Україні*

Кожен народ має Золотий фонд в особі своїх видатних представників в самих різних областях. Це — візитна картка народу, чинник його загальнонаціональної ідентичності і гордості. Чудовий учений-сходознавець, незвичайна Особа, основоположник школи арабського літературознавства в Азербайджані, талановитий організатор науки нашої республіки, доктор філологічних наук, професор Аїда ханім Імангулієва увійшла до плеяди видатних азербайджанських жінок, символізуючи гордість і славу нашого народу.

Одна зі значних властивостей професора Аїди Імангулієвої полягало в достовірно відданому відношенні до науки і глибокому розумінні значення її ролі в розвитку повноцінного суспільства. Особливе місце в її наукових дослідженнях і діяльності займала арабська література і культура, на вивчення яких професор витратила усе життя.

Аїда Імангулієва, ґрунтовно і системно досліджуючи та аналізуючи науково-культурні зв'язки Сходу і Заходу як теоретичну проблему, відкрила новий етап в цьому напрямі сходознавства.

Аїда ханім — автор монументальних праць, присвячених арабській еміграційній літературі, а також знавець західної і російської літератури. Три її монографії і більше 70 наукових статей — цінний посібник для усіх, хто має намір вивчити культуру народів арабського Сходу. Багато наукових праць Аїди Імангулієвої не втратили актуальності і до цього

дня. Примітно, що вона стала першою в історії Азербайджану жінкою-сходознавцем, доктором наук, першою жінкою, що очолила Інститут сходознавства Академії наук Азербайджану, членом Всесоюзного суспільства сходознавців, а також членом Всесоюзної ради координації по дослідженню східної літератури в СРСР. Займаючись педагогічною діяльністю, Аїда Імангулієва була одним з творців основного курсу по новій арабській літературі в Азербайджані і колишньому Радянському Союзу. Упродовж багатьох років вона читала лекції з арабської філології в Азербайджанському державному університеті. Аїда Імангулієва, яка внесла неоцінімий вклад до вивчення східної культури своїми видатними дослідженнями в області сходознавства, викладацьким і організаторським талантом, заслужено прославилася на батьківщині і далеко за її межами, широко популяризувавши азербайджанську наукову школу.

Працюючи на високих науково-організаційних посадах, вона разом з незмірно збільшеною адміністративною і викладацькою діяльністю продовжувала плідні науково-творчі пошуки, в яких для Аїди ханім був закономірний симбіоз прагнення служити науці, просвіті і вихованню усе нових і нових поколінь талановитих азербайджанських учених, віддаючи себе цій благородній меті без залишку, і одночасно скрупульозне накопичення багатств внутрішнього світу, вдосконалення себе в роботі, творчості. Вона до останнього продовжувала ці ретельні пошуки і знахідки, ставлячись до колег, особливо молодих, дуже дбайливо і прихильно, вчивши інших, поповнювала власні знання. Адже знаходячись на самих різних наукових і адміністративних східцях Аїда Імангулієва продовжувала залишатися перш за все вірною самій собі, що і здобуло їй повсюдний авторитет і повагу.

По спогадах сучасників, як вчений Аїда ханім мала копітку жадання досліджень, інтелектуальну допитливість, творчу різнобічність і постійний пошук істини, була людиною широкого кругозору, найвищої ерудиції. Тема наукових досліджень Аїди Імангулієвої була пов'язана з особливостями творчості арабських емігрантів в Америці — Еміна ар-Рейхані, Джубрана Халіла Джубрана, Міхаїла Нуайме і інших; при цьому сучасники підкреслювали важливість прийнятою дослідницею за основу концепції синтезу, яке узагальнює новаторські явища, що виникли в арабській літературі початку ХХ століття і дозволили їй включитися в загальносвітовий літературний процес.

Вона увела в науковий обіг таке поняття, як «емігрантська література». Саме твори емігрантів з Лівану, дослідження творчості яких займалася Аїда ханім, познайомили західного читача з багатьма традиціями арабського Сходу. А Схід відчув в них дух Заходу, моральні орієнтири західного читача. І таким доступним усім читачам способом, судячи з численних досліджень Аїди Імангулієвої, відбувся своєрідний культурний і цивілізаційний діалог Сходу із Заходом.

Прогнози, зроблені в її наукових працях, торкалися і таких важливих питань, як необхідність взаємозв'язку, взаємозалежності двох джерел духовності — східної і західної. Її праці і сьогодні допомагають знайти відповідні шляхи і форми міжцивілізаційного діалогу за допомогою літератури письменників-емігрантів і їх послідовників з Лівану і з усього Сходу.

Монографія Аїди Імангулієвої «Корифеї нової арабської літератури», що є вершиною її наукових досліджень, стала важливою подією у світі сходознавства. «По суті, книга Аїди стала першою серйозною роботою у вітчизняній арабістиці

після праць А.Кримського і І.Крачковського, присвяченою такому серйозному і цікавому явищу, як література арабів в еміграції, явищу, що зробило колосальний вплив на розвиток сучасної арабської культури, – згадує російський учений Ірина Білик. – Не дивлячись на те, що історія «сіро-американської» школи сходить до першої третини ХХ століття, її автори досі залишаються найбільш читаними у всьому арабському світі».

Її талант і характер органічно доповнювали краса, видатні зовнішні дані, які не лише не дисонували з її плідною професійною діяльністю, але, навпаки, гармонійно її розвивали. По спогадах сучасників, немало людей називало її ідеальною жінкою, але сама вона себе такий не рахувала. Її зовнішня і внутрішня натхненність вчили оточення зберігати сприйнятливість до прекрасного і вічного допомагаючи не потонути у світі миттєвого і скороминущого, допомагаючи осмислити поняття «краса», «прекрасне» з усе більш широких позицій, що включають складний комплекс не лише зовнішніх якостей, але і образу мислення, поведінку, характеризують культуру, духовність гармонію життя, прагнення пізнати її закони.

Усі віхи життєдіяльності Аїди Імангулієвої по суті є своєрідним доповненням і обрамленням високого, даного Творцем, образу досконалої жінки. Їй вдавалося займатися багатогранною науково-творчою, викладацькою, в цілому організаторською діяльністю і одночасно бути зразковою мамою і дружиною. За свідченням очевидців, усіх тих, хто зустрічався з Аїдою Імангулієвою, входив в коло її друзів, вона нескінченно любила життя, з однаковою гідністю приймаючи і його дари, і удари, не припиняючись дивуватися з її різноманіття і непередбачуваності, одночасно постійно

відчуваючи скороминучості цього життя в прагненні встигнути якомога більше. Незважаючи на складний, напружений графік життя, їй завжди вдавалося підтримувати особливий, неповторний імідж, будучи прикладом для наслідування усім іншим.

Впродовж усього свого життя вона присвячувала сили і талант служінню азербайджанському народу. У Азербайджані перевидано її книги і статті, урочисто відзначаються пов'язані з її іменем пам'ятні дати.

В той же час, значення її життєдіяльності виходить далеко за рамки нашої країни, привертаючи увагу вчених самих різних країн і областей. Величезні професійні заслуги і благодійні діяння Аїди ханім, яка фундаментально дослідила і проаналізувала науково-культурні зв'язки Схід–Захід, необхідність взаємозалежності цих найважливіших джерел духовності людства залишили незгладимий слід у всьому світі. У Канаді був створений Інтернаціональний центр універсальних людських цінностей імені чудового азербайджанського вченого-сходознавця Аїди Імангулієвої. А значить, пам'ять про цю саму прекрасну, яскраву і велику Людину не лише живе, але і розвивається, втілюючись у важливі і добрі справи.

Видання праць професора Аїди Імангулієвої українською мовою – справа необхідна й актуальна, адже це фактично перший збірник наукових досліджень відомої азербайджанської орієнталістки, які відтепер стануть досяжні широкому колу українських (та й не тільки) сходознавців, передовсім арабистів. Праці проф. Імангулієвої друкувалися переважно в Азербайджані, спорадично – у Москві, а отже їх могла отримати далеко не кожна бібліотека навіть у великих українських містах. Українському читачеві, звичайно, буде корис-

но ознайомитися з працями А. Імангулієвої, в яких авторка прекрасно висвітлила долю Міхаїла Нуайме, який у юності жив та навчався у Полтаві. Скрупульозність дослідження цієї теми свідчить про велику відповідальність азербайджанської арабістки перед світовою наукою: відомо, що авторка використовувала кожну можливість, аби віднайти новий та свіжий матеріал про М. Нуайме, наприклад, підготувала була чудову доповідь на ювілейну конференцію, яка відбулася у Полтаві.

Перу А. Імангулієвої належить серія статей про літературну творчість арабів-емігрантів, які переселилися були до США та Південної Америки. Завдяки працям А. Імангулієвої читачі колишнього СРСР мали можливість одержати якнайповнішу інформацію про цей феномен літературної творчості.

На думку професора Г. Халимоненко, надзвичайно цікавий та повчальний для українських науковців представляє собою стаття азербайджанської дослідниці про давнє коріння азербайджанської культури, зокрема поезії – йдеться про поетів-азербайджанців, що писали в добу Халіфату арабською мовою. Ця тема перегукується з подібним явищем, притаманним давній Україні, коли значний масив вітчизняної літератури писався латиною.

Аїда Імангулієва уважно стежила за літературним процесом не тільки в арабськомовних країнах, але й себе на батьківщині. Велике зацікавлення в українського читача викличуть праці професора Імангулієвої про арабсько-азербайджанські літературні взаємини. Азербайджанська орієнталістика завжди знаходила час, аби відгукнутися рецензією на вихід збірки віршів азербайджанських поетів арабською мовою чи навпаки.

Звичайно, декотрі свої праці професор Імангулієва сьогодні написала б в іншому змістовому тоні, але навіть декотрі думки авторки, висловлені на догоду тодішньому режиму, мають інформативну цінність як свідчення доби.

Окремо хочеться висловитися про переклад праць професора А. Імангулієвої з азербайджанської мови на українську. З цього приводу можна привести вислови відомого вченого, знатного сходознавця України професора Г. Халимоненко, який люб'язно дав згоду ознайомитися зі збірником та бути рецензентом та який відзначає що азербайджанська та українська мови мають різну синтаксичну структуру, а особливо вони відрізняються своїми термінологічними системами. З досвіду знаю, скільки огрехів буває наробить перекладач, поки впорається з перекладом з азербайджанської на українську чи навпаки. На щастя, переклад праць Аїди Імангулієвої, який здійснила випускниця Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Гюльтен Гусейнзаде-Кавказли виконаний добре.

Хочу також подякувати керівництву Інституту сходознавства імені З. Бунйядова Національної Академії Наук Азербайджану, зокрема директору Інституту, доктору філологічних наук, професору Гевхер ханим Бахшиалієвой, а також упоряднику цього збірника, раднику посольства Азербайджану в Україні Йегана ханим Кавказли за проявлену ініціативу при створенні збірника зібраних праць професора Аїди Імангулієвої. Впевнений, що представлений збірник статей професора Аїди Імангулієвої викличе велику зацікавленість у сфері сходознавства України.

Роль професора Аїди Імангулієвої у розвитку сходознавства в Азербайджані

*Гевхер Бахшиалієва,
депутат Міллі Меджлісу Азербайджану,
директор Інституту сходознавства
імені З. Бунйадова Національної
Академії Наук Азербайджану, доктор
філологічних наук, професор.*

*«Ті, хто живуть у своїх творах, ніколи не
помирають»
Крістіан Бові*

XX століття в історії багатомісячного розвитку азербайджанської науки посідає особливе місце. Саме в цей час у нашій країні на основі сучасної методології починається системний розвиток і розквіт найрізноманітніших галузей науки. Нарівні з іншими галузями швидко розвивалися гуманітарні й суспільні науки, що збагачували національну й загальнолюдську науку. У цьому ряду окремо слід відзначити азербайджанську сходознавчу науку. Саме в цей період на основі найпрогресивніших традицій та національного досвіду світової орієнталістики, різних галузей сходознавчої науки в нашій республіці упродовж інтенсивних освітніх еволюційних етапів було створено могутній науковий потенціал, виховано висококваліфіковані кадри національного сходознавства. Блискучі вчені, талановиті особистості, Кожна наукова праця талановитих вітчизняних вчених, блискучих особистостей — нове слово, нова знахідка в на-

уці. Своїми фундаментальними дослідженнями вітчизняна наукова еліта, гідно репрезентуючи самобутні досягнення азербайджанського сходознавства, забезпечила визнання оригінальної «азербайджанської школи» як у колишній радянській, так і у світовій орієнталістиці. Видатний учений сходознавець, перша в Азербайджані жінка — доктор філологічних наук з арабознавства, професор Аїда-ханім — одна з найавторитетніших учених, яка доклала багато зусиль для розвитку цієї школи та одночасно гідно представляла її в колишньому Союзі та у світовому масштабі. Глибокі теоретичні знання, аналітичне мислення, широка ерудиція, вразлива начитаність, дослідження, проведені завдяки знання декількох східних і західних мов сприяли тому, що наукові праці Аїди Імангулієвої, написані за дуже короткий термін, зробили її популярною не тільки в колишньому Радянському Союзі, а й у багатьох країнах світу.

Аїда-ханім зі співробітниками Інституту сходознавства

Імангулієва Аїда Насір кизи народилася 10 жовтня 1939 року в Баку в родині інтелігентів. У 1957 році закінчила середню школу № 132 із золотою медаллю. У цьому ж році вступила на відділення арабської філології факультету сходознавства Азербайджанського державного університету (тепер БДУ). Після закінчення університету в 1962 році була аспіранткою кафедри історії народів Близького Сходу цього ж університету, далі навчалася в аспірантурі Інституту народів Азії колишньої АН СРСР. У 1966 році Аїда Імангулієва вдало захистила кандидатську дисертацію та почала свою плідну наукову діяльність в Інституті сходознавства АН Азербайджану.

Сходинками підйомних і спадних шляхів науки пройшла Аїда-ханім і завдяки своїй праці, таланту, розуму, здібностям виростала від посади молодшого наукового співробітника до старшого наукового співробітника, завідувача відділення, заступника директора з наукової роботи та, нарешті, директора Інституту сходознавства Академії наук Азербайджану.

У 1989 році Аїда-ханім у місті Тбілісі успішно захистила докторську дисертацію, здобула наукову ступінь доктора філологічних наук та невдовзі за цією кваліфікацією і звання професора.

Аїда Імангулієва, будучи автором трьох монографій («Міхалі Нуайме та «Асоціація пера», М., 1975; «Джубран Халіл Джубран», Б., 1975, «Корифеї нової арабської літератури», Б., 1991) та більш ніж 70 наукових статей, стала визнаним редактором багатьох наукових досліджень, написаних у галузі філології Сходу. Вона також була головою ради із захисту дисертацій за кваліфікацією «Літератури азійських та африканських закордонних країн», яка діяла в Інституті сходознавства АН Азербайджану.

Професор Аїда Імангулієва неодноразово гідно представляла сходознавчу науку Азербайджану далеко за кордонами республіки (Москва, Київ, Полтава, Санкт-Петербург, Гамбург, Галле та інші).

У своїй науково-організаційній діяльності Аїда Імангулієва в центр уваги завжди ставила підготовку висококваліфікованих сходознавців. Не випадково, за короткий строк її керівництва відділенням «арабської філології» та за її безпосередньою ініціативою були захищені більше десяти кандидатських дисертацій.

Аїда Імангулієва була членом президії Всесоюзного товариства сходознавців, Всесоюзної координаційної ради з дослідження літератур Сходу та Спільки письменників Азербайджану.

Упродовж довгих років вона плідно займалася педагогічною діяльністю, читала лекції з арабської філології в Азербайджанському державному університеті.

Професор Аїда Імангулієва – перший азербайджанський учений, яка системно досліджувала проблему літературних взаємин Сходу-Заходу. Вивчаючи взаємні вплив і відносини культур Сходу й Заходу, вона брала за основу загальнолюдські цінності, притаманні кожній з двох літератур, спиралася на виважені факти. У результаті її досліджень було визначено абсолютну істину, актуальну для всіх періодів: культурні цінності Заходу тільки тоді можуть укорінюватися на місцевій основі та збагачувати її, коли вони в необхідних формах відповідатимуть національному характеру й традиціям Сходу. У численних наукових працях Аїди Імангулієвої досліджуються синтез культурних традицій Сходу й Заходу, розвиток творчого методу та нових художньо-літературних течій, і це створює дуже важливу основу для вивчення в та-

кому аспекті не тільки арабської літератури, а й усіх нових літератур Сходу, та має методологічне значення.

Колись відповідно до вимог панівної ідеології дослідження взаємовідносин і впливу культур Сходу та Заходу серйозно спотворювалися. Слава Богові, що ці часи вже позаду, і на передній план висунуто не змішування, а діалоги цивілізацій та загальні культурні й моральні цінності. На щастя, були особистості рідкісного таланту, які виростили в той період і сформувалися як учені, що, випереджуючи час, підходили до проблеми не з позиції ідеологічної кон'юнктури, а з площини універсальних моделей та загальнолюдських цінностей. Аїда Насір кизи Імангулієва була саме з таких учених-дослідників.

У Аїди-ханім Імангулієвої, як ученого, коло інтересів було широке й багатостороннє. Проте, основним об'єктом її численних наукових досліджень була арабська еміграційна література.

Наприкінці XIX сторіччя суспільно-політичні та економічні проблеми в житті багатьох арабських країн, передусім Лівану, змусили людей залишати батьківщину та масово емігрувати до США. З еміграцією ліванської творчої інтелігенції до США, особливо до Нью-Йорка, розпочалося становлення еміграційної літератури, і це у прикінцевому результаті перетворилося на особливу та своєрідну «Сирійсько-Американську школу», яка відіграла значну роль у формуванні нової арабської літератури. Місія оновлення арабської літератури активним поєднанням її з досвідом іноземних літератур випала на провідних представників «Сирійсько-Американської школи».

Завдяки напруженій дослідницькій діяльності ученого було досягнуто значних результатів. Значення літературної

творчості представників арабської еміграційної літератури полягало в тому, що вони відобразили в душі новаторства етичні та художні цінності літератури Європи та Америки, втілили їх досягнення у синтезі з найкращими національними традиціями. Талановиті митці «Сирійсько-Американської школи» засвоїли з іноземних літератур досягнення, що відповідають важливим вимогам суспільного розвитку саме арабських країн. Завдяки діяльності цих письменників, на початку XX сторіччя арабська література зуміла відійти від традиції замикання в рамках регіональних об'єднань та активно приєднатися до світового літературного процесу. Творчість письменників «Сирійсько-Американської школи» стала зразком незвичного синтезу – до її кола зв'язків увійшли одночасно три традиції: «озерна школа», трансценденталізм Америки та критичний реалізм російської літератури. Дослідник, який аналізував їх, пише: «Опис літературних фактів, порівняльний аналіз та вивчення їх не тільки поширили уявлення щодо формування нової арабської літератури, а й оживили правдиву картину з типологічного погляду складних і суперечливих форм нової літератури Сходу. Результатом контакту «Сирійсько-Американської школи» з трьома названими течіями стало формування певних художніх методів: якщо «озерна школа» і трансценденталізм сприяли становленню романтичного методу у творчості Джубрана та Ар-Рейхані, то зв'язки з російською літературою сформували реалістичного Нуайме».

Усі тонкощі літературно-художнього стилю засновників еміграційної літератури дослідник перетворює на об'єкт дослідження: «Еміграційні письменники були засновниками нового літературного стилю. У межах можливого вони звільнили цей стиль від архаїзмів, складних синтаксичних над-

будов, великої кількості штучних прикрашень різного роду. При цьому вони продемонстрували дбайливе ставлення до традицій і цінностей арабської класичної літератури».

А. Імангулієва досліджує творчість представників арабської еміграційної літератури, які володіють різноманітними художніми стилями: у творчому доробку Нуайме її цікавить той самобутній критичний реалізм, який сформувався під впливом російської літератури. З неменшим інтересом вона простежує процес розвитку романтичного стилю під впливом англійської поезії у творчості Джубрана; визначає роль трансценденталістів Америки у творчості Амін Ар-Рейхані та інших. У цей час вона перерахує сотні наукових праць, аналізує найвідоміші твори цих письменників, досліджує їхній творчий метод, світогляд, еволюцію мови поезії та прози, ліризм, особливості образів різних героїв. Вперше у світово-

Учасники конференції присвяченої 100-річчю М. Нуайме. Полтава, 1989

му арабознавстві азербайджанська орієнталістка повністю виявляє сутність і значення арабо-американських, західноєвропейських та російських художніх зв'язків, визначає процес засвоєння з російської та західних літератур у формуванні художнього стилю видатних представників еміграційної літератури та його результати.

Виступ А. Імангулієвої на конференції присвяченої 100-річчю М. Нуайме. Полтава, 1989

За висновками вченого, в процесі художнього розвитку просвітницький дидактизм був усунутий арабськими письменниками, творам яких були притаманні сентиментальні, запозичена поетику романтизму та критичного реалізму. Для відображення історичної правди, А. Імангулієва творчо використовувала досягнення культури та літератури Заходу, що несли у собі необхідні нові форми та нові ідеї.

Кожен з цих письменників, використовуючи резерви етичних і художніх цінностей, які належать певному творчому методу, у своєрідному вигляді провів їх худож-

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kutubxanası

не випробування. Джубран та Ар-Рейхані звернулися до романтизму Заходу. Але на відміну від арабських романтичних поетів, ці письменники не прийняли у механістичному вигляді тільки його зовнішні особливості, засвоїли романтизм як творчий метод, тобто як нову думку, що дає їм можливість висловити своє ставлення до арабської реальності. Вони вперше зламали вже тісні рамки просвітництва та перейшли до романтизму. У творчості Джубрана та Ар-Рейхані романтичний напрям не тільки засвоєно, а й збагачено та ускладнено. Так сталося, з одного боку, в результаті складного синтезу романтичного досвіду Заходу з особливими традиціями арабської літератури, з іншого — завдяки індивідуальному талантові обох митців. Таким чином, вони вирости до рівня сприйняття загальнолюдських проблем та одержали можливість бути не тільки рівноправними учасниками світового літературного процесу, а й провідниками нових художніх цінностей у світову літературу.

Наприкінці своїх досліджень А. Імангулієва робить висновок, що у використанні досягнень іноземних літератур арабська література передусім зобов'язана представникам еміграційної літератури. Еміграційні письменники, перебуваючи в орбіті позитивного впливу літератури Заходу, засвоїли найкращі її досягнення та розвивали їх самобутнім чином. Ці письменники, які зуміли зберегти у своїх творах національний дух та колорит, відіграли незамінну роль у розвитку нової арабської літератури. Завдяки саме їхній творчості, розширилося коло тем арабської літератури ХХ століття, ще розмаїтішою стала система жанрів, виникли нові форми художнього вираження й арабська література почала набагато інтенсивніше взаємодіяти із загальнолюдською культурою.

Окрім цього, А. Імангулієва у своїх працях проводила теоретичний аналіз різних ідейних течій, які стали виявом загальнолюдської наукової, мистецької та філософської думки — все, що стосувалося сфери її досліджень. Це підняло її імідж на рівень світових досягнень, і не тільки в галузі арабістики, а й усієї філології.

Як людина, яка 15 років працювала разом з Аїдою-ханім, хочу підкреслити ще одну рису її внутрішнього, поетичного світу. Великий Творець був дуже щедрий, коли нарівні з високими інтелектуальними якостями подарував їй ще й зовнішню красу. Її врода — справді ж усім на заздрість — потребувала пера Фузулі, натхнення Вагіфа, поетичного слова Алескера. Ця врода на диво гармонійно поєдналася з її внутрішнім, морально багатим, світом, чуйним серцем та тонкою душею...

Аїда-ханім зі співробітниками Інституту сходознавства

Найближчими днями відбудеться ювілей Аїди-ханім Імангулієвої – видатного вченого-сходознавця, організатора науки, педагога, доктора філологічних наук, професора. Якби була жива, то цей день зустріла б із гордістю разом з родиною, колегами та студентами. На жаль, життєвий шлях її був короткий. Але роки, що пройшли без неї, закарбували поставили в центрі уваги одну істину: Аїда-ханім віддалилася від нас лише тілом – її ім'я в усіх на вустах, пам'ять не зітреться із сердець. Душа її ходить серед нас, живе в дітях, творах, студентах, колегах, освітлює наші шляхи, кличе нас у майбутнє. Її твори читають, вивчають, досліджують, перекладають, знову видають. До тих пір, поки не втратили свою актуальність ідеї, за які вона змагалася своїм пером, поки не буде знайдене повне взаєморозуміння у відносинах між Заходом і Сходом, люди звертатимуться до творів Аїди Імангулієвої, а майбутні покоління завжди з вдячністю згадуватимуть її.

2009 рік

Аїда ханум

*Халіда Кавказли,
Завідувач відділу тюркської
філології Інституту сходознавства ім.
академіка З. М. Бунйядова НАНА,
Кандидат філологічних наук*

У деякому царстві, в деякій державі, в місті Баку, в сім'ї відомого й інтелігентного журналіста народилася дівчинка. Як і в кожній родині, народження цього немовляти принесло величезне щастя його батькам – матері Гевхер та батькові Насірові – і ще більше прив'язало їх до життя. Дівчинку назвали Аїда. Оскільки маленька Аїда була єдиною дитиною в родині, її дуже плекали і нею дуже дорожили. Її усмішка приносила щастя в їхній будинок, а її найменша недуга непокоїла родину. Один із співробітників газети «Комуніст», редактором якої був батько Аїди, Насір, розповідав, що одного разу в 1946 році він надав матеріали для нового номера газети, щоб дізнатися думку редактора. Насір читав матеріали, але було видно, що думками він дуже далеко. Раптом він, піднявши голову, сказав: «Ні, я не можу зосередитися, здається, моя маленька Аїда захворіла. Мені по телефону передали, що з нею все гаразд, але неспокійно у мене на душі. Краще поїду я додому і сам особисто перевірю. Я буду скоро». І незабаром він повернувся. Посміхаючись, він сказав: «Все гаразд» і повернувся до роботи.

Роки йшли і ця маленька дівчинка стала школяркою. У шкільні роки вона уособлювала собою дитячу наївність, і її очі сяяли радістю. Далека від самовдоволення і гордості, її усмішка не сходила з обличчя. Аїда була улюбленицею своїх викладачів не тільки завдяки дружелюбності, ширості, товарищескості, але й тому, що була відмінницею. Шлях Аїди до школи проходив повз музей літератури імені Нізамі, через парк. Дуже часто вранці, в парку імені Нізамі, вона зустрічалася зі своїми подружками-однокурсницями, і вони разом ішли до школи № 132. Коли вчилася десь у 7–8 класі, у неї було червоне пальто, яке їй дуже пасувало. Наприкінці 70-х, коли вона стала відомим ученим, матір'ю двох прекрасних дівчаток, у неї було пальто також червоного кольору. Їй говорили: «Вам дуже пасує цей колір». А вона відповідала: «Знаю, тільки я не люблю вдягати настільки помітні речі. Я ніяково почуваюся». І справді, вона вдягалася завжди охайно і зі смаком. Незважаючи на те, що фінансові можливості їй дозволяли, вона не вбиралася в коштовні прикраси, йдучи туди, де на це не було потреби.

Закінчивши школу із золотою медаллю, Аїда вирішує продовжити свою освіту в Бакинському державному університеті на новому факультеті сходознавства у відділі арабської мови. Після вступу до університету перед Аїдою відкрився новий, ще більш світлий і цікавий світ. І саме там вона знайшла свою долю. Одним із її викладачів виявився шановний професор Мір Джалал. З батьківською привітністю він придивлявся до молодой Аїди. Часто її щось запитував та і звертав увагу на кожну її дію.

Нарешті, одного разу Мір Джалал звертається до своєї дружини Пуста-ханім зі словами: «На факультеті сходознавства є одна дуже гарна дівчина, на курсі, де я викладаю.

У неї прекрасні очі, а до того ж вона дуже вихована й культурна дівчина», — і з натяком дивиться на свого старшого сина Аріфа, якому досі ніхто не припав до душі. І ось усе вирішується якнайкраще: Аріф знаходить цю дівчину з прекрасними очима і, побачивши її, закохується в неї. Результатом цієї широкі, великої любові, і за бажанням рідних, стає укладення щасливого шлюбу.

Близькі, родичі, знайомі люблять і поважають цю родину, намагаються поділитися щастям з молодятами, а також з їхніми батьками, які віддали свою доньку заміж, і які привели у свій будинок невістку.

Випускники факультету сходознавства
Азербайджанського державного університету 1962 року

Якось одного спекотного літнього дня однодумець, друг і сусід Мір Джалала, шановний професор Джафар Хандан, запрошує цю щасливу пару, а також їхніх батьків до себе в замський будинок у Піршагах і влаштовує їм чудову гостину. Винуватці свята — наречені Аріф та Аїда — були створені один для одного. Пара молодят як символ кохання викликала у дорослих шире захоплення й дивувала всіх чистотою почуттів та подружньої вірності. Дивлячись на цю пару, на щасливий шлюб сина, раділа і пишалася мати Пуста, а також батько Мір Джалал. Задоволені та спокійні за свою доньку, побачивши, що вона знайшла те життя, яке вони їй бажали, та ще раз переконавшись, що їхня дочка знайшла свою долю, мати Гевхер й батько Насір випромінювали щастя.

Закінчивши факультет сходознавства Азербайджанського державного університету з відзнакою, Аїда для продовження навчання їде до Москви. Там вона вступає до аспірантури.

З роками стаючи все більш стриманою, серйознішою, досвідченішою, будучи матір'ю двох дітей, Аїда проявляє великий інтерес і потяг до наукових досліджень і як жінка бере на свої слабкі плечі важку працю. І таким чином вона тривалий час займається дослідженням давньої, з багатим минулим, арабської літератури, але молодого науковця цікавить і сучасний літературний процес в арабському світі. Низка завершених наукових досліджень, передусім таких, як «Джубран Халіл Джубран» (1975), «Гелемлер Бірлії (Асоціація пера)» і «Михаїл Нуайме» (1975), «Корифеї нової арабської літератури» (1991), а також понад 70 наукових статей і перекладів з арабської літератури, виконаних не лише завдяки непересічному хисту Аїди Імангулієвої, а й унаслідок невси-

пущої праці, зробили азербайджанську орієнталістку відомою далеко за межами рідної країни.

А потрібні нагадати, що Аїда почала свою кар'єру з молодшого наукового співробітника в Інституті сходознавства Азербайджанської національної академії наук і, поступово піднімаючись кар'єрними сходами, вона бере на себе обов'язки завідувача відділу арабської філології, далі — заступника директора з наукової роботи й, нарешті, стає директором цього ж інституту. Для молоді жінки це дуже почесна і відповідальна посада. Однак Аїда легко впоралася зі своєю посадою, тому що була здатна виконати поставлені перед нею завдання і як вчений і як особистість, і, врешті, як жінка. Наукова інформація про неї стала приходити з різних країн, з таких міст, як Москва, Київ, Полтава, Санкт-Петербург, Гамбург, Галле, де проводилися міжнародні конференції, симпозиуми. Аїда була перша жінка в Азербайджані, яка ста-

Фото з весілля

ла доктором наук з арабістики і була відомою в науковому світі як професор-сходознавець Аїда Імангулієва. Як жаль, що передчасна неблаганна смерть не дала можливості цій талановитій співвітчизниці розкрити свої можливості уповні.

Чи то в азербайджанській науці, чи то у світовій орієнталістиці, Аїда, відома як гідна її представниця, в межах визна-

ченого їй долею життя, як донька, дружина, мати, учений, громадянин, жінка, пані гідно впоралася, навіть перевиконала призначену їй місію.

Якщо переглянути життєвий шлях Аїди, то можна сказати, що вона була щаслива жінка: адже вона була улюбленицею, розніженою, дорогою, оточеною турботою та бажаною дитиною дуже інтелігентної родини.

Вона багато розповідала про материнську ласку своєї матері Гевхер, про турботу й уважність свого батька Насіра.

Вона розповідала: «Ви хоч знаєте, як моя мама любить Наргіз, пестить, піклується про неї».

Адже вона — Аїда, ще будучи студенткою в університеті, народила свого первістка і втішила своїх батьків першою онукою.

Аїда-ханум зі співробітниками Інституту сходознавства

Аїда розповідала своїм близьким, що після створення сім'ї у красивому будинку на вулиці Нізамі дитяча кімната, що належала їй, збереглася без усіляких змін навіть після її

заміжжя, і батько з матір'ю називали її тепер не кімната Аїди, а кімната Наргіз.

Вона говорила, що «якби не підтримка свекрухи і допомога матері, напевно, я не змогла б навчатися в аспірантурі. Однак я постараюся взяти на себе більшу частину турбот про Мекі (так вона часто називала свою другу дочку Мехрібан).

Однак, у той час, напевно, сама ж не усвідомлюючи свого щастя, Аїда як усі доньки, знову ділилася своїми родинними клопотами зі своєю матір'ю Гевхер.

Аїда була щасливою ще й тому, що вона була невісткою дуже серйозного та водночас благодушного, стриманого, турботливого професора, до якого дружина з повагою зверталася «пан Мір Джалал», а також невісткою красивої, широкі, люб'язної, свекрухи, пані Пусти.

У сімейному житті, в будинку чоловіка її любили, і її зовиці Ельміра ханум, Адібе ханум вважали своєю сестрою, а шурини Хафіз, Агіль стали її братами.

Шкода цієї казки, шкода, що життя її закінчилося передчасно: двері розставання занадто рано відчинилися перед нею. Навіть ця молода жінка Аїда сама була здивована безжалісним рішенням долі і підступним вироком.

Не судилося Аїді прожити довге життя зі своїм вірним чоловіком, який був їй долею. Також не судилося Аїді побачити успіхи на життєвому шляху своїх дітей, радіти й пишатися цими успіхами більше за всіх, побачити весільні сукні своїх онучок і пізніше народжених правнуків. Тут можна сказати, що казка Аїди закінчилася. Але у нас язик не повертається це сказати, ми не можемо цього сказати і не скажемо. Сказати таке — це не про неї. Тому що кохання, мрії та бажання Аїди живуть у серцях чоловіка — академіка Аріфа, в серцях, у

добрих вчинках, в успіхах миловидних, розсудливих, замислених і зажурих за матір'ю двох дочок Наргіз та Мехрібан, а також чудових і прекрасних, мов квіти, онуків і правнуків.

З неба впали три яблука. Одне з них належить вірному чоловікові Аїди Аріфу, друге – Наргіз, тій, яка ніяк не визнає ранню смерть матері, не вірить цій гіркій правді, несе тугу у своєму серці, яка уособлює матір у своїх віршах:

Прощавай любий, я відлітаю,
Якби тільки я могла залишитися з тобою.
Не тебе, а себе я полишаю,
Аби тільки життя наповнити тобою,

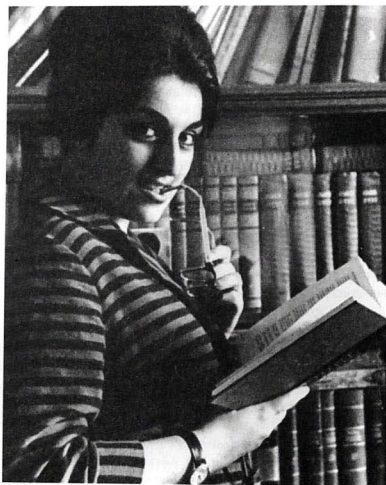
а третє дістається Мехрібан, яка стримано несе в собі тугу за матір'ю, не змиряється з її відходом і завжди шукає очима свою матір на важливих зборах, серед її однолітків.

Аїда, з якою я навчалася в одній школі, здобула освіту на одному й тому ж факультеті того ж університету, з якою ми стали колегами в одному і тому ж науково-дослідному інституті, яка підтримала мене під час моєї тяжкої втрати і з котрою я обмінювалася думками, в останній раз постала перед моїми очима в один з холодних днів 1992 року. В Інституті сходознавства, де вона була директором, проводилась конференція за її ініціативою. Аїда-ханім сиділа в президії. Була без настрою. На її плечах була в каракулева шубка. Я була здивована. Аджеж Аїда-ханім ніколи б не сиділа у президії в такому вигляді. Вона частенько соромливо поправляла шубку, яка спадав на спину. Я відчула, що їй дуже холодно. То був холод смерті. Після цього я її не побачила. І в інституті теж її ніхто не побачив. Через декілька місяців прийшла страшна новина.

Є таке прислів'я: «Ти рахуй своє, а потім подивися, що доля нарахувала». Тут автор повідомлення, будучи свідком написаного, гортаючи сторінки життя Аїди, яка виросла на її очах, від малої школярки до студентки університету, матері, вченого, досвідченого організатора, розповідаючи про долю однієї ханім, однієї матері, вченого зі зламаним олівцем, яка передчасно пішла в інший світ, повернувшись обличчям до лихого долі, читає куплет з вірша, який присвятила Аїді-ханіум:

Доля! Я не вмію рахувати,
Випереджає мене Твій рахунок,
Коли я починаю рахувати,
Ти закінчуєш рахунок.

2009 рік

**ВИБРАНІ СТАТТІ
АІДИ ІМАНГУЛІЄВОЇ**

Михайло Нуайме та російська література XIX століття¹

Сучасні арабські літературні школи, які виникли в Туреччині, Франції, Південній та Північній Америці наприкінці XIX сторіччя, посідають видатне місце в арабській літературній історії. Одна з таких шкіл, що мала назву «Асоціація пера», була створена у 1920 році в Північній Америці письменниками Сирії та Лівану. Діяльність цієї школи дуже цікава тим, що творчість більшості активних діячів її безпосередньо пов'язана з російською літературою, початкову освіту свою вони здобули в російських школах товариства Палестини російською мовою.

Згодом один з лідерів цього товариства Міхаїл Нуайме свою освіту продовжує в місті Полтаві. Роки, проведені в Росії, сильно вплинули на свідоме життя і літературну творчість Нуайме.

Слід зазначити, що Михайло Нуайме став широковідомий не тільки на арабському Сході, а також за його межами. Він відомий як прозаїк і поет, літературознавець і критик, драматург і публіцист. Творче коло йогозацікавлень дуже широке. В галузі поезії, прози, літературної критики Нуайме однаково володіє високим талантом, але він ще й є автор багатьох публіцистичних статей, присвячених питанням літератури й культури.

Міхаїлу Нуайме притаманні такі риси творчості Нуайме, як: стислість, лаконізм, вишуканість мови, багатство лексич-

¹ Всі статті, опубліковані в цьому виданні, взяті з книги «Аїда Імангулієва. Статті та переклади», яку впорядкував д.ф.н., завідувач відділення «Арабська філологія» Інституту Сходознавства НАНА В. Джафар.

ного матеріалу, повнота змісту. Нуайме підняв важливі проблеми в арабській літературі, твори багатьох своїх письменників-сучасників оцінював об'єктивно, а іноді й дуже гостро.

У своїх оповіданнях і новелах М. Нуайме демонструє себе як щирого гуманіста. Життя своїх земляків, які частіше стають жертвами забобонів і неосвіченості, він описує з болем у серці. Гостро критикує застійність і лінощі, старі звичаї та шкідливі традиції, які й досі діють у Лівані, розкриває тупість, потворність пихатих кар'єристів, виступає проти війни, правдиво показує сумні куартини життя арабських емігрантів в Америці.

М. Нуайме

Михайло Нуайме є одним із засновників товариства «Ар-Рабіта аль-Геаламія» («Асоціація пера»). Створення цього товариства — то фактично поява великої літературної школи, яка відіграла значну роль у розвитку нової арабської культури. Цю групу склали такі видатні поети й прозаїки, як Джубран Халіл Джубран, Міхаїл Нуайме, Ілля Абу Мадінін та інші. Їхня творчість склала цілу епоху в історії нової арабської літератури та, визначила її подальший шлях розвитку.

У становленні прогресивних поглядів, художніх програм, естетичних ідеалів, а також світогляду представників товариства «Ар-Рабіта аль-Геаламія» важливу роль зіграла передова російська література XIX століття.

Видатні представники цього товариства закликали посилювати суспільні теми в літературі, різко протестували про-

ти відсутності сюжетів з реального життя та живих людей у творах попередніх письменників. Вони вели боротьбу проти гнилої свідомості. Члени цього товариства намагалися пояснювати арабським письменникам, що коли народ страждає від гніту, соціальної несправедливості, коли жінка позбавлена прав і йде боротьба за визволення від колоніального гніту, урочисті літературні форми для суспільства далеко не такі важливі. Взірцем самої такої свідомості, прогресивного мислення оповідання Дж. Х. Джубрана «Безбожний Халіл», де герой співає гімн свободи. Герой п'єси М. Нуайме «Батьки й сини» учитель Давуд Салам організовує повстання проти прибічників старих звичаїв, стає на захист жіночих прав.

В оповіданнях і статтях, які займають велике місце у творчості членів «Асоціації пера», описуються сцени тяжкого життя, характерні для тогочасного арабського суспільства. У творах М. Нуайме та Дж. Х. Джубрана арабський читач знаходить картини свого буття, відчуває та бачить свою сутність, суспільні відносини, до яких причетні самі вони. У реалістичних оповіданнях Абд аль-Масіх Хеддадіна, які написані з характерним почуттям гумору, арабський читач знайомиться з важким та сумним життям емігрантів в Америці.

Твори письменників вищезазначеного товариства, окрім цих переваг, відрізняються ще й красою мови. У цих творах ми не зустрічаємо вигаданих рим, легких ритмів, гри слів, низок синонімів та повторів. Мова творів, написаних членами «Асоціації пера», дуже проста, рівна та світла. Можливо, що саме за це їхні твори були дуже близькі й зрозумілі читачеві.. В історії арабської літератури твори Дж. Х. Джубрана, М. Нуайме та І. А. Мадініна завдяки високій майстерності та карбованому стилю вважаються найдовершенішими.

Чільні діячі товариства «Ар-Рабіта аль-Геаламія» Абд аль-Масіх Хаддад, Насіб Аріда, М. Нуайме були тісно пов'язані з російською літературою вони глибоко опанували її передові ідеї. Як визначив видатний арабознавець І. Й. Крачковський, новели М. Нуайме, що належать до 1914–1919 років, «які і творчість однодумця Надіра Хаддадіна, дають чітке уявлення щодо ролі російських письменників у його творчості»².

Російська література демонструє свій відповідний вплив на творчість таких діячів «Асоціації пера», як Ілля Абу Маді, Рашид Ейюб. Вплив творів О. С. Пушкіна та Ф. І. Тютчева на художню палітру письменників групи «Ар-Рабіта аль-Геаламія» відчувається в чіткій формі. І. Й. Крачковський пише: «В Америці земляцтво сирійських емігрантів дуже уважно стежило за всіма подіями, що відбувалися в ці роки в Росії.

О. Пушкін

Можна назвати імена щонайменше трьох поетів, у творчості яких часто простежуються різні російські сюжети»³. Про це у своїй книзі під назвою «Арабська поезія в еміграції» (Гахіра, 1957 рік) пише видатний вчений, сучасний арабський літературознавець Мухаммад Юсуф Наджм. В касидах Р. Ейюба та Н. Хаддадіна, в яких змальовується прихід осені й зими, і вірші О. С. Пушкіна «Прожив життя для того, щоб поховати свої мрії» Наджм бачить вражальну схожість. Р. Ейюб та Н. Хаддадін в касидах «Аль-Варага аль-Муртаїша» («Тремтливий лист») та «Угнія аль-харіф» («Осіньна пісня») малюють

² Крачковский И. Ю. Избр. соч. – М. – Л. – 1956. – Т. III. – С. 94.

³ Там само. – С. 96.

осінь в образі листка, який самотньо висить на дереві: вітер хитає цей лист, коли всі інші листки вже впали. Великий російський поет О. С. Пушкін останні дні осені описує саме так:

*«Подув легкий вітер, повідомляючи про прихід зими,
А тремтливий листок висить самотньо на оголеному
дереві».*

Михайло Нуайме був тісно пов'язаний з Росією. Для з'ясування цього важливого факту вважаємо за потрібне висвітлити маловідомі етапи його життя, а саме — часи навчання в релігійній семінарії в Назареті та Полтавській учительській семінарії, визначити ставлення М. Нуайме до важливих подій у внутрішньому житті Росії, а також його погляди на класичну російську літературу.

Найкращим джерелом для з'ясування цих питань є твори Нуайме, але передусім це мемуари, опубліковані у 1958–1960 рр. у Бейруті під назвою «Сабуна» («Сімдесятир'ччя»), та книга, надрукована в 1957 році в Бейруті під назвою «Абад мін Муску ва мін Вашингтун» («Далеко від Москви та Вашингтона»).

Михайло Нуайме народився у 1889 році в селищі Біскінта, що розкинулось біля півніжжя високих гір Лівану, в бідній православній сім'ї. Батькові дуже важко було забезпечувати велику сім'ю, тому Нуайме віддають до безплатної місіонерської школи, організованої у 1895 році в селищі Біскінта російським імператорським православним товариством.

І. Ю. Крачковський так описує цю школу: «Існування цих маленьких, дуже часто погано забезпечених обладнанням шкіл, мало велике значення. Високі ідеали, великі запові-

ти Пирогова та Ушинського знаходили шляхи від Росії сюди за посередництвом учительських семінарій Палестинського товариства. В майбутній діяльності учнів російська мова з практичного боку рідко може застосовуватись, але знайомство з російською культурою, літературою на все життя залишало незабутні сліди. Тому не випадково, що не тільки ті, хто роблять переклади з російської, але й багато хто з дорослого покоління сучасних письменників, які творять для всього арабського світу, набули освіту й виховання в школах Палестинського товариства»⁴.

М. Лермонтов

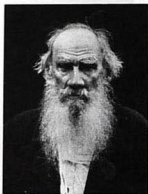
У школі Нуайме вчився дуже старанно. Через п'ять років після її успішного закінчення його відправляють до семінарії «Дар аль-муаллім ар-Руссія» («Російська учительська семінарія»). Ця школа теж належала до Палестинського товариства. Тут Нуайме удосконалив свої знання в галузі російської мови, вперше знайомиться з російською класичною літературою, читає твори Л. Толстого, Ф. Достоєвського. Згадуючи Назаретський період свого життя, Нуайме зазначає, що ця школа посилила його інтерес до російської літератури, і він плекав у душі мрію поїхати на батьківщину «Толстого й Пушкіна» для продовження освіти. Нуайме говорить: «Незважаючи на недостатне знання російської мови, незабаром з пристрасстю почав цікавитися російською літературою. Слабкість нашої літератури, безпорадність письменників, які цікавляться тільки зовнішніми проявами людської душі, для мене ста-

⁴ Крачковский. Над арабскими рукописями. М. — Л. — 1948. — С. 60.

ли ще зрозуміліші. До цього часу я заздрив декотрим поетам і письменникам та намагався бути одним із них. А зараз мрію писати, як росіяни»⁵.

Незабаром його мрії здійснилися. Після успішного закінчення Російської учительської семінарії в Назареті Палестинське товариство скерувало М. Нуайме для продовження освіти в Полтавську семінарію.

Л. Толстой

У біографії, яку Нуайме надіслав І. Й. Крачковському, він пише про роки, проведені в тодішній Росії, з великою щирістю: «Незабаром в семінарії я почав глибоко вивчати російську літературу. Переді мною нібито відкривався новий дивовижний світ. Я жадібно читав. Наледве чи знайшовся б російський письменник, поет або філософ, твір котрого читав лише один раз»⁶.

Релігійна семінарія, куди вступив Нуайме, була навчальним закладом шкільного типу. Навчальна програма тут була передбачена на шість років. За перші чотири роки семінаристи вивчали загальні освітні предмети, а також частково вивчали уроки шариату. Останні два роки в семінарії Нуайме вивчав тільки релігійні теорії. Приїхавши до Росії, молодий ліванець, який скоро піддався впливу, опинився в незвичному для нього середовищі. Нуайме пише: «Семінаристи носили шинель, зшити з сукна. А я приїхав до Полтави в тонкому костюмі, зовсім забувши про те, що вересень Полтави зовсім не схожий

⁵ Нуайме М. «Далеко від Москви та Вашингтона», Бейрут, 1957. – С. 64.

⁶ Крачковский. Избр. соч. – III том. – С. 226.

на вересень у Бейруті... Але через декілька днів я опинився у вирі семінарського життя та став одним з 500 студентів, які тут навчалися, одягався та їв як вони, а також намагався здобути знання з книг і від учителів... У моїй душі прокинулася така мрія — обов'язково в усьому наслідувати росіян, намагатись вивчити їхню мову, виконувати їхні звичаї, співати пісні, танцювати, як вони»⁷. Нуайме дуже подобалась російська й українська музика. Він теж хотів «грати на балалайці, співати чарівні українські пісні», хотів виразно розповідати «вірші видатних російських і українських поетів».

Нуайме виявляв велику сумлінність у навчанні. Зважаючи на здібності цього юнака, учитель риторики запрошував його на вечори «Літературних клубів», які організовувались для учнів старших класів. Беручи участь у літературних гуртках, Нуайме сам складає вірші російською мовою. Він був дуже здивований, коли перші поетичні рядки, написані російською мовою, сподобались студентам і професорам. Вирізняючись своєю красою та гармонійністю, вірші були написані російською мовою надто грамотно. Навіть учитель логіки, відомий своєю вимогливістю, був вражений знанням Нуайме тонкощів російської мови. Людям, які оточували Нуайме, було дивно слухати від юного араба рядки, написані російською мовою. У цей час М. Нуайме написав російською такі вірші: «Розквітання любові» («Димн аль-Хуб»), «Сдність» («Аль-Мутаваххід»), «Замерзла річка» («Ан-нахр аль-Мутаджаммід»).

Семінарія готувалась до свята, присвяченого 100-річному ювілею від дня народження Гоголя. У вірші-посвяті великому письменнику М. Нуайме зі щирістю висловлює свою любов до його таланту. Дуже шкода, що твори М. Нуайме, згадувані

⁷ Нуайме М. Сімдесятиріччя. Бейрут, 1958. – С. 172-173.

М. Гоголь

нами раніше, не були опубліковані. Нам це відомо з його мемуарів. Рукописи цих віршів залишилися у Нуайме.

Знайомство з творчістю Гоголя, особливо з його збіркою оповідань під назвою «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» та романом «Мертві душі», вразило уяву Нуайме, він глибше зрозумів «простоту, терпіння та доброзичливість російського селянина, його любов до рідної землі»⁸.

У березні 1908 року Нуайме знову починає писати російською мовою свій полтавський щоденник. У ньому він описав побутові умови в семінарії, суспільно-політичні події, що сталися в Росії. Особлива увага в щоденнику приділяється ідеям і думкам щодо російської літератури. Наприклад, враження щодо творів Льва Миколайовича Толстого «Війна і мир» та «Анна Кареніна» займають особливе місце в щоденнику. Тут М. Нуайме також описує свої враження від книги віршів М. Лермонтова: «Тільки Богу відомо, як впливає на мене цей поет».

М. Нуайме за допомогою творів російських класиків познайомився з життям російського народу. У своїх книгах, написаних в різні часи, Нуайме дуже часто повертається до цих питань. Наприклад, у книзі під назвою «Далеко від Москви та Вашингтона» Нуайме пише: «З твору Л. Толстого «Війна і мир» дізнався про те, що під час оборони своїх земель Росія пролила багато крові, війни принесли народові багато страждань. Я повірив у прагнення російського народу до миру»⁹.

⁸ Нуайме М. «Далеко від Москви та Вашингтона». – Бейрут. – 1957 – С. 71.
⁹ Там само. – С. 72.

Великий пролетарський письменник Максим Горький у своїх творах розкривав найтемніші сторони російського життя того часу. В його творах «На дні», «Сповідь» та ін. описується картини жалюгідного життя бездомних і бідних людей. М. Нуайме говорить: «Мені сподобалось те, наскільки глибоко знає людські страждання професіонал, який володіє чудовим талантом»¹⁰.

Романи Тургенєва та Достоевського, новели Чехова, поезію Пушкіна й Лермонтова, а особливо твори Белінського Нуайме читав з великою пристрасстю. Белінського він назвав «мозком російських критиків» і писав, що Белінський «розкрив перед ним джерела правди, сили, доброзичливості та краси в літературній діяльності, збудив в ньому велике бажання до літературної діяльності»¹¹.

Російська література допомогла М. Нуайме глибоко зрозуміти відсталість та застійність, що укорінилися на його батьківщині. Нуайме рішуче говорив: «Шкода, що лише схожі на світовий факел особистості, такі, як Л. Толстой, прорвали товстуві завісу нашої неосвіченості»¹².

Коло інтересів Нуайме дуже широке. Театр його теж цікавить. Завдяки театральним виставам, відвідуваним у Полтаві, Нуайме, для усунення відсталості арабського театру, починає писати сценічні твори. «Після знайомства з полтавським театром я дізнався, що таке справжнє театральне мистецтво. Я зрозумів, що мовні проблеми, низький рівень культури в

Ф. Достоевський

¹⁰ Нуайме М. «Сімдесятиріччя». – Бейрут. – 1958. – С. 228.

¹¹ Нуайме М. «Далеко від Москви та Вашингтона». – Бейрут, 1957. – С. 73.

¹² Нуайме. «Сімдесятиріччя». – Бейрут. – 1958. – С. 231.

країні, відсутність артистів, особливо артистів-жінок, заважає розвитку арабської драматургії»¹³.

Роки навчання Нуайме в Росії збігаються з періодом реакції. Після поразки революції 1905 року в Росії продовжувались роки кривавої столипінської реакції. В. І. Ленін охарактеризував ці роки як «період заколоту насильства та безправ'я, утиску капіталістами робітників, відбирання зароблених досягнень робочого люду»¹⁴.

Нуайме не був байдужий до суспільно-політичних подій у Росії. Професіонал з гуманістичною натурою, він протестував проти самоправства та гніту експлуаторського світу Росії; відчував і бачив глибоку прірву між тими, хто жив у багатстві й розкоші, й тими, хто страждав від жакливого бідності. Сотні гнівних рядків у своїх спогадах Нуайме присвятив ганебній суспільній несправедливості, що оточувала його в царській Росії. Він пише: «Моє життя дуже тісно пов'язане з життям цієї країни. Я вважаю себе одним із синів цієї країни. Я, як і вони, відчуваю над собою жакливий тиск царя та його безжалісних аристократів»¹⁵.

У цей період Нуайме приєднується до студентських виступів. Вважаючи Нуайме організатором заколоту за виступи проти царського самодержавства, його на один рік було відраховано з семінарії. Нуайме згадує: «Студенти доручили мені виступити. Після цього виступу на очах керівництва семінарії я перетворився на «підозрілого». Всіх, хто вчився зі мною в одному класі, зокрема й мене, на один рік відраховували з семінарії»¹⁶. Але односторонній й друзі Нуайме не залишили його

¹³ Нуайме. «Сімдесятиріччя». — Бейрут. — 1958. — С. 234.

¹⁴ Ленін В.І. Твори. — Т. 16. — Азербейшр. — С. 372.

¹⁵ Нуайме. «Сімдесятиріччя». — Бейрут. — 1958. — С. 255.

¹⁶ Там само. — С. 56.

у важку хвилину. Після відрахування із семінарії він цілу зиму живе в одного російського товариша в садку. Тут він тішився пейзажами російської природи та написав свого вірша під назвою «Замерзла ріка». У цьому вірші Росію він порівнює з могутньою рікою, яка покрита кригою та чекає на весну, що розіб'є і знищить цю кригу. Цікаво, що після революції в Росії, Нуайме сам переклав цей вірш арабською мовою. У перекладі письменник вже свою батьківщину ототожнює із замерзлою рікою. «Ой, Ліване, коли прийде твоя весна та розтане твоя крига?»¹⁷, — цими словами закінчується переклад вірша «Замерзла ріка» арабською мовою.

Через рік Нуайме дістає дозвіл скласти іспити. Він успішно складає всі іспити та закінчує семінарію. Таким чином, у 1911 році в житті Нуайме завершується російський період і він повертається на свою батьківщину.

Те становище, яке займає М. Нуайме в суспільстві, визначає його подальший життєвий шлях. Він повернувся на свою батьківщину з наміром поїхати до Франції та продовжувати освіту у Сорбонському університеті. Але важке матеріальне становище сім'ї змушує Нуайме поїхати зі старшим братом до Америки та допомагати йому у справах торгівлі. З перших днів перебування в Америці Нуайме починає вивчати англійську мову. Вже через рік він так добре володіє англійською мовою, що вступає на юридичний факультет Вашингтонського університету. Навчаючись на юридичному факультеті, він також вивчає літературу. В Нью-Йорку він вперше знайомиться з Дж. Х. Джубраном, І. А. Маді та іншими письменниками-емігрантами. Його чудовий талант і глибоке зацікавлення літературою привертає увагу арабів. Вони залучають Нуайме до співпраці в арабських журналах і газетах, що публікуються

¹⁷ Нуайме. «Сімдесятиріччя». — Бейрут. — 1958. — С. 258.

в Америці, особливо в журналі «Аль-Фунун» («Мистецтво») та газеті «Ас-Саїх» («Мандрівник»). Потім ця газета й журнал перетворюються на друкований орган «Асоціації пера». Дуже часто в цих періодичних виданнях друкуються літературно-критичні статті Нуайме. У 1914 році типографія журналу «Аль-Фунун» у вигляді книги друкує першу п'єсу Нуайме під назвою «Батьки й сини». Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії Нуайме перебував у Нью-Йорку. Але він вражений цієї великою подією, високо оцінює революцію. М. Нуайме пише: «Я був у Нью-Йорку. Але відстежував новини про російську революцію та після повернення до Лівану цікавився революцією. Я був вражений захопливою організованістю широких мас революції. Ця революція є найбільшою революцією в історії людства. Для того, щоб задумати її ще в колісці, велика сила світу ставала проти неї. Але ж іще в колісці вона почувалася могутньою. Перемога революції не була здобута тільки силою зброї. Існувала потужніша сила, ніж сила рушниць та шаблі. Ця сила — віра у правдиву мету революції. Вона мала не тільки для Росії, а також для всього світу велике значення. Тому що ця революція... вперше подолала несправедливість щодо робітників на землі, яка тривала віки»¹⁸.

Слід зазначити, що і в Америці М. Нуайме безпосередньо підтримував зв'язки з росіянами. Наприклад, у 1916 році в Нью-Йорку його призначають на посаду заступника секретаря в російському консульстві. У цьому ж році Нуайме закінчує Вашингтонський університет та здобуває диплом правознавця. Але він ніколи не працює за цією професією. Його цікавила лише література. У Нуайме був намір повернутися на батьківщину та серйозно зайнятися літературною діяльністю.

¹⁸ Нуайме М. «Далеко від Москви та Вашингтона». — Бейрут. — 1957. — С. 100.

Але війна заважала йому в досягненні мрії. Нуайме був мобілізований до лав американської армії, відправлений на фронт, він брав участь у військових операціях, боях у Франції.

У 1919 році Нуайме повертається до Нью-Йорка та в цьому ж році пише касиду «Ахі» («Мій брат»). В ній він висловлює свій гнів проти війни, що стала причиною руйн, лиха та страждань. У 1920 році після створення товариства під назвою «Ар-Рабіта аль-Геаламія» («Асоціація пера») Нуайме разом з видатним арабським письменником Джубраном Халілом Джубраном стає активним діячем і організатором цього товариства.

Саме в ці роки починається бурхлива літературна діяльність. Пізніше він пише декілька статей, що зібрані в журналах «Аль-Гірбал» («Сито») та «Аль-Марахіл» («Етапи»). Укладає журнал новел під назвою «Кана ма кана» («Було чи не було...»), пише роман «Музакаррат аль-Аркаш» («Спогади Аркаша») та інші твори. Але перебуваючи в Америці, йому, як і багатьом іншим емігрантам, не вдається друкувати свої твори. В Нью-Йорку був надрукований тільки один журнал Нуайме — журнал літературно-критичних статей під назвою «Сито» (у 1923 році), всі інші твори були опубліковані на батьківщині після повернення зі Сполучених Штатів.

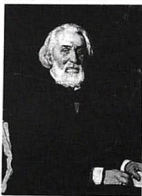
Незважаючи на те, що твори цього періоду М. Нуайме написав далеко від батьківщини, тему для них він брав з арабського життя.

На свою батьківщину М. Нуайме повернувся у 1932 році. До сьогодні він живе в рідному домі в Біскінті та дуже рідко його залишає. Тут письменник продовжує плідну літературну діяльність. У Біскінті він пише такі твори: «Книга про Джубрана», «Аль-Аусан» («Святі»), «Саут аль-алем» («Голос світу»), «ен-Нур ве ад-Дауджур» («Світло й темрява»), «Керм

Але ед-дерд» («Виноградний сад на дорозі»), «Кітаб аль-Мірдад» («Книга про Мірдада»), «Дуруд» («Дороги»), «Ака-бир» («Найвищі»), «аль-Беядіру» («Тік») та ін. У 1960-му році письменник закінчив писати мемуари у 3-х томах під назвою «Сабуна» («Сімдесятир'ччя»).

***

Через 46 років Нуайме знов приїздив до Росії. На запрошення Спілки письменників СРСР, під час візиту до Радянського Союзу, він побував у багатьох містах — у Москві, Ленінграді, Києві, Волгограді. Українське місто Полтава, яке для

І. Тургенев

нього було рідне, подарувало письменникові великі враження. Упродовж років після Жовтневої революції обличчя міста так змінилося, що впізнати його було майже неможливо. «Маленькі халупи, покриті соломою покрівлі, брудні вузькі провулки, бідно вдягнуті люди, голод та нещастя» — такою знав М. Нуайме Росію до революції. Але зараз він побачив, як змінилася країна, став свідком великого прогресу в країні Рад. Письменник був вражений

масштабом будівельних робіт у Радянському Союзі. Як говорив сам письменник, зараз Нуайме з трудом відрізняв селянина від робітника, робітника від інженера.

Після повернення з Радянського Союзу Нуайме написав книгу під назвою «Абад мін Муску ва мін Вашингун» («Далеко від Москви та Вашингтона»), яку опублікував у Бейруті у 1957 році.

У своєму творі автор докладно описує не тільки останню свою поїздку до Росії, а також попереднє своє знайомство, її міста, літературу, людей. Кожному місту в книзі присвячена окрема частина.

У цій книзі ми стаємо свідками суспільно-політичних та філософських поглядів автора. Нуайме правдиво й переконливо показує життя радянських людей, порівнює їхнє життя з важким життям народів у капіталістичних країнах.

Книгу свою М. Нуайме завершує словами про миролюбні зусилля Радянської країни, про готовність завдати приголомшливих ударів проти можливої агресії ворога.

Друге Михайло Нуайме приїхав до Радянського Союзу у 1962 році як представник Лівану на Всесвітньому конгресі заради роззброєння.

Нині великий друг Радянського Союзу Міхаїл Нуайме скеровує свою корисну діяльність на прогрес і розквіт Лівану та зміцнення між народами СРСР та Лівану культурних зв'язків.

***

Як видно з вищезазначеного, велика частина свідомого життя одного з представників нової арабської літератури й літературної критики М. Нуайме пов'язана з Росією, з російською культурою та літературою. Звичайно, не міг цей зв'язок не вплинути відповідним чином на творчість письменника, на літературно-естетичні погляди, на ставлення до життя, що його оточує. Вплив на творчість Нуайме російської літератури помічають не тільки сходознавці Європи, а також видатні сучасні арабські літературознавці Джордж Сайдах та Мухаммад Юсуф Наджм. М. Ю. Наджм пише: «Сміливо можна сказати, що М. Нуайме вихований на основі російської літератури. Він

дуже добре знає твори Андрєєва, Гоголя, Тургєнєва, Достоевського, Горького, Чехова та інших російських класиків. Стає помітним те, що глибокі знання російської літератури допомогли йому у вивченні та аналізі людської душі¹⁹.

Під час дослідження творчості М. Нуайме як критика німецький сходознавець Х. Камфмеєр дійшов висновку, що в моральному розвитку М. Нуайме відчув набагато сильніший вплив Росії, ніж та освіта, яку він пізніше здобув у Вашингтонському університеті.

А. Чехов

Сам Нуайме неодноразово відмічав цей факт. Але вплив російської літератури на творчість М. Нуайме до цих пір ніким не досліджено, отже не розкрито і вплив російської літератури на всю його творчість.

У цій статті ми будемо намагатися охарактеризувати творчий зв'язок М. Нуайме з російською літературою та з'ясувати питання конкретного прояву впливу російської літератури на творчості Нуайме.

Вплив на творчість М. Нуайме відбувався у двох формах.

За порівнювально-аналітичного підходу до літературної діяльності Нуайме стає зрозумілим, що декілька з найбільших його творів були написані безпосередньо під впливом творів російських класиків. У цих творах дуже помітна схожість сюжетних ліній, фабул, основних образів героїв, компо-

¹⁹ Наджм М.Ю. Повість у сучасній арабській літературі. — Каїр. — 1953. — С. 266.

зиційної постановки. Для того, щоб показати в наочній формі все, про що ми говорили, зупинімося на аналізі однієї з п'єс письменника.

Як ми зазначали вище, у 1917 році в Нью-Йорку була надрукована книга М. Нуайме «Батьки й сини». Навіть сама назва цієї книги підказує, що є певний зв'язок з романом Тургєнєва. Після прочитання книги-п'єси ми ще раз переконуємося у правдивості цієї думки.

Незважаючи на те, що твори Тургєнєва та Нуайме належать до різних жанрів художньої прози, під час серйозного аналізу з'ясується, що п'єса Нуайме — це інсценізація роману Тургєнєва у специфічній формі. Тут в основному змінено деякі окремі ознаки сюжетної лінії, імена героїв, а місце події перенесено до Лівану. Іншими словами, за своїм спрямуванням, за оцінкою життєвих подій, за типовими положеннями та характером основного конфлікту п'єса «Батьки й сини» повністю створена під впливом роману Тургєнєва «Батьки і діти». Звичайно, між цими творами є багато зовнішніх відмінностей. Пізніше побачимо, що в цьому творі в характерах деяких персонажів є ціла низка типових якостей, які об'єднують їх з героями п'єс Островського.

Як і Тургєнєв, Нуайме у своєму творі ставить одну мету — показати боротьбу старого покоління з новим. Обидва письменники вирішують цю проблему не в середовищі широких народних мас, а в обмеженому сімейному колі. Але в обох творах описуються характерні особливості періоду.

Роман Тургєнєва створений у роки жорстокого протистояння в російському суспільстві, що розділяла його на два непримиренні фронти, з одного боку — революціонерів-демократів, з іншого — консерваторів і лібералів. На арабському Сході теж панувала така ситуація. «Нові люди» поступово по-

чинають протистояти всьому старому та намагаються будувати нове суспільство. Обидва твори починаються з опису виходу основного героя на арену дії та його боротьби проти всього старого. Обидва автори в кінці твору розкривають слабкість консерваторів і причини їхньої поразки. В обох творах значне місце приділяється любовним пригодам.

Між багатьма персонажами п'єси та героями Тургенєва є схожість. Учитель Давуд Салам нагадує нам Євгена Базарова, а його товариш Ільяс Саміх — Аркадія Кірсанова.

Події в п'єсі Нуайме відбуваються в маленькому сучасному містечку в Лівані на початку ХХ століття. В сім'ї Бутрус бека Саміха здається панує згода. Владна мати на свій розсуд вирішує долю своїх дітей. Ця жорстока, груба та безпощадна жінка згодна видати заміж свою доньку за нелюбого, розбещеного, легковажного чоловіка з аристократичної сім'ї. Старший син цієї жінки Ільяс Саміх — юнак з передовими ідеями. Але він не здатний протистояти своїй матері. Кожне слово вимогливої матері для нього теж є закон. Ільяс не здатний діяти та вимагати свободу для себе й сестри, шлях визволення від такого життя для нього — лише самогубство. У цій сім'ї все було підкорене традиційним законам. «Діти повинні поважати своїх батьків!». Та ось приходить у цей дім товариш Ільяса — Давуд Салам. Із його приходом у цій сім'ї порушується спосіб життя, який панував упродовж багатьох років. Давуд Салам ніби шторм приносить сюди. Характери Ільяса та його сестри сильно змінюються.

Усе це нагадує нам події, що «циркулюють» у романі Тургенєва. Але кінцівки в обох творах різні. У п'єсі Нуайме боротьба закінчується поразкою батьків, перемогою молоді та радісним весіллям.

А які основні риси різнять ці твори один від одного? Брати Кірсанови в романі Тургенєва є представниками батьків. Вони, порівняно з грубою, жорстокою Ум Ільяс та легковажним, жадібним Муса бек Аркушем, є старими милосердними аристократами. Ці старі люди здобули університетську освіту, їхня консервативна сутність упродовж довгих років залишається нез'ясованою. Але ці аристократи ненавидять повсякденну роботу, з великою старанністю захищають привілеї середньовіччя та дбають про честь згідно зі старими аристократичними уявленнями. Ум Ільяс при першому знайомстві з людиною цікавиться передусім його походженням, соціальним статусом, належністю до аристократичного роду. Своєю грубістю і жорстокістю ця жінка більше нагадує нам Кабаніху з п'єси М. Островського «Гроза».

Схожий на Кірсанова з тургенєвського роману Ільяс Саміх з п'єси Нуайме стоїть набагато вище Кірсанова. Наприкінці роману Тургенєва Кірсанову пощастило, він одружується та на нього чекає спокійне, далеке від боротьби сімейне життя. А наприкінці п'єси Нуайме Ільяс стає більш свідомим. Нарешті він з рішучістю переходить на бік «синів».

Наречений Зінет Насіф бек та молодший брат дівчини Халіл дуже нагадують нам Сітнікова та Кушкіна з п'єси Тургенєва. Ці двоє юнаків — ледарі, працю вважають для себе нещастям. Єдиним сенсом життя для них є оргії та пияцтво.

У п'єсі Нуайме присутні два позитивні, але зовсім різні жіночі образи. Одна з них — Зінет, донька Ум Ільяс. На початку п'єси вона постає як доброзичлива дівчина, яка за стари-

М. Горький

ми звичаями кориться всім вимогам матері. Але під впливом Давуда вона поступово змінюється, усвідомлює своє право та місце в суспільстві. Нарешті, незважаючи на протистояння матері, вона виходить заміж за коханого Давуда. Друга жінка — Шахіда, сестра Давуда. Це інтелектуальна та розумна дівчина. Шахіда пробуджує в душі Ільєса любов і віру в життя, руйнує його песимізм, допомагає Ільєсу зрозуміти «красу життя», яке на початку п'єси було для нього безрадісним.

А тепер поговоримо про основних героїв обох творів.

Євген Базаров і Давуд Салам є представниками «синів» та лютими ворогами минулого, не належать до аристократичних сімей, не вірять в Бога. На питання Ум Ільєс «Яку релігію ти визнаєш?», Давуд відповідає так: «Моя релігія — моя душа. Тільки їй я служу»²⁰. Давуд, як і Базаров, працює день і ніч. У праці він бачить щастя свого життя, насолоджується та радіє від неї.

У романі Тургенева Базаров повідомляє Одинцовій свої думки про людську природу, життя та про основні постулати свого світогляду. У п'єсі Нуайме учитель Давуд Салам теж старанно розповідає про життєві проблеми, про вади суспільства та методи їх усунення. Під час суперечок Базаров не кричить, доводить свої погляди стримано й коректно. Давуд теж має розумну й спокійну природу. Він терпляче виховує друга, намагається коректно та з любов'ю оновити погляди Зінет.

Герої обох творів вірять у свою справедливість і силу. Відкидаючи погляди «батьків», вони не демонструють запальності, всі дискусійні питання розглядають з критичного кута зору. Однак, у романі Тургенева Базаров самотній у своїй боротьбі, по суті він єдиний представник «синів». Є. Базаров стає песимістом, коли зустрічається з серйозними життєви-

²⁰ М. Нуайме. «Батьки й сини». — Бейрут. — 1953. — С. 33.

ми випробуваннями. А у Давуда була сестра — прихильниця братового світогляду. Пізніше Ільєс і Зінет переходять на бік Давуда та наприкінці п'єси перемагають.

Але, незважаючи на всі відмінності, обидва герої втілюють у життя боротьбу проти старих правил минулого та гнилих звичаїв. Ця боротьба як наприкінці XIX століття в Росії, так і на Сході на початку XX століття, була важливою. Ця боротьба на Сході досі продовжується.

Слід зазначити, що незважаючи на схожість образів у творах російських класиків XIX століття з достовірними художніми образами з творчого доробку М. Нуайме, суть впливу російської літератури на творчість М. Нуайме полягає не тільки в цьому. Під впливом російської літератури у Нуайме головним чином сформувались ставлення літератури й літератора до своїх обов'язків, свої художні методи, літературно-естетичні погляди. Саме з таким підходом до проблеми в ідейних позиціях, у ставленні до основних життєвих подій схожість стає помітною у випуклій формі. Це і є основним впливом на творчість Нуайме російських класиків XIX та XX століття.

Для доведення всього, про що йшлося, достатньо було б прокоментувати у короткому вигляді зміст деяких теоретичних статей письменника, присвячених літературі й літературно-критичним питанням. До першої публікації п'єси «Батьки й сини» М. Нуайме написав об'ємну передмову. «Але ця передмова не дає достатнього уявлення про твір. Однак з погляду принципів питань щодо арабської мови та мови сценічного мовлення, розвитку сценічного мистецтва у арабів, ця передмова є дуже корисною; вона показує старанне ставлення автора до питань професії драматургів»²¹.

²¹ Крачковский И. Ю. Избр. соч. — Т. III. — С. 59.

Вище ми зазначили, що за суспільні погляди, за ставлення до обов'язків літератури й літературної критики, Нуайме вдячний російській літературі.

Взагалі, під впливом російської літератури, особливо В.Г. Белінського, Нуайме зовсім відмовився від традиційних уявлень про літературу в арабських країнах. За його припущенням, «література має бути тісно пов'язаною з життям, служити життєвим цілям. Література тільки тоді подобається та стає доцільною, коли вона описує життя людини»²².

У ранньому періоді своєї діяльності М. Нуайме поставив перед собою обов'язок пропагувати свої думки щодо великої суспільної ролі літератури, яка відображає та змінює життя як дзеркало.

Усі ці ідеї М. Нуайме перейняв від російської класичної літератури та російських революціонерів-демократів. У своєму листі, написаному І. Крачковському, він говорить: «Нарешті революція дійшла і до арабського світу. Найпереконливішим доказом цього факту ми бачимо зусилля сьгоднішніх письменників і поетів висловити свої сердечні думки, а також усе те, що приходить від навколишнього життя. Однак 10 років тому в літературі такого реального погляду на життя категорично не було. Усе було жертвою форми; для зручності, у давні часи, форма мала визначати навіть течії, сформовані ще до ісламської релігії. Внаслідок цього в духовності та мистецтві був великий застій. Література, якщо так можна сказати, існувала зовсім окремо від життя. Вона перетворилася на іграшку, прикрасу, розвагу, жонглерство, яке користувалось словами, як інструментом та акробатичною клоунадою.

Під час від'їзду з Росії, у світі, де говорили арабською мовою, мою увагу привернув літературний застій. На мене це

²² Нуайме М. «Сімдесятиріччя». – Бейрут. – 1958-60. – С. 236.

погано вплинуло. Для людини, яка була вихована рідкісною професією Пушкіна, Лермонтова і Тургенєва, сміхом крізь сльози Гоголя, привабливим реалізмом Толстого, літературними ідеалами Белінського та, нарешті, найпотужнішого серед російських письменників, досконалого, глибокого, впливового, з високими людськими почуттями Достоевського, це було надто прикро»²³.

Вплив російської літератури на творчість Нуайме ми також бачимо в критичних статтях, надрукованих у журналі під назвою «Аль-Гірбал» («Сито»). Тут автор «не побоявся «просіяти через сито» навіть знаменитих і впливових господарів»²⁴.

Ця книга-журнал складається з критичних рецензій, де йдеться частково про літературні твори, а частково про окремі зразки нової арабської літератури. В журналі ми зустрічаємо статті, в яких порушуються актуальні й важливі питання сучасної арабської літератури. Тут є цінні статті щодо проблем сценічних творів, творчості молодих поетів і письменників, ролі критики в літературі. Нуайме показує, що арабські критики ці або інші твори не можуть правильно оцінювати. В їхній критиці є багато спотворень, а чи не набридло їм «тисячу разів порівнювати своїх колег із сонцем»? Нуайме говорить: «Наше нещастя не в тому, що у нас немає хороших творів, а в тому, що в нас немає людини, яка може оцінювати ці твори достойно»²⁵.

За припущенням Нуайме, «критик має бути схожим на ювеліра, який сам не виробляє золото та алмази, але точно знає, як відрізнити справжні золото й алмази від підробки»²⁶.

²³ Крачковский. Избр. соч. – Т. III. – С. 59.

²⁴ Крачковский И.Ю. Над арабскими рукописями. – Т. III. – С. 62.

²⁵ Нуайме М. Сито. Каір-Бейрут. – 1951. – С.60.

²⁶ Там само. – С. 14.

У статті «Арабська п'єса» Нуайме розказує про стан сценічних творів та показує, що сценічний твір виховує в людях хороші почуття, віру, силу та мужність. Таким чином, зворушений Нуайме говорить: «У нас на театр дивляться як на жарт. Тому що у нас немає жодного сценічного твору, який би міг показати читачеві всі сторони життя, його красу та спотворення, добро й зло, радість і горе. А я впевнений, що наше життя повне тем, які можуть надати поживу для нашого пера»²⁷.

Слова Нуайме «театр має розкривати перед нами всі сфери життя так, щоб ми відчували себе на сцені» дуже гармонійно звучать з думками про театр великого російського критика Бєлінського: «театр не має бути пустою розвагою, неблизкою та несвідомою виставою, театр має бути високою виставою, яка показує та пояснює життя, правдивість».

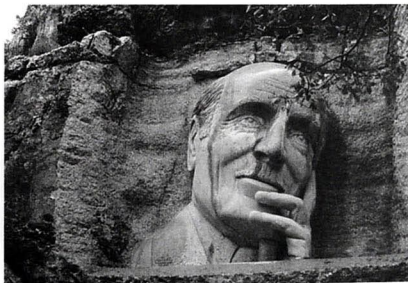
У цій статті Нуайме торкається мовного питання п'єс. Персонажі арабських п'єс розмовляють або класичною, дуже складною та незрозумілою широким колам, мовою, або якоюсь місцевою говіркою. Це робить театр дуже нудним і перетворює його на предмет, який належить до сфери обмежених людей. Нуайме пише: «Якщо письменник змушує неграмотного селянина розмовляти мовою вірша дивана, то цим він ображає і селянина, і себе, а також своїх читачів і слухачів. Це означає спотворення реального життя»²⁸.

Михайло Нуайме закликає всіх арабських письменників до будівництва міцного фундаменту арабського театру, до виховання в народі театрального смаку, до розвитку національного театрального мистецтва.

²⁷ Нуайме М. Сито. Каїр-Бейрут. – 1951. – С. 25.

²⁸ Там само. – С. 60.

Окрім цього, до журналу «Сито» було внесено поетичне кредо, опубліковане у 1921 році в першому номері журналу Нуайме «Ар-Рабіта аль-Геаламія». Тут Нуайме показує, що справжнім об'єктом у житті є людина. І література повинна служити саме людині. Духовні й фізичні сторони людини розкриваються за допомогою літератури. Читач має розкрити для себе приховані й темні сторони за допомогою літератури. Нуайме пише: «Буває так, що частенько одна касида породжує в тобі шторм відчуттів, або стаття збуджує таємну силу, якесь слово несподівано розкриває темну завісу, той чи інший роман пробуджує відчуття рішучості й благородства. Усі ці якості належать саме літературі. Усе це означає могутність літератури, і ніхто не може її зламати»²⁹.

М. Нуайме

²⁹ Нуайме М. Сито. Каїр-Бейрут. – 1951. – С. 60.

Література має бути духовним посередником між письменником і читачем. Вона має вивчати таємниці людської душі та не повинна перетворюватися на «виставу жонглерства словом і декору вірша». Нуайме говорить з тривогою: «Усім цим словам-дивам має бути межа. Давайте будемо займатись дослідженнями людини, тільки тоді ми можемо знайти чудові сторони, які будуть гідними вивчення»³⁰.

У своїх рецензіях Нуайме зупиняється на творах сучасних арабських письменників, аналізує їх, наводить приклади.

Міхаїл Нуайме правий, коли говорить про те, що «зусилля наші не були марними... Зараз ми є свідками створення нової арабської літератури. Упродовж найближчих десяти років ця література нарівні з іншими літературами світу займе достойне місце»³¹.

³⁰ Нуайме М. Сито. Каїр-Бейрут, 1951. – С. 22.

³¹ Крачковский И.Ю. Избр. соч. Т. III. – С. 225.

Історія створення та розвитку арабської літератури в Іспанії

На початку VIII століття араби почали заселяти Іспанію та вперше в історії створили свою літературу й культуру в західній країні, що стало для арабської літератури важливою подією. Це мало значний вплив на формування арабської літератури та на її майбутній розвиток.

Вперше араби вступили на іспанські землі у 710 році³². Пізніше це відбувалося у вигляді потоку. Разом з бідними людьми, які пустилися в мандри до Іспанії в пошуках кращої долі, були також і багаті халіфи, голови роду, які втратили владу та багатства в арабських країнах.

У 750 році на Сході (Дамаск) після перемоги династії Аббасидів багато прихильників Алі Муавії змушені були тікати до Іспанії. Абд ар-Рахман (756–788), який був фундатором Андалуз-муавійської держави, теж належав до таких біженців. Починаючи з VIII століття Іспанія на довгий час перетворилася на центр арабської літератури й культури на Заході. Основною причиною якнайшвидшого зміцнення арабами своїх позицій в Іспанії було те, що араби, які переселилися до Іспанії, не відчували відчутної різниці між своєю країною та Іспанією. Араби володіли можливістю вільно й самостійно діяти. Через те що Північна Іспанія та Африка, Марракеш, були близькими сусідами, між цими країнами існували певні

³² Крачковский И.Ю. Арабская культура в Испании. М. – Л., 1937. – С. 6.

політичні й, суспільні досить близькі взаємини, а отже склалися самобутні культурні уподобання.

Після переселення до Іспанії араби почали пропагувати ісламську релігію. Завдяки цій пропаганді багато хто з місцевого населення прийняв іслам та став мусульманином. Іспанці, прийнявши іслам, формували новий клас, і араби називали їх «мувалладами», тобто новонавернені мусульмани³³. В Іспанії поруч зі справжніми мусульманами (арабами) та християнами жили бербери та муваллади. Природно, що між населенням, склад якого був такий різний, частенько відбувалися сутички.

Сутички, що починалися у період Абд ар-Рахмана I, стали ще потужнішими після приходу до влади Хішама I (786–788), Хакама I (796–822) та Абд ар-Рахмана II (822–852).

Саме це і є основною причиною повільного розвитку арабської літератури та культури на початку періоду арабської влади в Іспанії. Напруженість становища всередині країни потребувала всієї уваги та зусиль для зміцнення економічної і військової сфери. З іншого боку, в цей період Андалузія повністю перебувала під тиском Багдада та династії Аббасидів, перетворилася на провінційний округ та не мала доби самостійного розвитку.

Починаючи з 912 року (з початку володарювання Абд ар-Рахмана III (912–961)) арабська культура, література та мистецтво в Іспанії дуже швидко розвивається та досягає своєї вершини³⁴. Твори, написані саме в цей період, входять до скарбниці найцінніших зразків мусульманської культури³⁵. Насамперед Абд ар-Рахман III об'єднує всі арабські країни Андалузського регіону, у 929 році створює перший арабський

халіфат в Іспанії — халіфат Кордова, та оголошує себе халіфом³⁶.

Абд ар-Рахман III з метою забезпечення своєї влади та захисту від руху фатімідів, які повстали у цей період у Північній Африці, нарівні з укріпленням військової могутності країни проводить переговори із сусідніми європейськими країнами, починає налагоджувати з ними мирні стосунки. Це стало початком становлення взаємних економічних і культурних зв'язків між арабською Іспанією та європейськими країнами.

Абд ар-Рахман III хотів зміцнити арабську Іспанію не тільки з економічно-політичного боку, а також з духовного — звільнити її з-під Багдадського тиску та перетворити на храм науки, літератури й культури.

Абд ар-Рахман III значною мірою досяг своєї мети. Його палац у Кордові перетворився на меджіліс найпередовіших людей цього періоду — вчених, поетів, прозаїків. За наказом халіфа цілу низку творів було перекладено з фарсі та грецької мови на арабську, переписано та привезено в Кордову.

Побачивши інтерес халіфа до літератури, інші голови арабських племен Іспанії, особливо володарі з Толедо, Оренси, Севільї, дуже часто організували у своїх палацах зібрання вчених, філософів, лікарів, проводили вечори поезії. «Літературні зібрання, різноманітні літературні жанри в Іспанії — все це було явищем найрозкішнішої краси та блискучого суспільно-інтелектуального життя, найбільших віршових майданів, багатих різнобарвними танцювальними видовищами»³⁷.

Найвідоміші письменники в літературному світі цього періоду — Ібн Абд Раббіхі, Ібн Хайян, Ібн Бессам, Ібн аль-Кутїйя.

³³ Nicholson R.A. A literary history of the Arabs. — London. — 1923. — S. 408.

³⁴ محمد عبد شليم غلطة، «تاريخ الأندلس»، بيروت 1933، ص 65.

³⁵ Гибб Х.А. Арабская литература. — М., — 1960. — С. 75.

³⁶ Ісламська енциклопедія. — Стамбул. — 1945. — С. 272.

³⁷ Хафаджа М. Вказаний твір. — С. 236.

Найпотужнішим серед поетів, які приходили до палацу Абд ар-Рахмана III, був Ібн Абд Раббіхі (860–940)³⁸. Ібн Бессам у своєму відомому творі «Скарбниця про красу населення Аль-Джазіра» («аз-Захіра фі мехасін ахлі-ЛЬ-Джазіра») та Ібн Хальдун у творі «Журнал» («Аль-Мугаддаме») дали високу оцінку творчості цього поета та назвали його одним із представників арабської класичної літератури³⁹.

Ібн Абд Раббіхі відомий як поет, який писав хвалебні вірші та був автором антології під назвою «аль-Ігду-Л-фарід». Усі хвалебні вірші, можна сказати, він присвятив Абд ар-Рахману III. У цей період в Іспанії деякі поети були зайняті написанням героїчних поем. Основною темою цих поем були пригоди арабських володарів в Іспанії. Ібн Абд Раббіхі теж намагався написати таку поему, присвячену походам і героїзму Абд ар-Рахмана III. Але поема, написана в розмірі реджез⁴⁰, через слабкі художньо-естетичні особливості не піднялась на рівень художнього твору та залишилась простим описуванням історичних подій у віршованій формі.

Ібн Абд Раббіхі, майстер хвалебних віршів, ще є і автором газелей і ліричних віршів, які закликають користуватись всіма подарунками життя, вести веселий та оптимістичний спосіб життя, любити та бути любимими. Наприкінці свого життя, як і Абу Нувас, він дещо про це шкодує та задля замолювання своїх гріхів до кожної газелі, написаної у молоді роки, в такому ж розмірі і формі пише вірш-сповідь.

Ібн Абд Раббіхі приніс у вірші новий, оригінальний зміст. З метою запам'ятовування та розуміння деяких важливих основ науки, він запропонував висловити все це у віршах та

³⁸ C. 90 - 1924. «فهارء . * . فهارء»

³⁹ Там само. – С. 92

⁴⁰ Реджез (один із найстаріший видів бахра аруза).

написав декілька реджез про основу поетичних розмірів та історичну науку.

У період влади Абд ар-Рахмана III в Іспанії починає розвиватись жанр прози. Розвиток прози в основному відбувався за такими напрямками: канцелярська література (офіційна література — наср ад-дававін), громадські листи (ар-реса'ілу-ЛЬ-ічтімайя), літературні листи (ар-реса'ілу-ЛЬ-адабія), фантастичні та романтичні твори (ан-наср аль-хаялі), звернення (хїтабе)⁴¹.

Знамениті прозаїчні твори Сходу мали великий вплив в Іспанії. Андалузські літератори, які прагнули не відставати в усіх сферах літератури Сходу, намагались наслідувати стиль Ібн аль-Мукаффі, аль-Джахіза, Ібн аль-Аміда та писати сильні прозаїчні твори.

Основну тему прозаїчних творів формували суспільно-філософські проблеми, любовні пригоди, описування міждержавних конфліктів.

Твори Ібн Абд Раббіхі «Рідкісне намисто», Ібн Бессама «Скарбниця», Ібн Шухейди «Сповіді та грози» та інші є найкращими зразками андалузської прози.

Твір Ібн Абд Раббіхі «Рідкісне намисто», який вважається визначним джерелом арабської літератури, є його видатним твором-шедевром⁴². Книга складається з 25 частин і кожна частина пов'язана з назвою одного коштовного каменя. Ібн Абд Раббіхі тут скористався різними літературними жанрами, ввів до складу твору листи, оповідання, прозаїчні та віршовані частини з віршів.

Хоча основною метою Ібн Абд Раббіхі в написанні цього твору було надання інформації про літераторів Сходу, автор

⁴¹ Хафаджа М. Вказаний твір. – С. 254.

⁴² Nicolson R.A. Вказаний твір. – С. 347.

торкається деяких важливих суспільно-політичних, літературних, історичних та етичних питань.

На думку арабських літературознавців, під час написання твору «Рідкісне намисто» Ібн Абд Раббіі скористався творчістю аль-Джахіза (775–868) та особливо відомою енциклопедією «Джерело новин» Ібн Кутайбі (помер у 889 році)⁴³.

Іншим видатним поетом палацу Абд ар-Рахмана III був Ібн Хані (937–973)⁴⁴. Незважаючи на те, що помер він у молоді роки, Ібн Хані залишив після себе цінну літературну спадщину.

Ібн Хані — поет, який був одним з прихильників аль-Мутанаддіна (915–965) та наслідував його. У віршах обох поетів, особливо хвалебних, є велика схожість. Хвалебні вірші Ібн Хані теж сповнені описаннями війн, армії, похвалами керівників військ. Ібн Хані — автор більше 60-ти хвалебних касид. У їх змісті переважає філософський дух, а мова віршів дуже складна, суха та важкозрозуміла.

Касиди Ібн Хані можна вважати типовими зразками рідкісної класичної арабської поезії. Абу-ль-Ала аль-Маарі (973–1057) говорив про автора цих касид:

ما أشبهه إلا برحى تطحن قرونا لأجل القصة التي في الفاتحة⁴⁵

«Я можу порівнювати його тільки шумом своїх слів з млином, який перемелює століття».

Справи щодо розвитку науки й культури, які почав Абд ар-Рахман III, успішно продовжив його син Аль-Хакам II (961–976).

У період влади Аль-Хакама II арабо-іспанська культура піднялась на високий рівень свого розвитку. Арабська Іспанія

⁴³ Дайф А. Вказаний твір. — С. 92.

⁴⁴ Там само. — С. 174.

⁴⁵ Там само. — С. 176.

перетворилась на мережу академій, вищих і середніх навчальних закладів. Халіфат намагався надавати можливість навчатися людям усіх верств суспільства, відкривав безкоштовні школи для бідних. Викладати у вищих навчальних закладах в Іспанії запрошували видатних вчених Сходу. Для викладання на факультеті літератури й мови Кордовського університету в Кордову з Багдада були переселені Абу Алі аль-Калі (помер у 967 році) та його два найталановитіші студенти — Зібейдш (помер у 989 році) та автор історії дохаліфатської мусульманської Іспанії Ібн аль-Кутійя (помер у 977 році). «Кордовський університет був одним з визначних університетів світу. У головній мечеті, де проводились лекції, досліджувались традиції, пов'язані з Абу Бакр Ібн Омар Мухамедом. Абу Алі аль-Калі з Багдаду давав докладну інформацію про мову, прислів'я та поезію давніх арабів. Граматику викладав найвідоміший грамастик Іспанії Ібн аль-Кутійя. Багатьох студентів цікавили мова й правові науки, тому що вивчення цих наук відкривали шляхи до прибуткових звань»⁴⁶.

Палац Аль-Хакама II перетворився на найбагатшу бібліотеку у світі. За період своєї влади цей володар «зібрав стільки рідкісних і цінних книг, скільки зуміли зібрати всі халіфи Аббасі»⁴⁷.

Бібліотека, організована Аль-Хакамом II, мала приблизно 400 тисяч творів⁴⁸. Були складені великі каталоги, які надавали інформацію про авторів та історію написання цих творів.

⁴⁶ Nicolson R.A. Вказаний твір. — С. 419-420.

⁴⁷ Саїд Толедський. Категорія націй («Табагату-л'умам»). Переклад на французьку мову R. Blachere fe livre qes, Gategories des Nations, Paris, 1925. — С. 12. Цитата взята з книги Є. Леві-Провансаля «Арабська культура в Іспанії» (М, 1967. — С. 51.)

⁴⁸ Nicolson R.A. Вказаний твір. — С. 419.

Керуванням бібліотекою займався сам халіфат і не шкодував коштів для її збагачування цінними книгами. Як говориться в арабських джерелах, для придбання рукописи твору Абу-ль-Фараджа аль-Ісфахані (897–967) «Книга пісень» (Кітаб аль-агані) Аль-Хакам II віддав 100 тисяч динарів золотих грошей⁴⁹.

За словами А. Кримського, «ця бібліотека не відставала від знаменитої бібліотеки Аміра Сесані в Бухарі, що вразила Ібн Сіну»⁵⁰.

Але слід зазначити, що, на жаль, тільки мізерна частина цієї цінної спадщини збереглась до сьогодні. Навіть найрідкісніші примірники цієї бібліотеки були знищені.

Зі смертю відомого в історії як халіф-просвітник Аль-Хакам II, всі справи, які він починав в Іспанії для розвитку арабської культури, науки та літератури, завершуються.

Нішам II (976–1013), що прийшов до влади після смерті батька, не був здатний керувати країною. Замість нього цим займалась близька людина сім'ї, жорстокий реакціонер Абу Амір (пізніше він став відомим в історії як Аль-Мансур). Аль-Мансур не тільки заважав розвитку культури, науки арабів, він навіть під тиском реакційного духовництва, яке його оточувало, багато творів, зібраних Аль-Хакамом II, назвав антирелігійними та у 978 році спалив у центрі міста. «Він дав наказ знищити книги, що містили матеріали з давніх наук. Частина цих книг була спалена, решту викинули до ям, закопали в землю або знищили іншим чином»⁵¹. 50 років потому видатний вчений-кордовець Ібн Хазм, проклинаючи звірство

⁴⁹ М. Хафаджа. Вказаний твір. – С. 195.

⁵⁰ Кримський А.Е. История арабов и арабской литературы. – Т.III. – М., – 1914. – С. 12.

⁵¹ С. Толедські. Вказаний твір. – С. 126.

Аль-Мансура, писав: «Ви можете спалити папери, але не те, що на папері. Вони заховалися в моїй душі. Куди я піду, вони будуть зі мною, де залишусь, зі мною залишаться, разом зі мною будуть лежати в могилі»⁵².

Після смерті Аль-Мансура (1002) Кордовська держава залишається в руках кількох муавійських володарів.

У X–XI століттях в андалузській літературі швидко починає розвиватися вірш. У поезії цього періоду переважають традиційні форми та зміст арабського вірша. Незважаючи на оригінальність у творчості поетів, андалузська поезія цього періоду була цілком класичною поезією Сходу.

Основними темами цього періоду, що переважали в андалузському вірші, були:

1. Вірші, написані про тугу за батьківщиною. Араби, які опинились далеко від рідних земель, висловлювали свої горе, скорботу та смуток за допомогою вірша.

2. Вірші, присвячені природі. Красива, приваблива природа Іспанії давала натхнення поетам. Вони писали вишукані вірші, в яких хвалили сади, ущелини та гори, літо, зиму, ніч, день, а також усе те, що пов'язане з природою Іспанії. Прикладом цього може бути вірш Ібн Хамдіса (1055–1132), присвячений красивим квітам Андалузії.

يا حسنها دائرة
من ياسمين كالحلى
فالورد قد قابلها
من حلة من خجل.
كعاشق و حبه

⁵² Кримський А.У. Вказаний твір. – С. – 14.

تغامزا بالمقل
 فاحمر ذا من خجل
 و اصفر ذا من وجل ⁵³

(Який красивий букет з акації,
 Нібито коштовність,
 Троянда зустріла його
 У вбранні сорому.
 Почервонівши від сорому та пожовтівши від переляку,
 Як закохані дивляться один на одного).

Вірші, присвячені красивим пам'яткам архітектури Андалузії, займають особливе місце серед описових віршів. У них андалузські поети послугувувались різними імітаціями, намагались порівнювати об'єкт, що описують, з найрідкіснішими дарами, дивами світу. Ось маленька частина вірша присвяченої палацу Мадараджет-ін-Насім:

"قصر بمدرجة النسيم تحدثت
 فيه الرياض بسرها المستور
 ففض الخورنق و السدير سموه
 وثنى قصور الروم ذات قصور
 لاث الغمام عمامة مسكية
 و أقام في روض من الكافور
 غفى الربيع به محاسن وصفه
 فافتقر من نور يروق و نور
 فالدرج يسحب حلة من سندس
 تزهى بلؤلؤ ظلها المنثور

⁵³ Дайф А. Вказаний твір. – С. 39.

و النخل كالغيد الحسان تقرطت
 بسبائك المنظوم و المنثور
 و الرمل في حيك النسيم كأنما
 أبدى غضون سواف المذعور
 و البحر يرعد منه مكانه
 ذرع تثن بمعطفى مفرور
 و كأننا و القصر يجمع شعلنا
 في الافق بين كواكب و بدور" ⁵⁴

(Палац (Мадараджет-ін-Насім), там садки розповіли про його золоту таємницю,
 Перед цим палацом нахилили голови палаци Хаварнек, Садір та Рум.
 Хмари надягли на його голову Чалму з мускусу,
 Невірний пов'язку криво намотав.
 Весна цим збагатила свою красу,
 Від розквіту троянди з'явилися промені.
 Дерева, на які розсипались перлини з краплин роси,
 одягли вбрання з тафти.
 Пальмові дерева розсипались упорядковано та у розкиданому вигляді, як молоді коні.
 Хвилі, що виникли на піску від вітру, схожі на мурахи,
 виниклі від переляку на скроні.
 Море тремтить своїм тілом, як щит з дорогої тканини від холоду.
 Та палац об'єднує нас всіх на горизонті між місяцем та зірками)

⁵⁴ Дайф А. Вказаний твір. – С. 39.

Хвалебні вірші андалузських поетів не залишались тільки в рамках опису природи. В цих віршах чимало мотивів любові й дружби, похвали та критики, радощів та горя, оптимізму й трагедії. Важливою умовою в таких віршах було також надання інформації про музику, танці, розваги, модні тканини та одяг того періоду. Відрізняючись від арабського класичного вірша, ці хвалебні вірші дуже далекі від довгих, нудних описувань, повторів, тьмяних барв.

3. Вірш-похвала. Взагалі, як і в поезії Сходу, в андалузському вірші похвала займала помітне місце. Особливо до цієї форми часто звертались поети, які жили в палаці. Але оригінальність цих поетів в тому, що в їхніх хвалебних віршах одночасно описувались мужність, щедрість, величність особи, котру вихваляють, а також життя особи, зовнішність палацу, в якому він живе, задоволення та винну колекцію (пили вино). Це дає можливість сучасному читачу мати певні уявлення про особисте життя та побутово-моральні умови іспанських халіфів того періоду.

Немало в андалузській поезії віршів, присвячених жіночій красі, а також елегій, адресованих збанкрутілим халіфам, які втратили владу.

Андалузські поети заради самостійного розвитку тем, які вони поставили перед собою, дуже часто виходять за рамки обов'язкових традиційних віршових форм, шукають більш розлогі, плинні форми. З іншого боку поети Іспанії чули «вільні від розміру та рими» вірші й пісні інших народів. Іспанські землі були тими місцями, куди найчастіше приїжджали співаки-мандрівники. Арабські поети були вражені красивими, гармонійними піснями співаків-мандрівників. Для того, аби зробити андалузські вірші такими мелодійними й привабливими, вони теж жертвували формами, прийнятими з давніх часів.

Поет-грубадур Абу Бакр Ібн Кузман (помер у 1160 році) вперше пише вірш у новій для Східної поезії формі⁵⁵. В Іспанії виникає віршова форма-куплет — мувашшах⁵⁶.

Традиційно мувашшах складається з 4–10 куплетів. Особливості двовірша в тому, що всі напіввірші першого двовірша та деяких попередніх двовіршів в однаковому розмірі римуються один з одним. Наступні двовірші самостійні, тільки напіввірші останнього двовірша римуються з напіввіршами головного двовірша. Прикладом мувашшаха можуть бути вірші аб-Дін Ібн Хатіба (помер у 1874 році):

"جاءك الغيث اذا الغيث همي
يا زمن الوصل بالانلس
لم يكن وصلك الا حلما
في انرى او خنسه المختلس
والحيا قد جال الروضى سنى
فثعود الزهر منه تبسم
وروى النعمان عن ماء السماء
كيف يروى مالك من أنس
فكساه الحسن ثوبا معلما
يزدهى منه بابها ملبس
في ليال كتمت سر الهوى
بالدجى لولا شموس الغرر
... هل درى ظبي الحمى ان قدحمى
قلب صعب حله عن مكنس

⁵⁵ Nicolson R.A. Вказаний твір. — С. 417.

⁵⁶ Дивись про мувашшах: 1965, بيروت، نشرها و نظرها، الموسسة الانتسابية، نشرها و نظرها، بيروت 1965.

فهو في مر و خفق مثل ما
لعبت ريح الصبا بالقبس"

(Гей, час зустрічі в Андалузії!

Під час дощу він розбризкав тебе щедро.

Зустріч з тобою була у вісні або у таємниці
марнотратника.

Дощик покropив садочки з красою та квіти
усміхнулися.

Номан ма-ус розказав про небо (небесний дощ) як про
Маліка Аніса.

Краса вдягла на нього вбрання та від цього вбрання він
ще більш став блискучим.

Якби не були промеїні мужнього сонця, то ночі
загорнули б любов душі у темряву.

... Чи знає Марал щось таке, що там душа юнака
світиться полум'ям?

Щоб він тремтів у хвилюванні та у вогні, як хитає
Північний вітер полум'я).

Як бачимо, у вірші-мувавшасі римований спосіб — аа, бв,
гд. Ця куплетна форма вірша була нововведенням в арабській
поезії.

Андалузці частенько звертались до мувавшашаху, тому що в
цій формі можна було послуговатися всіма традиційними
розмірами, які були властиві арабському віршу. Андалузські
вірші, написані у формі мувавшашаху, є цінними зразками кла-
сичної арабської поезії.

З погляду законів граматики, твори андалузських поетів
іноді були недосконалі. Така проблема виникала через те, що
автори перебували далеко від арабських земель, та їм це ви-
бачали. Невдовзі мувавшашах поширюється в Іспанії, Північній
Африці та Єгипті.

Тільки після XIII століття мувавшашах почав занепадати.
Місце мувавшашаху займає новий жанр заджал (мелодія, на-
родна пісня), який виник під впливом мувавшашах⁵⁷. За сво-
єю структурою і змістом заджал близький до мувавшашаху, але
писався суто народною мовою. Нині сучасні арабські поети
пишуть цією формою сценічні твори, героїчні поеми. Завдяки
заджалу сучасна арабська поезія може виступати у всіх тра-
диційних віршових жанрах, притаманних поезії Європи.

⁵⁷ Дивись про заджал: С. 232, *كتاب و اربعينوس في شرح لغوس حادس*, *غورز ابدی*.

Горький та арабський Схід

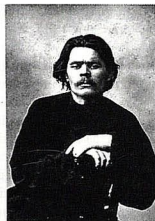
Геніальний майстер літературного слова М. Горький — письменник, який був пов'язаний зі Сходом. Причетність письменника до культури, мистецтва народів Сходу займає особливе місце в літературній і публіцистичній спадщині письменника. Думки М. Горького про культуру Сходу, часте послуговування у своїй творчості цілою низкою східних легенд і оповідань, прислів'їв, приказок, розкриття в окремих образах якостей, що належать народам Сходу — все це вказує на постійну єдність М. Горького зі Сходом, зацікавленість життям, літературою, традиціями та звичаями, мистецтвом народів Сходу. З декотрих листів письменника стає відомо, що він уже знайомий з творами видатних арабських майстрів літературного слова. М. Горький вивчав культуру, філософію та літературу, цікавився науковою діяльністю сходознавців, стежив за матеріалами з етнографії та зразками художньої думки. М. Горький писав: «Наші сходознавці вважаються найсильнішими сходознавцями в Європі. Зараз уже й іноземці знайомі з творами Тураєва, Бартольда, Крачковського, Ольденбургга та інших».

Горький був членом редакційної колегії відділення Сходу Академії наук СРСР. Він брав активну участь у всіх засіданнях редакційної колегії, в обговореннях статей щодо Сходу, висловлював свої погляди. Особливе значення Горький надавав висвітленню літератури Сходу в журналі «Всемирная литература», який був створений за його ініціативою. К. І. Чуковський пише про Горького: «Коли він (М. Горький — А. І.) вів розмову з Ольденбурггом про письменників давнього

Сходу, мені здавалось, що Горький знає східну літературу настільки, наскільки її знає Ольденбургг».

Горький не міг задовольнитися лише зацікавленістю літературою та культурою народів Сходу. Він приділяв увагу життю народів Сходу, їхній боротьбі за свободу, намагається захистити інтереси пригнічених народів. Великого літератора цікавила доля людини, яка живе в країнах Сходу, її радощі та горе, боротьба за свою незалежність і свободу. Як відомо, Горький був безпосередній ініціатор публікації перлини арабського фольклору «Тисяча і одна ніч» російською мовою в досконалій формі. Він навіть написав передмову до першого тому казок. Можливо, що саме через це в арабських країнах була поширена думка, що Горький, нібито, став грамотним після прочитання казок «Тисяча і одна ніч». Цим араби хотіли сказати, що геніальний письменник був знайомий з арабською літературою ще з дитинства, та в його становленні як майстра літературного слова ця література теж зіграла певну роль.

Видатний радянський сходознавець, академік І. Ю. Крачковський вперше вивчив і розкрив зв'язок між творчістю Горького та арабською літературою. З метою уточнити рівень поширення творів Горького в арабських країнах, І. Ю. Крачковський надіслав листи до багатьох арабських країн, передусім до Сирії, Єгипту, Алжиру, Лівану та отримав відповіді. Від співробітників газет і журналів «ед-Духур», «Ет-Талія», «Ар-Рісала», «Рух аль-Аср», які виходили в Бейруті, Дамаску,

Каїрі, та з єгипетських бібліотек він отримав листи, які мали важливе значення. Надруковані в арабських газетах і журналах матеріали про Горького були надіслані йому. Видатний арабський письменник Махмуд Теймур особисто переписав цінні матеріали про творчість Горького та надіслав Крачковському.

Редактор журналу «Ет-Талія» звернувся до Інституту Сходознавства в Ленінграді, особисто до І. Ю. Крачковського, та повідомив, що один зі співробітників редакції переклав роман Горького «Мати» арабською мовою. Але через відсутність коштів немає можливості надрукувати роман і декілька років він залишається в рукописному варіанті. Редактор попросив Інститут Сходознавства допомогти їм у вирішенні проблеми.

На основі листів про Горького, отриманих з арабських країн, І. Ю. Крачковський писав: «Горький увійшов до списку світових письменників, які знайомі арабам не тільки іменами, але й своїми творами. Вони дуже часто звертаються до його творчості й отримують багато користі з його скарбниці. Будь-яка нова, серйозна літературна публікація вважає необхідним обов'язком освячувати себе іменем Горького».

І. Ю. Крачковський завдяки проведеному дослідженню та придбанню великого фактичного матеріалу дійшов висновку, що традиція творчості Горького має в арабській літературі специфічне підґрунтя, багато хто з прогресивних арабських письменників у своїй літературній діяльності посилається на літературну діяльність Горького.

Твори Горького поширювалися в арабських країнах дуже інтенсивно, особливо в Сирії. Учитель і журналіст із Сирії Салім Кобейн у 1907 році переклав чотири твори Горького («Монарх, що завжди тримає свій прапор», «Один з монархів республіки», «Чудова Франція», «Про євреїв») арабською

мовою та опублікував у вигляді журналу. На першій сторінці журналу був розміщений портрет Горького. Салім Кобейн намагався представити арабським читачам Горького як вісника російської революції. У передмові, яку він написав у журналі, Салім Кобейн говорив: «М. Горький був письменником з вільною думкою. Він з'явився на арені суспільних подій тоді, коли в Росії посилювалися утиски преси, заборонялось мислення, переслідували письменників та конфіскували їхні твори... Письменник кинувся на боротьбу, присвятивши себе батьківщині та співвітчизникам... Максим Горький — людина напівсхідного типу. Він присвятив своє перо темі перетворення, боротьби проти диктатури монархів, знищенню гніту, зняття з очей свого народу полуди неосвіченості. Я так думаю, що ми — народи Сходу, потребуємо знайомства з виступами Горького та відчувати підтримку, тому що всі ми прагнемо перетворень. Ми були скривджені, потім звелися на ноги, почали шукати ту площину, що потребує перетворення, та шляхи до цих перетворень. І тому східна єдність змусила мене перекласти декілька статей геніального російського перетворювача та представити все це громадськості Сходу, а особливо єгиптянам».

Салім Кобейн у газеті під назвою «Аль-Аха» («Братерство»), яку видавав у Каїрі, дуже часто друкував переклади оповідань Горького, переклади ж великих за обсягом творів друкувались у вигляді додатку до газети.

На початку ХХ століття в арабських країнах були поширені твори Горького, написані під впливом революції 1905 року. У цей період перекладені арабською мовою твори Горького мали багатий революційний зміст.

У ті часи араби не володіли чіткою інформацією про революцію 1905 року, тому переклади арабською мовою творів

Горького, написаних під впливом революції, було важливі для формування правильного уявлення в цій країні про російську революцію. Під впливом творів Горького в творчості таких письменників, як Фаріс аль-Хурі, Ягуб Сарруф, Халіл Сеад почав відчуватися революційний настрій.

І. Крачковський

І. Ю. Крачковський відзначив, що до першої світової війни Антун Балан, який працював у одній зі шкіл Північної Сирії, теж немало зробив для визнання Горького в арабському світі. Як і Салім Кобейн, Антун Балан завдяки хорошим знанням російської мови теж перекладав твори літератора з оригіналу. У цей період ще не всі твори Горького були привезені до арабських країн, тому перекладачі перекладали тільки ті, які опинялися

в їхніх руках. Іноді арабською мовою перекладали твір мало знайомий навіть російському читачеві. Оповідання «Старий», яке переклав Антун Балан, дуже характерне саме з цього погляду. Цілоком можливо, що Антун Балан взяв це оповідання з журналу «Нива», який випадково опинився в Сирії. Переклад цього оповідання Антун Балан надрукував у журналі, присвяченому російській літературі. Перекладач написав до оповідання таку передмову: «М. Горький почав вирізнятися під час російської революції, піднявшись на боротьбу за прогрес співвітчизників із знедоленого соціального стану. Він був упевнений у тому, що серед представників цього класу є розумніші та більш культурні особистості, ніж серед класу

аристократів. Я вирішив перекладати твори цього письменника. Нехай і арабські читачі знайомляться з ними».

Перші переклади творів Горького арабською мовою починають виокремлювати цього письменника з багатьох причин, насамперед тому, що вони є художнім втіленням життя простих людей праці. В них читач зі Сходу побачив новий світ — світ бичування несправедливості, нерівності, безправ'я, світ боротьби за щасливе майбутнє. Слід згадати також письменника Фараха Антуна та прозаїка газети «Рух аль-Аср» Абд аль-Фаттах аль-Гаді, які теж у цей період цікавилися творчістю Горького. Фарах Антун був відомий як перекладач арабською мовою оповідання Горького «Мальва».

Прогресивні арабські письменники, які перебували в еміграції в Північній Америці, теж цікавилися творчістю Горького. В першому номері газети «Ас-Саїх» («Мандрівник») у 1914 році був надрукований переклад твору Горького «Пісня про Сокола». Перекладач цього твору не відомий. Троє співробітників цієї газети — Абд аль-Масіх Хаддад (редактор), Насіб Аріда та Міхаїл Нуайме середню освіту здобули в російських школах, можливо, що цей переклад належить комусь одному з трьох.

З початком першої світової війни завершується перший період знайомства арабів з творчістю Горького. У цей час арабському світу було представлено невелику кількість творів літератора. Але ці твори були важливі. І. Ю. Крачковський так характеризує цей період: «Перші перекладачі відразу визнали — Горький письменник-революціонер, захисник пригнічених класів; чином перші перекладені твори характеризували передовсім цю сторону творчості Горького, адже мали показати, чого міг досягти і Схід».

З поверненням у 1928 році Горького з-за кордону до СРСР в арабському світі посилюється інтерес до його творчості. Незважаючи на те, що перекладацька діяльність в арабських країнах у цей період не була на вістрі часу, оповідання Горького, особливо публіцистичні твори, часто перекладалися і розповсюджувалися. Переклади виконувалися переважно з французької та англійської мов і друкувалися не у вигляді окремих книг, а на сторінках газет і журналів.

У газеті «Рух аль-Аср», де редактором був Абд аль-Фаттах аль-Гаді, у цей період були опубліковані переклади чотирьох творів Горького арабською мовою («Про біса», «Ще раз про біса», «Друзі дитинства», «8 серпня сутинки в Неаполі»).

Редактор газети «Каукад аш-Шарг» («Зірка Сходу») Ісам ад-Дін Хіфні Насіф теж частенько надавав місце в газеті для творчості Горького. Він переклав арабською мовою оповідання «Крадій». За словами арабських літературознавців, у творчості Хіфні Насіфа відчувається вплив «літературної течії, якою керував Горький».

На сторінках найпоширенішого журналу Єгипту «Аль-Хіلال» («Півмісяць») друкувалися статті, присвячені творчості Горького. Літератор С. Муса свою статтю «Три російські письменники — Достоевський, Толстой, Горький» опублікував на сторінках цього журналу. У статті автор в основному говорить про творчість Горького. Він називає його революціонером, комуністичним письменником і пише: «Горький був революціонером. Він був геніальним письменником, який ніколи не забував свій пролетаріат. Революція, за яку боровся Горький, не була направлена тільки для зміни устрою влади, це була революція проти релігії, за зміну шлюбних відносин». С. Муса після знайомства з творами вищенаведених письмен-

М. Горький та В. Маяковський

ників, доходить висновку, що література, яку вони створили, тісно пов'язана з життям.

У 1936 році арабський народ з великою скорботою зустрів звістку про смерть Горького. У зв'язку з цією подією багато арабських письменників і літераторів виступили в пресі та написали статті про життя і творчість літератора. Один з прогресивних журналів Сирії «Ет-Талія» два номери журналу присвятив творчості Горького. Поряд з перекладами творів Горького тут друкуються статті «Максим Горький», «Біографія письменника», «Погляди на життя», «Боротьба М. Горького за соціалізм», «Відомі мислителі світу про Горького» та інші. Популярна газета Єгипту «Аль-Ахрам» («Піраміди») у зв'язку зі смертю Горького друкує дуже ефективні статті. В інших арабських газетах і журналах друкувалися цікаві стат-

ті під назвами «Прощання з Горьким», «Максим Горький як символ боротьби та перемоги за соціалізм», «Втрачений людинством Горький», «Любов Максима Горького», «Між розумним мислителем і душою поета» та інші. У статті, надрукованій в журналі «Ет-Талія», повідомлялося: «Літературні гуртки, товариства, свідомі народні общини з глибокою скорботою сприйняли смерть Горького. І тому журнал «Ет-Талія» велику частину своїх сторінок присвятив знайомству арабських країн, які продовжують бути Осердям колоніальних і реакційних цілей, з великим майстром літературного слова Горьким. Зусилля колоністів і реакційних сил ставлять перешкоди перед арабськими країнами, заважають дивитися на такі маяки, як Горький, які освітлюють шлях країни та кожного народу, який прагне свого прогресу й свободи».

До 30-х років ХХ століття арабською мовою були перекладені невеликі за обсягом твори Горького. Перекладання арабською мовою та ознайомлення арабського світу з великими творами письменника («Фома Гордєєв», «Справа Артамонових»), про капіталізм у Росії наприкінці ХІХ та на початку ХХ століття, було дуже важливою справою.

Об'ємні твори Горького в основному починають перекладати арабською мовою після 30-х років. У деяких випадках один твір перекладають декілька перекладачів. Наприклад, роман «Мати» був перекладений цілим колективом. Переклад і опублікування цього твору арабською мовою перетворилися на велику подію в східному світі. З погляду ідейного та художнього професіоналізму арабські літературознавці називають цей роман найсильнішим твором Горького. Перекладачі книги зазначили, що найголовніша цінність цього твору полягає в тому, що автор «чудово віддзеркалив діяльність рево-

люціонерів царської Росії, показав історію вселення в серця революційного духу, описав трудящих і молодь як перших передових героїв революції».

Твори Горького «Дитинство» та «Сповідь» теж були написані колективно. Автори перекладів цих творів у своїх нотатках закликають арабських читачів неодноразово перечитувати твори Горького та брати з нього приклад.

В арабських країнах увесь час зростає інтерес до творчості Горького. Доказами цього можуть бути думки відомих представників сучасної арабської літератури про Горького. Вивчення літературної спадщини Горького позитивно вплинуло на творчість багатьох арабських письменників. Відомий письменник Лівану М. Нуайме пише: «Я з жадібністю прочитав твори таких відомих професіоналів російської літератури, як Пушкін, Лермонтов, Тургенєв, Гоголь, Белінський, Некрасов, Гончаров, Островський, Достоевський, Чехов, Горький. В результаті цього почав краще бачити деякі речі. Перше, що я вивчив і зрозумів, була святість особистості людини. Я відчув, що справедливість і свобода — це прекрасно, а експлуатація та неволя — лиходійство».

Серед російських письменників М. Нуайме найбільше зацікавився Горьким. Найдужче ж на нього вплинули твори «На дні» та «Сповідь». Реальне описання в цих творах жалюгідного способу життя бідних і бездомних людей вражало Нуайме. Нуайме говорить про Горького: «На мене більш вплинули глибокі знання людських страждань професіоналом, який володіє чудовим талантом».

Відомий новеліст Єгипту Махмуд Теймур під час бесіди про вплив російської літератури на творчість усіх арабських письменників зазначає: «Російська література в особі своїх

чудових представників завжди вела боротьбу за високі людські ідеали. Радянська література теж володіє цими важливими традиціями класичних російських письменників і зараз підтримує їх. Саме ці характерні риси й особливості класичної та радянської російської літератури приваблюють увагу письменників країн Сходу, які стали на шляхи світлого розвитку. Знайомство з російською літературою зіграло позитивну роль у творчості багатьох письменників арабських країн».

Прогресивний і демократичний письменник Іраку Муфід аль-Багдаді пише про те, що тільки під час другої світової війни іракський народ мав можливість ознайомитися з найпрогресивнішою літературою світу — читати твори таких відомих російських письменників, як Пушкін, Гоголь, Толстой, Чехов, Горький.

Під час кривавого режиму Нурі Саїда було заборонено привезити до Іраку з будь-якої іншої держави навіть з декотрих арабських країн, прогресивну літературу. За словами Муфіда аль-Багдаді, якщо знаходили в когось дома твори М. Горького, М. Шолохова, І. Еренбурга, то цю особу заарештовували стромком на 6 місяців. Але, незважаючи на переслідування і тиск, іракські інтелігенти будь-якими способами діставали твори улюблених російських письменників, читали їх і зберігали.

Голова спілки арабських письменників Мавахід аль-Каялі під час розмови про стан арабської літератури зазначав: «Молоде покоління арабських країн почало знайомитися з віршами Маяковського, оповіданнями Горького та творами інших представників реалістичної російської літератури. Це стало можливим завдяки перекладам російської літератури арабською мовою, що їх виконувала ціла низка арабських інтелігентів».

Переклади найкращих зразків російської класичної літератури арабською мовою та їх розповсюдження не були марними. Письменники, які зараз стали відомими всьому арабському світу, М. Нуайме, А. Раш-Заркаві, Аль-Хамісі, Ю. Ідріс, Х. Аль-Каялі, М. аль-Багдаді, Х. Міна, Х. Мурувва, І. Дакруб, М. аль-Джавахірі, К. Джавад поєднали у своїй творчості найкращі традиції російської радянської літератури.

Сьогодні, в період швидкого розвитку прогресивної арабської літератури, арабські письменники уважно вивчають художній досвід Горького, намагаються додавати його до своєї творчості.

Арабські читачі й діячі арабської прогресивної культури знають і люблять Горького як великого професіонала-гуманіста, могутнього публіциста, видатного громадського діяча. Безсмертні герої, створені Горьким, та їхні високі ідеали й досі надихають прогресивні сили суспільства в арабському світі.

Нові тенденції творчості членів «Асоціації пера»

(الرابطة القلمية)

В історії сучасної арабської літератури творчість арабських письменників в еміграції посідає певну позицію. Література, створена за короткий строк, своїми мистецькими зразками, благородною діяльністю, направленою на розвиток нової арабської літератури, стала відомою на Сході й Заході. Незважаючи на наявність певних різниці засобів у творчості літераторів і письменників, які входили до літературного об'єднання «Асоціація пера»⁵⁸ (1920-1932), створеного групою талановитих арабських письменників, що емігрували до Північної Америки, та безпосередньо за ініціативи Д. Х. Джубрана й М. Нуайме, філософські та естетичні програми, в основному художні засоби, залишалися традиційними. Імена видатних представників еміграційної літератури, таких, як Д. Х. Джубран, Емін ар-Рейхані, М. Нуайме, І. А. Маді, Н. Аріда, Р. Ейюб, Шайр аль-Гараві, Хусні Гіраб, Хабіб Масуд, Назір Зейтун та інші, займають поважне місце в історії арабської літератури. Своїми творами, написаними на рівні, який відповідав усім вимогам їхньої доби, ці письменники відкрили нову сторінку в сучасній арабській літературі.

У статті ми намагалися з'ясувати деякі характерні особливості творчості членів «Асоціації пера» та розповісти про нововведення, які вони привнесли в арабський вірш і прозу.

Можна сказати, що всі сучасні арабські дослідники⁵⁹, аналізуючи зміст і форму літератури, яку створила «Асоціація пера», насамперед наголошують на впливі цієї літературної школи на нову арабську літературу, відзначають велику її роль у правильному скеруванні нової художньої творчості, а також у звільненні сучасної літературної творчості від застарілих традицій класичної літератури. На думку цих вчених, тенденції, які вирізняють еміграційну літературу, й нові теми, які вони привнесли в арабську літературу, в основному складаються з таких пунктів:

1. Звільнення від кайданів минулого.
2. Новий художній метод.
3. Простота вираження та вишуканий ліризм.
4. Патріотизм.
5. Суспільна мета.
6. Гуманізм.
7. Закоханість у природу.
8. Релігійна свобода.
9. Звільнення від застарілих традицій і новий художній метод як основою творчості членів «Асоціації пера».

Можна сказати, що до створення «Асоціації пера» перевага в арабській літературі належала традиційним темам і формам. В основному поети за допомогою ускладнення образів

⁵⁸ تيب وديع ابنه، "الشعر العربي في المهجر الأمريكي"، بيروت، 1955
 حس محمد عد الغني، "الشعر العربي في المهجر"، القاهرة، 1955
 نادرة جميل حراج، "شعراء الرابطة القلمية"، القاهرة، 1955
 محمد يوسف نجم و احسان عباس، "الشعر العربي في المهجر"، القاهرة، 1957
 محمد مصطفى دازر، "التجديد في الشعر العربي في المهجر"، القاهرة، 1957
 عيسى الشاعري، "تعب المهجر"، القاهرة، 1959

⁵⁸ Дивись: Імангулієва А.Н. Про арабську літературу в еміграції // Літературний Азербайджан, Баку, 1965, №4. — С. 137-141.

Д. Х. Джубран

намагалися писати свої твори по можливості в урочистій формі. Поетів і письменників того періоду дуже мало цікавило описання щирих людських почуттів, надій і бажань людей, хвилювань і пристрастей на тлі атмосфери, що їх оточує.

Арабські письменники продовжували писати застарілими способами й формами, які не відповідали вимогам сучасного життя, деякі навіть намагалися писати стилем Мекки⁶⁰, збираючи всі застарілі способи вираження. Певна категорія письменників свідомо намагалася писати свої твори складною та важкозрозумілою мовою, «вигадувала» незвичні вислови, надавала сучасні значення старим словам. Класичні поети наслідували таких великих майстрів слова арабської літератури, як Абу Таммама, Ібн Румі, аль-Мутанаббі, намагалися додати форми, які їм подобаються, мало уваги звертали на зміст творів.

У цей період, тобто особливо наприкінці XIX століття, арабська література нагадувала літературу часів халіфату Аббасидів. Молоде літературне покоління, яке було в стані зрілості, не могло звільнитися від впливу своїх поважних колег. Тільки незначна частина письменників розуміла, що між красою форми та змістом має бути єдність, і це дуже важливо в арабській літературі.

Такі письменники, як Адіб Ісхад (1856–1885), аль-Манфалуті (1876–1924), Мей Зіяда (1895–1941), намагалися спростити мову художнього твору та зробити її для широких мас читачів ще зрозумілішою. Але, по-перше, таких літераторів було дуже мало, по-друге, таким письменникам, які жили

⁶⁰ Жанр короткого твору у класичній арабській літературі.

й творили на арабському Сході, важко було відходити від застарілих традиційних засобів. Тому що і досі арабські читачі не готові були сприйняти нові художні форми (особливо у віршах). Але такі прогресивні поети, як Ахмед Шовгі (1868–1932) та Хафіз Ібрахім (1871–1933), своєю діяльністю оживили поезію Єгипту, зуміли звільнитися від залишків класицизму. Хоча вони й оновлювали тему вірша, його форму залишали традиційною, аби відповідала вимогам читачів.

Виникнення нових творчих принципів і методів еміграційної літератури збігається саме з цим періодом. Література ця була спрямована проти застарілої естетики, що не відповідала вимогам реального життя. Певна група письменників-емігрантів, звільняючись від традиційних наслідувань, намагалася створити літературу на рівні вимог життя, що постійно розвиваються.

Видатні арабські письменники-емігранти, особливо ціла низка членів «Асоціації пера», привнесли в літературу глибоку ідею, гуманізм, щирі людські почуття. Ці письменники, виходячи за рамки застарілих форм і тем, демонструють новаторство, а єдність форми й змісту вважають провідною проблемою. Вони заявляли, що коли вірш і проза складаються з помпезних виразів і урочистих слів, тоді словники мають вважатися найкращими книгами:

إذا قام شعر بالفاظه
تكون القواميس خير الكتب

عيسى التازوي، "أدب المهجر"، القاهرة، 1959، ص. 63

М. Нуайме

Емін ар-Рейхані

«Якщо вірш складається тільки із слів, тоді словники — найкращі книги».

Сучасні арабські письменники закликали писати такі твори, які б відповідали реальним вимогам життя. На їхню думку, література — це професіональне відзеркалювання життя. Якщо літератор, не звертаючи увагу на вимоги свого часу, знов повторює те, що інші вже давно висловили, він ніколи не зможе просувати вперед літературу свого народу.

Р. Ейюб (перший зверху ліворуч) та
Емін ар-Рейхани
(перший знизу ліворуч) з колегами
із «Асоціації пера»

Реалістичний спосіб мислення у ставленні до життя і навколишньої дійсності, моменти, що хвилюють і тішать людей, реалістичне відображення життя різних прошарків суспільства, — все це принципи членів «Асоціації пера», які вони свідомо внесли в основу своєї творчості. Іншими словами, під прогресивним впливом Європи, та класичної російської літератури безпосередньо, творці еміграційної поезії і прози, закликаючи визволити літературу від традиційних тем і образів, перетворили реальне життя на важливий засіб усвідомлення дійсності.

Звичайно, для того, аби впоратися з важливим обов'язком, тобто, як зазначено вище, із завданням правдивого зображення життя з усіма його протиріччями, потрібно було послуговуватися новими художніми формами вираження. Через це члени «Асоціації пера» звертають особливу увагу на оновлення художніх форм та традиційних засобів зображення, послуговуючись досвідом європейської поезії, в рамках можливого,

намагаються узгодити класичні розміри арабського вірша з новими, легкими формами ритму.

Звісно, що у вірші основа аруза (віршовий розмір, визначений довготою складу) складається з ритму складу, послідовною зміною один одного довгих і коротких складів. Члени «Асоціації пера» поряд зі зберіганням основи аруза ще більше поширили його можливості та знову значною мірою змінили межі рими, ритму та двовірша.

I. Маді

Для більш зрозумілого уявлення про це новаторство, доцільно було б звернутися до віршів відомого поета еміграції I. A. Маді:

" ما بالك منكمسا كعدا
قم نلعب في فن الشجر
ونهب الاغصان و العمدا
ونؤود الطير عن الثمر
أو نصبح خيلا من قصب
أو طيارات من ورق
ومدى و سيوفا من خشب
ونجول ونركض في الطرق
أو نأتى بالفحم القاتم
ونصور فوق الابواب
تنبينا في بحر عاتم
أو لينا بخطر في غاب
أو كلبا يعود أو حملا
يرعى أو نهرا أو هضبه
أو ديكا يتعد أو رجلا

ميشي أو مهرا أو عربيه
 أو نجيل ماء و ترابيا
 و نشيد بيوتا و قبابيا
 أو نجعل منه انصابيا
 أو نصنع حلوى و كبابيا⁶²

«Чому болить твоє серце від горя,
 Вставай, потанцюймо у затінку дерева;
 Похитнімо жартома віти,
 Збережімо фрукти від птиць,
 Зробімо коня з очерету,
 Зробімо птицю з паперу,
 З дерева зробімо ножа та шаблю,
 Походимо та побігаймо на дорозі,
 Або принесімо шматок вугілля,
 Намалюймо на дверях.
 Будьмо розхвиленим морем,
 Або левом, що лякає ліс.
 Собакою, що кусається,
 Ягням, що пасється,
 Річкою або горою,
 Півнем співучим,
 Чоловіком, що йде,
 Або жеребцем, або візочком.
 Змішаймо пісок з водою
 Збудуймо будинок та вежу,
 Або з них (з піску та води) пам'ятники,
 Або халу та кебаб зробімо».

⁶² محمد يوسف ندم و احسان عباس، "التصنيف العربي في الشعر"، القاهرة، 1957، ص. 137

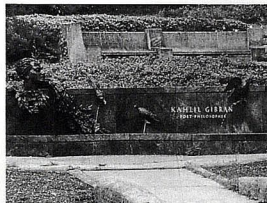
Очевидно, що в цих віршах використано новітні художні поділи та ритми, які не діяли в класичній арабській літературі.

Якщо не брати до уваги тасміту і мувашшаху (віршові розміри), в класичній арабській поезії існувала тільки одна пара римованої форми, і ця форма збігалася з формою газелі, найбільш поширеної в класичній азербайджанській літературі (касиди такого роду римувалися системою *a a b a v a* та ін.). В арабській поезії не було форм куплетного вірша та способу послідовного римування напіввіршів.

У віршах ми зустрічаємо куплети, римовані у вигляді двовірша. Тільки тут вірш римований не в кожному двовірші, а в куплеті. Таким чином 1 і 3 напіввірші в куплеті римовані в одному вигляді, а 2 і 4 напіввірші в іншому (тобто *a b a b* та ін.). Але на відміну від газелей і касид, тут «*b*» між собою були римовані. Така римованість спрощувала вимовляння вірша та надавала йому особливу плавність.

Д.Х. Джубран (другий ліворуч) та М. Нуайме (перший праворуч) з колегами із «Асоціації пера»

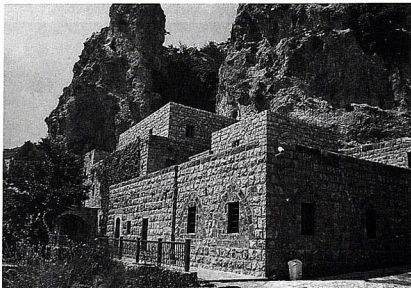

Меморіал Д.Х. Джубрана у Вашингтоні (США)

Слід зазначити, що члени «Асоціації пера», стримуючись від користування властивими класичній арабській поезії тавілем (1 бахр), мадідом (2 бахра), вафіром (4 бахра) — складними бахрами арабського аруза, вдавалися до реджезу, дво-роздільного реджезу та більш легкого, плавного й такого, що відповідає вимогам пісенного жанру, ремелу (8 бахрив).

У своїй творчості поети-емігранти дуже часто порушували необхідні класичні норми аруза. Наприклад, для показу характерних сторін живого мовлення та діалогів вони частенько закінчували напіввірш не на тому місці, де була потреба в ритмі, а там, де завершувалась мова. Іншими словами, для показу гармонійності реального живого мовлення поети жертвували основою класичного аруза — ритмом складу та однаковим поділом.

Музей Д. Х. Джубрана у Лівані

Хоча такі випадки в еміграційній літературі траплялися рідко, це стало основою для появи нових віршованих форм у сучасній арабській літературі.

Новаторство еміграційної літератури демонструвало себе не тільки в поезії, а також у прозі (оповідання, статті) та драматичних творах. Однією з особливостей творчості членів «Асоціації пера» було те, що вони не помічали різниці між мовами поезії та прозаїчними творами. На їхню думку, мова прозаїчного твору має бути такою, як і мова вірша — гармонійною, рівною, пальною. Раніше арабський Схід не володів кращими творами мистецтва — повістями та віршами Джубрана Халіла Джубрана (1883–1931), реалістичними оповіданнями та критичними статтями Міхаїла Нуайме (народ. у 1889 р.) та віршами Іллі Абу Маді (1889–1951).

Арабські літературознавці високо оцінювали діяльність літературної школи еміграції. Сучасний арабський критик Іса ан-Наурі так характеризує діяльність літературної школи еміграції: «Вільна літературна школа еміграції була ще незвичним напрямом для консервативного арабського Сходу. Це не дивно, адже ця школа є результатом об'єднання квітучої романтики сучасного Заходу із сильними та живими елементами письменства Сходу. Літератори-емігранти зуміли створити нову літературу в особливо привабливий спосіб. Ця література оживила нове арабське літературне життя, сильно вплинула на її прогрес та удосконалення форми. Метою літераторів-емігрантів було створення сильної та вільної літератури, яка б володіла глибоким змістом і великою думкою, такої літератури, яка б не схилилась перед жуликою реальністю, яка не дає можливості злігати й високо підніматися, накладає кайдани на її сильні крила, заважає обійняти своїми руками життя»⁶³.

⁶³ عيسى الناعوري، "اتب المهجر"، ص. 65.

Книга «Сонце, яке сходить із землі» передового ліванського поета Мішеля Сулеймана азербайджанською мовою

Переклад цілої низки творів радянських письменників, їх опублікування та розповсюдження в арабських країнах, а також опублікування творів прогресивних арабських поетів і публіцистів мовами народів СРСР є важливим чинником розширення радянсько-арабських літературно-культурних відносин.

І передові письменники арабських країн, як і інших миролюбних народів світу, які потребують свободи та національної незалежності, ведуть боротьбу проти панування імперіалістів, всілякого насильства, залежності, агресії, страждань та несправедливості. Вони беруть участь у боротьбі за створення нового суспільства, виступають проти застою та інерції, піднімають голоси супроти колонізаторства та расової дискримінації.

Арабські письменники добре усвідомлюють відповідальність і соціальні обов'язки, які взяли на себе у всенародній боротьбі за створення нового суспільства. Це відчуття і відповідальність допомагає їм писати твори, які мають суспільне значення. У цей час арабські письменники разом з прогресивним людством ведуть боротьбу проти сіоністської агресії імперіалізму, за звільнення арабських територій, захоплених Ізраїлем, за відновлення законних національних прав палестинських арабів. Арабські письменники також намагаються покращити добробут народу, удосконалити право особистості, підняти культурний рівень нації.

Співпраця з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами підвищує рішучість арабів у боротьбі, ще більше зміцнює відносини арабських країн зі світовим фронтом соціалізму. Переклад творів радянських письменників, їх опублікування в цих країнах прогресивно впливають на збагачення теми, сучасний розвиток арабської літератури.

Переклад і опублікування зразків Азербайджанської радянської літератури, яка є складовою частиною радянської літератури, а також творів прогресивних арабських письменників має дуже велике значення. Як відомо, коріння азербайджансько-арабських літературно-культурних відносин дуже глибокі. Але після створення радянської влади в Азербайджані наші культурні відносини з арабськими країнами особливо розширились, новий зміст передбачає нову ідейну якість. У нашій художній літературі чимало зразків, які оспівують і описують мрії та бажання, спосіб життя арабських народів. Такі твори, насамперед, мають велике значення у наданні допомоги арабським народам у боротьбі за національну незалежність і демократичну свободу, а також морального нахнення.

На сторінках преси в Іраку, Сирії та цілої низки інших арабських країн, а також в арабських видавництвах арабською мовою публікуються твори азербайджанських поетів і прозаїків. Наприклад, у видавництві «Багдад» в Іраку був опублікований журнал, який складається з віршів і поем азербайджанських письменників. До журналу були внесені зразки віршів поетів нашої республіки: Сулеймана Рустама, Расула Рзи, Мамеда Рагіма, Мірваріда Дільбазі, Османа Саривеллі, Набі Хазрі, Бахтіяра Вагабзаде, Тофіка Байрама. В журналі також надано інформацію щодо життя і творчості зазначених поетів. Переклад і опублікування творів азербайджанських

письмисників арабською мовою можна вважати проявом зацікавленості в арабських країнах нашою літературою.

З погляду культурних, літературних взаємовідносин, переклад і опублікування азербайджанською мовою творів відомих арабських представників старшого покоління і талановитої молоді, яка прийшла в літературу нещодавно, має велике значення. Книга віршів під назвою «Сонце, яке сходить із землі», видана нещодавно видавництвом «Язичі» («Письменник»), теж має характерні особливості. Вона знайомить читачів-азербайджанців з багатосторонньою творчістю Мішель Сулеймана, прогресивного поета Лівану, відомого представника сучасної арабської поезії.

Мішель Сулейман — поет, який художньою творчістю та громадською діяльністю тісно пов'язаний зі своєю батьківщиною — Ліваном, має активну позицію у боротьбі за свободу арабських народів. Він пише про батьківщину: «Ліван, який описують деякі пропагандисти, фальсифікуючи дійсність, як і фальшивомонетники, не є расм. Там бідні за шматок хліба, за воду, яку беруть зі зрешувальної канами, вбивають одне одного. Там пани охороняють та захищають себе багнетом чужинця».

У віршах, написаних у душі високого патріотизму, Мішель Сулейман описує Ліван не як місце відпочинку та задоволення багатих туристів, місце переговорів і зустрічей бізнесменів, спокійний і привабливий куточок, як змальовано на різнокольорових рекламних щитах, навпаки, він відчуває горе батьківщини, хвилюється за тяжке життя свого народу, мріє бачити його прогресивним.

Мішель Сулейман виступає проти будь-якої реакції, сил, які суперечать національним інтересам. Поет упевнений, що ніяка сила не може зламати віру, волю та силу народу,

народ — непереможний. Його вірш під назвою «Могутність народу» можна вважати найяскравішим прикладом цього:

Бачив, коли море бісить хвили?
 Бачив, коли міняється колір води?
 Бачив буревісника у шторм?
 Бачив, коли він ударяється об хвили?
 Так, народ теж такий!
 ...Гей, ви, жорстокі, знайте, народ — непереможний Аллах!
 Поклоняйтеся Аллаху!
 («Могутність народу»)

Не випадково, що Мішель Сулейман для свого вірша «Ви і підмет, ви і присудок», присвячений могутності, величності та хоробрості людини, взяв епіграфом вислів Назіма Хікмета «Наша планета стоїть не на рогах вола, а на ваших руках». Хоча написаний цей вірш як звернення до людства, до всіх людей Земної кулі, в кожному його напіввірші оживає образ арабського сина, який пройшов довгий шлях боротьби та на «шляху якого були створені океани з людської сльози», який у боротьбі за національну незалежність, свободу «з посмішкою та віч-на-віч зустрів передчасну смерть». Поет закликає всіх людей не боятися «фортець, гільйотини», освітлювати темряву, покласти край злочинам:

Гей, ви, народи!
 Гей, люди!
 Гей, ті, хто відкриває шляхи на завтра!
 Пробуджуйте всіх!
 Для історії стали ви гідним уроком!
 Хоробрість-це теж ви!
 У героїчному епосі ви і підмет, і присудок!

Серед віршів, присвячених людському героїзму, могутності людського таланту, привертає увагу вірш, написаний на честь першого космонавта світу, Героя Радянського Союзу Юрія Гагаріна. У цьому творі під назвою «Людина століття», написаному з великою ширістю, автор називає Юрія Гагаріна «символом самовідданості» та «солдатом, який не боїться смерті»:

Він був символом самовідданості до мозку та кісток.
Солдат, що не боявся смерті,
Був полум'яним потоком
Його полум'я та вогонь були вулканом, лавою,
Він був поезією небес, піснею та диханням.

Деяка частина віршів, зібраних у книзі, присвячені шехідам, які загинули у боротьбі за свободу («Бунтарська туга», «Шехіди» та ін.). Активний учасник національно-визвольної боротьби свого народу, своєї батьківщини, поет з бунтарською душею піддавався переслідуванням, неодноразово був заарештований за прогресивні політичні позиції. Праві екстремісти спалили його домівку, знищили багату бібліотеку та рукописи.

Мішель Сулейман піднімав бунтарський голос проти цього звірства, відповідав політичними віршами. На думку поета, якщо загарбники, спаливши його домівку та знищивши бібліотеку, рукописи, помстилися йому, це означає, що його вірші влучили в ціль і правда така жаклива, що реакційні сили тремтять перед нею.

Мішель Сулейман ніколи не впадає у безнадійний песимізм. У його віршах присутня віра у світле майбутнє. Ліричні герої поета спроможні стояти віч-на-віч з протистояннями та

рішучими боями. Свої «Полум'яні спогади», сповнені трагедією, скорботою та горем, Мішель Сулейман завершує напіввіршами, наповненими надією та вірою:

З усією силою кличу:
Встаю у цей час.
З темряви руїн
Я бачу зорю.

Мішель Сулейман вміє «прищеплювати» своїм читачам непохитну віру у щасливе майбутнє, доброзичливість, свободу та незалежність.

До книги віршів поета-ліванця під назвою «Сонце, яке сходить із землі», увійшли декілька вишуканих ліричних віршів. У них автор звеличує свою любов. «Море та вітрило», «Кільце», «Райська птиця» та ін. — теж з таких. У віршах Мішеля Сулеймана на любовні теми також відчуваються патріотичні мотиви. Для поета поняття мати, батьківщина, любов однаково рідні, дорогі. З цього погляду дуже цікавий вірш «Колосок, який росте в серці». Думку видатного арабського філософа й літератора Абуль-алья-Аль-Маарі «Хай не згуститься над головою безкорисна хмара, яка не може пустити дощу на землі батьківщини» поет взяв спіграфом до свого маленького твору та починає його з прославлення батьківщини. Від рідної землі він успадкував таємницю, яка впродовж усього життя буде його гостем. Ця таємниця — «полум'я з назвою любов». Але вороги віддалили його від любові, «пустоголові» навіть на любов вимагають від поета дозвільного листа.

І в цьому вірші ми теж чуємо бунтарський голос автора. Він звертається до своєї любові:

Гей, перша та вічна моя любове!
 Тремтїть, тремтїть, вії,
 Кидайте на мене перлини ока,
 Щоб птиці змогли змішати свій голос з радістю,
 Покаже Земля свої багатства червоному сонцю на тарелях,
 Пожалїй мене!

До книги Мішеля Сулеймана введено одноактну віршовану п'єсу під назвою «Пісня, смерть та остання ніч» і декілька дидактичних віршів. У п'єсі «Пісня, смерть та остання ніч», де описана одна маленька сцена історії героїчної боротьби арабського народу: через образи трупів розкривається внутрішня сторона політики особистостей, умовно названих Смерть, Офіцер, Лихвар, Крамар та Жрець, які зібрались навколо трупів. Смерть, коли бачить розкидані трупи, радіє, бо це її «перемога». Лихвар шкодує про смерть особи, яка винна йому грошей. Крамар «таємницю багатства бачить тільки у торгівлі». Підпорою для Офіцера є його зброя. А Жрець закликає людей молитися, аби берегти себе від «хоробрих духів». Але всі ці чванливі пани, а також і Смерть, побачивши один труп із сурмою в руках, який піднявся, починають тремтіти. На сцені з'являється дитина, яка розклеює на стінах прокламації. Після цього вона з гордістю йде за сурмачем. У цей час усі трупи оживають. Злі сили, втілені в образах Смерті, Офіцера, Лихваря, Крамаря та Жерця, атакують і перемагають. Автор завершує п'єсу наступними словами:

Руйнуйте, щоб не залишилось на землі палаців,
 Повністю знищуйте покоління жорстоких,
 У священному вівтарі
 Згадують ваші імена.

Щоб повернулись до ваших рук
 Ваші величність, владність.

У книзі є один вірш, присвячений опису природи. У цьому вірші автор, окрім зображення природи, пов'язує зміни, що виникають у природі, з долею, життям, настроєм людини.

Переклади азербайджанською мовою віршів, зібраних у книзі, належать нашим видатним поетам — лауреату державної премії СРСР Набі Хазрі та Аліаге Кюрчайли. Автором розпізнавчого перекладу з арабської мови є видатний арабознавець, доктор філологічних наук Васім Мамедалієв. Читачам-азербайджанцям був представлений дуже близький до оригіналу, з художньо-естетичного та ідейно-змістовного погляду, переклад.

Набі Хазрі, який добре знайомий з творчістю Мішеля Сулеймана, на першій сторінці книги дає коротку інформацію про життя і творчість поета.

Интерес до творчості наших поетів і письменників в арабських країнах, а також опублікування у компактному вигляді поетичних зразків представника прогресивної арабської літератури Мішеля Сулеймана, азербайджансько-арабські літературно-культурні зв'язки, дружні відносини можна вважати чудовим прикладом віддзеркалювання взаємної любові та симпатії між радянським і арабським народами. Історичний досвід показує та переконає арабські народи в тому, що дружба і співпраця з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами має велике значення. Ця дружба є чудовим і реальним забезпеченням об'єднання арабських народів проти інтриг імперіалізму, досягнення економічного та культурного прогресу.

Діяльність арабських поетів, які емігрували до Південної Америки

Наприкінці XIX — на початку XX століття політично-суспільні події⁶⁴ в арабських країнах змусили велику групу арабських інтелігентів залишити свою батьківщину та емігрувати.

Араби розсипалися по всьому світу (Франція, Туреччина, Вірменія, Америка та ін.), а ті, які переселилися до Америки, знайшли вигідні умови для життя та стабільність у цій країні. Араби, які емігрували чи то до Північної, чи то до Південної Америки, зуміли створити різні організації для загальної діяльності.

Емігранти були людьми, які відрізнялися один від одного освітою, світоглядом та характерами. Якщо одна частина з них виїжджала в далекі країни через матеріальні труднощі, то інша представляла передову інтелігенцію, що була позбавлена на батьківщині можливості відкрито писати про незалежність та самостійність і тому змушена були залишити рідні домівки. Саме завдяки діяльності цієї інтелігенції, арабська мова, література та культура не забулися і в Америці. За їх допомогою американці та європейці познайомилися з літературою та культурою Сходу. Незважаючи на матеріальні й моральні труднощі на кожному кроці, вони немало зробили в чужій країні заради розвитку національної літератури та культури.

Порівняно з арабами-емігрантами, які жили в Північній Америці⁶⁵, суспільна та літературна діяльність арабів-пересе-

⁶⁴ Лазеров. Крах турецького господарства на арабском востоке. — М. — 1960.

⁶⁵ Імангулієва А.Н. Об арабской литературе в эмиграции (Северная Америка) // Литературный Азербайджан. — 1965. — №4. — С. 137.

ленців у Бразилії та Аргентині розвивалися дещо повільніше. Тут мало було періодичної преси, художні твори публікувалися дуже рідко.

У статтях на сторінках преси⁶⁶ дуже часто переважали пусті вихвалання або злісна, необґрунтована критика. Відносно повільний розвиток арабської художньої літератури та публіцистики у Південній Америці був пов'язаний з деякими чинниками.

Насамперед слід зазначити те, що коли більшість арабів-переселенців Північної Америки, Нью-Йорка була з вищою освітою, декотрі з них вже на батьківщині зажили слави як відомі: письменники, поети, то першу групу емігрантів, які приїхали до Бразилії та Аргентини, становили араби, у яких в основному не було повної середньої освіти. Труднощі з матеріального боку виявляли себе на кожному кроці. Так що для регулярного публікування газет і журналів не було постійної матеріальної допомоги. Окрім цього, араби-емігранти в Північній Америці швидко адаптувалися до нової атмосфери. За короткий час вони об'єдналися навколо різних літературних організацій, товариств, одноставно почали працювати за єдину мету. А діяльність арабів Південної Америки розвивалася в неорганізованій, стихійній формі. В еміграції однодумність, солідарність, колективна відповідальність мають особливо велике значення.

У 1893 році переселення видатного філолога й математика Намі Яфіта (1860–1923) до Бразилії стало подією в житті ара-

⁶⁶ Газета «Ар-Рагіб» (1896, Сан-Паулу, ред. Наум Ладкі та Асад Халід), газета «Аль-Маназір» (1899, Сан-Паулу, ред. Наум Ладкі та Фаріс Німр), газета «Аль-Афкар» (1903, Сан-Паулу, ред. Саїд Абу Джабра), журнал «Аш-Шерг» (Сан-Паулу, ред. Муса Керім).

бів, які тут жили⁶⁷. З університетською освітою (випускник Американського Університету в Бейруті), чудовий спеціаліст у галузі чи то літератури, чи то точних наук, Н. Яфіт у місті Сан-Паулу дуже швидко влаштувався на роботу з високою заробітною платою. Авторитет Яфіта в країні, його значна матеріальна допомога емігрантам стали причиною оживлення літературної діяльності арабів. У літераторів і журналістів виникли зв'язки з місцевими органами преси. Серед місцевого населення поступово почали впізнавати та поважати арабів-емігрантів.

У цей самий рік група арабів-емігрантів у Бразилії збільшилася завдяки багатьом літераторам, вченим, учителям з високим літературним смаком та широкою науковою інформацією. Переселені до Сан-Паулу Різгаллах Хаддад, Мішель Малуф, Саїд Абу Джамра, Наум Ладкі, Наджіб Таррад та інші стали основними фундаторами арабської культури та літератури в далекій країні.

Саме завдяки ініціативі та діяльності цих особистостей у 1900 році в Бразилії араби-емігранти заснували перший літературний меджліс⁶⁸. Організатором та головою цього літературного товариства під назвою «Рівад аль-Мааррі» був Наум Ладкі⁶⁹. Будинок, де розміщувалося «Рівад аль-Мааррі», перетворився на національний клуб арабів. Тут дуже часто проводилися вечори поезії, читання та різні зустрічі. Основним обов'язком членів товариства було навчання грамоті неосві-

⁶⁷ Джордж Сайдах. Адабуна ве удабауна фи-л-махаджир аль-аміркійя. — Бейрут. — 1964. — С. 566.

⁶⁸ Там само. — С. 281 (у джерелах немає інформації про членів товариства та їх кількість).

⁶⁹ Завдяки ініціативам та зусиллям Ладкі у тому році в Ріо-де-Жанейро була відкрита школа «Медресе аль-фаллах». (Сайдах. Вказаний твір, с. 603).

чених арабів, які перебували в еміграції. Яфіт, Хаддад, Ладкі та інші освічені араби викладали в заснованій при клубі безкоштовній школі, читали лекції співвітчизникам з різних галузей науки.

Після Наума Ладкі керівником товариства був Саїд Абу Джамра, а після Саїда — доктор Фазіль Хейдар. «Рівад аль-Мааррі» продовжило свою діяльність до початку Першої світової війни. У цей період кількість арабів-емігрантів у Бразилії значно збільшилася. Багато емігрантів з прибулої другої групи були випускниками Американського Університету у Бейруті (Джордж Сава, Тوفік Гурбан та інші). З роками в арабів, які жили тут, значно розширилися світогляд і коло знань, у них посилювався інтерес до літературної творчості. У цей період товариство «Рівад аль-Мааррі» уже не здатне було спрямувати творчість Ільєса Фархада, Мішеля Малуфа, Хабіба Масуда, аш-Шаїра аль-Гараві та інших зрілих поетів і літераторів у доцільному напрямі, задовольнити їхні вимоги, вирішувати конфлікти, які щораз виникали.

У 1922 році знову за ініціативою Намі Яфіта було засновано інше літературне товариство. Основною метою цього товариства було: поширити переклади арабської літератури серед освічених кіл Бразилії, а зароблені гроші витратити на освіту співвітчизників та задовольнити їхні матеріальні потреби. Видатний історик, доктор Філіп Хатті дуже часто виступав з доповідями на засіданнях цього товариства, давав широку інформацію про різні етапи арабської історії⁷⁰. До товариства

⁷⁰ Доктор Ф. Хатті, який викладав арабську історію в Університеті Беріктон (Америка), є автором 13 великих наукових творів. Ці твори які були написані арабською мовою, потім були перекладені на багато мов світу. Ім'я Філіпа Хатті є на настінній-дошці в Нью-Йорку, на якій викарбувані імена великих учених.

запрошували відомих діячів культури й науки, проводили вечори зустрічі емігрантів з поетами та письменниками. Товариство проіснувало багато років. Після Намі його керівником був Рафаель Яфіт. За інформацією арабського літературознавця Джорджа Сайдаха, який дуже довго жив в еміграції, до 60-х років товариством керував Рафаель Яфіт, а кількість його членів досягла до сімдесяти осіб⁷¹. Цьому сприяло те, що в цієї організації, яка називалась товариством, було періодичне видання, яке виходило своєчасно. Окрім цього, кожного року товариство проводило в місті Сан-Паулу фестиваль «Махріджан шері Указі»⁷², який перетворювався на велике свято літератури та пісні. Для участі у фестивалі поети спеціально готувалися, писали нові вірші, всі члени товариства працювали, аби свято пройшло весело й багатобарвно. Можна сказати, що всі араби, які жили в Бразилії, були учасниками фестивалю.

Відомий щомісячний літературно-художній журнал «аш-Шарг» був органом однієї з організацій, що міцно об'єднувала навколо себе літераторів і поетів, які опинилися в еміграції в Південній Америці⁷³. Журнал був заснований емігрантом Мусою Керімом у 1927 році. Редакція журналу була перетворена на літературний меджіліс письменників еміграції. Тут проводилися диспути, на яких обговорювалися нові твори, літератори висловлювали свої думки щодо збереження арабської мови за кордоном та поширення арабської літератури. Сам Муса Керім так характеризує діяльність журналу: «З опублі-

⁷¹ Сайдах. Вказаний твір. — С. 381.

⁷² Указ — маленьке місто неподалік Мекки. Тут доісламські поети періодично проводили змагання з віршів. У нинішній час проводяться літературні фестивалі пов'язані з назвою цього міста, під цією назвою поетам дають винагороди тощо.

⁷³ Мухаммед абдаль-Гані Хасан. Аш-Шер аль-арабі фі-л-махджар Каїр. — 1958. — С. 52.

куванням журналу в Бразилії розпочалася пропаганда арабської культури. Він став вісником сирійців і ліванців, які живуть у Бразилії»⁷⁴.

Ільяс Фархад, Наср Саман, доктор Джордж Сайдах, Фаїз ас-Самані, Юсіф Ібрахім аль-Хурі були активними кореспондентами журналу. Поетів і письменників, які збиралися навколо журналу, зближували спільність і схожість методів творчості та світогляду. Усі вони виступали за новаторство в літературі, були патріотами, які співчувають становищу арабського народу, арабської нації.

До 1930 року араби, які жили в Південній Америці, можна сказати, займалися більше освітньою діяльністю, ніж літературною. Це готувало основу для початку ще ширшої літературної діяльності.

Але ж, треба зазначити й те, що не всі араби, які жили в еміграції, однаково зуміли скерувати свою діяльність на боротьбу за єдину мету, за єдину ідею. Були невпевнені і ті, хто ще досі не зміг адаптуватися до атмосфери, як також і ізольовані земляки. Для пробудження таких, віри у свої сили немало зробили літературні товариства, редакції газет і журналів. З часом араби зрозуміли: якщо вони в іноземній державі, серед чужої нації, не хочуть розчинитися та зникнути, бажають зберегти свою мову, національні особливості, традиції та звичаї, то мають зупинити розпорошення, тісно контактувати та разом боротися за єдину мету.

З цим наміром у 1932 році у Південній Америці заснується найважливіше та найбільше з літературних товариств емігрантів-арабів — товариство «аль-Узда аль-Андалузія»

⁷⁴ Мухаммед абдаль-Гані Хасан. Аш-Шер аль-арабі фі-л-махджар. — Каїр. — 1958. — С. 52.

(«Андалузьке товариство»)⁷⁵. Це товариство було створено завдяки моральній та матеріальній підтримці видатного поета Мішеля Намана Малуфа (1889–1949). Наскільки важливою була роль у літературному житті арабів, які жили у Північній Америці, товариства «Ар-Рабіта аль-Геаламія» («Асоціація пера»)⁷⁶, заснованого Джубраном Халілом Джубраном у 1920 році в місті Нью-Йорку, настільки важливою була і роль «Андалузького товариства» в житті південних арабів. Друкованим органом товариства був літературно-художній, кольоровий журнал «Аль-Андалус аль-Джадіда» («Нова Андалузія»)⁷⁷. До 1941 року редактором журналу був Хабіб Масуд⁷⁸. У цьому ж році президент Бразилії видав закон про призупинення видання всіх газет і журналів, які виходили в країні іноземною мовою. Як і багато інших друкованих органів, журнал «Нова Андалузія» теж був анульований. Тільки у 1947 році завдяки наполегливим зусиллям брата керівника товариства поета Шафіга Малуфа, журнал знову був допущений до публікації.

Хабіб Масуд пояснює, чому товариство має назву саме «Андалузьке товариство»: «Це для вірності цінній спадщині, яку араби залишили в Андалузії...⁷⁹ Араби увійшли до Андалузії як завойовники, силою шаблі взяли владу до рук, у цій країні вони зуміли зберегти свою мову та правління. Так, в

⁷⁵ Іса ан-Наури. Адаб аль-махджар. — Каір. — 1959. — С. 27.

⁷⁶ Імангулієва А.Н. «Асоціація пера» и Михаил Нуайме. — Москва. — 1975.

⁷⁷ Абд аль-Гані. Вказаний твір. — С. 50.

⁷⁸ У 1913 році емігрувавши в Бразилію, Хабіб Масуд до створення «аль-Усба аль-Андалуссія» був редактором газет «аль-Джадід» (1918), «аль-Нахда аль-лубнаніє» (1918), які виходили друком у Сан-Паулу.

⁷⁹ Мається на увазі розвиток арабської літератури та культури вперше в історії у західній країні внаслідок оселення арабів у VIII ст. в Іспанії. Дивись: Є. Леві-Провансаль, Арабська культура в Іспанії. — М. — 1967.

Андалузії література та наука розвивалися під національним арабським прапором, а віри піднявся з вінка перемоги та розквітнув. А ми прийшли на землю Колумба за шматком хліба. Якщо в чужій країні зуміємо поширити арабську літературу — це було б нашою великою перемогою й товариство наше підтвердило б свою назву.

...Зберегти мову у своїй країні, серед свого народу — це великий героїзм. Героїзм — це битва, боротьба за збереження рідної мови в країні, де мова — чужа, не твоя, де релігія — теж чужа, не твоя»⁸⁰.

Ці думки Хабіба Масуда характеризують назву товариства, а також визначають обов'язки членів товариства. Члени «Андалузького товариства», як і їхні друзі у Північній Америці, в далекій, чужій країні мали бути пропагандистами арабської мови, літератури та культури. Продовжуючи свої думки, Хабіб Масуд висловлює свою впевненість у тому, що досить доповідати, покоління емігрантів, напевне, впорастає з цією роботою. Він пише: «Якби їх не було, то і не було б південної емігрантської літературної школи. Почуття сучасних арабів перетворилися б на механізм, коли б не чув звуки арабської рими, або хотів би знати арабську літературу, але не зміг би знайти учителя»⁸¹.

Самі араби з великим жалем зазначають, що емігранти, належавши до молодого покоління, не пішли по шляху батьків, невдовзі вони «американізувалися», забули арабську мову, традиції та звичаї Сходу.

А літератори та поети, які увійшли до членства «Андалузького товариства», належали саме до того покоління (на почат-

⁸⁰ Сайдах. Вказаний твір. — С. 382.

⁸¹ Там само.

ку ХХ століття емігрували до Америки), щодо якого висловився Масуд: «вони були захисниками арабської мови та літератури», розвивали й навчали. Склад членів товариства був таким: Мішель Малуф, Хабіб Масуд, Іскандер Кірбач, Хусні Гіраб, Юсіф Асад Ганім, Агіл аль-Джерра, аш-Шаїр аль-Гараві, Шукраллах аль-Джерра, Гейсар Салім аль-Хурі, Шафіг Малуф, Ільяс Фархад, Наср Саман, Тофік Даун, Майкл Німр, Джорджіс аль-Хурі, Рїяд Малуф, Німа Газан, Джубран Саада, Тофік Гурбан, Джордж Ільяс, Анїс ар-Расї, Антон Салім Саад, Насїб Ягуб, Сальма Саїд, Джордж Антун Кафурї (невдовзі Ільяс Фархад, Німа Газан та Тофік Гурбан вийшли з членів товариства. На цей крок їх скерували деякі особисті міркування).

З дня створення товариства впродовж десятих років його головою був Мішель Малуф. За словами колег, «усї ці роки він був для друзів символом вірності, доброзичливості та гідності»⁸². Після смерті Мішеля, його роботу продовжив його друг, талановитий поет Рашид Салім аль-Хурї (аш-Шаїр аль-Гаравї). У 1950 році після повернення аш-Шаїр аль-Гаравї до Лівану, товариством керував брат Мішеля Малуфа — Шафіг Малуф. А Назїр Зейтун був секретарем товариства. За нашою інформацією, товариство продовжувало свою діяльність до 1965 року.

Порівняно з «Ар-Рабїта аль-Геаламія» в «Андалузького товариства» не було визначеного раніше напрямку та єдиної літературної програми. Просто, було відчуття необхідності в організації такого об'єднання, і товариство було засноване без підготовки. Першою причиною цього є те, що організаторами «Асоціації пера» були відомі, досвідчені особистості —

⁸² Сайдах. Вказаний твір. — С. 384.

Михайло Нуайме, Джубран Халїл Джубран, Рашад Ейюб, Насїб Арїда. Багато хто з ініціаторів «Андалузького товариства» були поетами та літераторами, які ще тільки почали свої перші кроки в літературі. Природний талант, інтерес і любов до літератури, пристрасні патріотичні почуття скерували їх до об'єднання навколо організації для корисної та доцільної літературної діяльності. Як казав останній керівник товариства Шафіг Малуф, «якщо література не пустила своє коріння в душах емігрантів-поетів і письменників, то вони не зможуть розвивати літературу та мистецтво. Тому що вони жили в тяжких умовах, і єдиною думкою було «як заробити на шматок хліба»⁸³. Але невдовзі імена цих літераторів чи то в Америці, чи то в арабському світі, починають поширюватися та популяризуватися.

Одна частина поетів і письменників, які зібралися навколо «Андалузького товариства», були прихильниками збереження всіх правил, традицій класичної арабської літератури, а інша частина — закликала до звільнення від кайданів заскорузлості та відкриття нових стежинок у літературі. Вірші таких поетів, як Ільяс Фархад (його називають Хафізом емігрантського вірша), Джордж Савая, Німа Газан, аш-Шаїр аль-Гараві, Салма Саїг вирізнялися простотою висловлення, плавністю мови, вишуканим ліризмом. З новаторів-прозаїків можна назвати імена Тофіка Гурбана, Хабїба Масуда, Тофіка Дауна. В одній із дискусій, де мова йшла про зміст твору та мову, Н. Газан казав: «Серце вірша — це не тільки його мова. Мова — засіб вираження. І тому мовою треба так користуватися, аби можливо було зміст виразити ще більш сильно, ще більш душевно. Зміст має підкоритися мові»⁸⁴.

⁸³ Сайдах. Вказаний твір. — С. 384.

⁸⁴ Іса ан-Наурі. Вказаний твір. — С. 64.

І в ідеях, і у світогляді цих літераторів є суперечності. Звісно, що кожного емігранта-араба, хай то літератор, чи то вчений, чи комерсант, хвиліно доля батьківщини, а також усього арабського світу. У всіх обговореннях в еміграції, зустрічах та засіданнях мова йде про долю Лівану, Сирії, всі суспільно-політичні події, які там відбуваються, емігрантами аналізуються та оцінюються. Наприклад, у диспуті на тему «Якою має бути арабська держава в майбутньому?», що був проведений в Сан-Паулу, кожен араб намагався виступити та висловити свої думки. Активними учасниками диспуту була група членів «Андалузького товариства». Одна частина з них виступила із сепаратистськими гаслами, оголосила себе прихильниками роз'єднання арабських держав та ізолювання. А інші підкреслили небезпечність цієї думки та зазначили, що після об'єднання всіх арабських країн, після створення єдиної арабської держави арабська нація зможе набути своєї незалежності, самостійності. Деякі називали імперіалістів, які захопили чужі держави та перетворили на свою колонію, «вісниками культури», «рятівниками», «чужою матір'ю», а інші імена колонізаторів називали з ненавистю, звільнення батьківщини бачили у їхньому відстутті. Деякі літератори та поети у своїх творах виступають проти релігійних діячів, інші — захищають духовенство, «благословляють» інерційні релігійні звичаї та традиції.

Безперечно, мали бути розбіжності та протиріччя між літераторами та поетами, які належать до різних суспільних пластів, виховані в різних родинах, здобули освіту в різних умовах. Іноді в обговореннях і конфліктах, що виникали, вони висловлювали суперечливі думки. Але ці протиріччя не заважали діяльності літераторів, які збиралися навколо товариства, вони звикли один до одного, стали братами. Ці супер-

ечки не уповільнювали діяльність майстрів слова. Навпаки, допомагали та підштовхували до пошкваллення та багатобарвності літературної творчості. Доказом цього є надрукування цікавих та оригінальних творів членів товариства, їхні періодичні виступи в пресі.

Голова товариства Мішель Малуф, як було зазначено раніше, зібрав до купи людей, різних за природою, характерами, світоглядами, з однією важливою метою: передусім у правильному скеруванні творчості талановитих співвітчизників, які опинилися далеко від рідного краю, іноді страждали від матеріальних і моральних труднощів, стали песимістами, задля їхньої моральної підтримки. Втілення в життя вказаних нижче положень вони поставили перед собою як обов'язок: «Розвивати арабську літературу, зміцнити зв'язки арабських емігрантів-літераторів один з одним, підняти рівень арабського суспільного мислення, протистояти будь-якому фанатизму, релігійним конфліктам, боротися проти наслідкування, яке не відповідає духу століття». Багато хто з членів «Андалузького товариства» писали на основі цієї програми та були готові до одноставної боротьби.

У виконанні патріотичного обов'язку літераторів і поетів, які жили в еміграції, в служінні арабській літературі та культурі єдиною їхньою зброєю було перо. У одній зі своїх касид Гейсар салім аль-Хурі⁸⁵ пише:

«Ми з суспільства, свої ручки направляємо у такому напрямку для того:

Щоб бачили зорю від обручки таємниць ночі.

Наші ручки живляться нашими думками.

⁸⁵ Він був відомий під прізвиськом «аш-Шаїр аль-мадані». Друзі дали йому це прізвисько через його тихий та спокійний характер.

Мадх та хаджв для нас не є джерелом живлення.
Хто буде відвідувати нас, відвідає такий зелений луг,
Що при поверненні його вбрання пахнутиме ароматами»⁸⁶.

У Південній Америці літературний розвиток демонстрував себе в галузі вірша ще у більш чіткому вигляді. Основу творчості поетів становили патріотизм і сентиментальні вірші, написані в національному дусі, ліричні касиди, присвячені описуванню природи, та матеріали з філософським змістом. У таких віршах обговорювалися питання туги за батьківщиною, описування славної історії арабських країн, співчуття сьогоденному стану батьківщини та побажання їй щасливого майбутнього, прославляння величності арабської мови, співчуття тяжкому життю емігрантів та ін.

Можна сказати, що всі вірші, написані в різні періоди поетами-емігрантами, які жили в Південній Америці, увійшли до скарбниці арабської літератури як перлини, зібрані в наступних диванах (збірник творів поета, письменника) та журналах для віршів. Чотири дивана Ільяс Фархада під назвами «ар Рабіу» («Весна»), «ас-Сауф» («Літо»), «аль-Харіф» («Осінь») та «Рубайят Фархат», «аш-Шаір аль Гараві» («Диван аль-Гараві»)»⁸⁷, поема Фавзі Малуфа «Ела бісат ар-рих» («На килимі вітру»), дивани Шафіг Малуфа «Лікуллі захраабірун» («Кожна квітка має свій аромат»), «Ніда аль-маджадіф» («Заклики аварців»), поема «Аль-Абгар» («Тасмничий світ»)»⁸⁸, диван Ріяда Малу-

⁸⁶ Сайдах. Вказаний твір. – С. 395-396.

⁸⁷ Як кажуть самі арабські літературознавці, цей диван, який складається з 928 сторінок, є одним із найбільших диванів у сучасній історії арабської літератури. Абд аль-Гані. Вказаний твір. – С. 248.

⁸⁸ Ця поема була написана під впливом твору Абул-Ала аль-Мааррина «Рісалату-л-юфран».

фа «Аль-Автар аль-мутагагтіа» («Обірані струни»), дивани Шукраллаха аль-Джерра «ар-Равафід» («Притоки ріки») та «Занабіг аль-фасрі» («Ранкові тюльпани»), диван Джорджа Савая «аль-Авраг аль-Мутасагіта» («Опале листя») та твори інших поетів і зараз неодноразово виходять друком в арабських країнах та читаються як улюблені твори.

Як зазначалося раніше, порівняно з колегами, які жили в Північній Америці, поети, що жили в Бразилії та Аргентині, були більш консервативні. Ця особливість найбільше виявила себе в зберіганні у віршах красномовних фраз, правил класичної арабської мови.

Саме за це нові твори цих поетів у деякій пресі критикувалися, їх авторів звинувачували у наслідуванні та консерватизмі»⁸⁹.

Об'єктивна критика, дружні вказівки таких літераторів, як Джубран Халіл Джубран, Міхаїл Нуайме, з вдячністю зустрічались поетами півдня, і ця доброзичлива критика позитивно впливала на їхню творчість. Але декотрі критики, аналізуючи вірші цих поетів, впадали в крайнощі, зміст твору сприймали як щось окреме від форми, чіплялися тільки за форму та серйозно критикували її.

Доктор Хабіб Масуд, захищаючи членів товариства від таких критиків, писав: «Членів «Андалузського товариства» звинувачують у наслідуванні та консерватизмі. А я кажу, що якщо консерватизм проявляє себе у збереженні правил мови та форми висловлювання, це не так уже й погано. Якщо висловлювані нові думки, що виходять за рамки прийнятих пра-

⁸⁹ Критиковані статті писалися або членами «Асоціація пера» та друкувалися в Нью-Йоркських емігрантських газетах та журналах, або у Єгипті чи Бейруті, де літературознавці друкували свої статті у місцевій пресі, щоб висловити свою думку та ставлення до творів емігрантських поетів.

вил мови, є причиною змішування висловів та виникнення абсурду, тоді я не звинувачую братів, навпаки, сміливо кажу, що вони — консерватори»⁹⁰.

Що стосується прозових творів, то треба зазначити, що, звичайно, тут не було прозаїків, з ким можна було б порівняти Міхаїла Нуайме, Джубрана Халїла Джубрана, Еміна ар-Рейхані.

Коли запитали в секретаря «Андалузького товариства» доктора Назіра Зейтуна: «Чому літератори, які живуть у Південній Америці, не збагатили арабську літературу цінними творами прози, як літератори Північної Америки?», то він відповів так: «У нас прозові твори написали Хабіб Масуд, Джордж Хассун, Фарис ас-Дабгі, Тофік Даун. У цих творах привертає увагу їхня художня мова, дивовижний стиль та форма. Але тут немає крилатих думок, які б могли нести автора у світ слави й таланту. Для звільнення душі й серця від пригнічення, страху та інших кайданів світу, потребується повна та всебічна свобода, талант теж потребує геніальності»⁹¹.

Великий майстер слова Тофік Гурбан поставився до цього питання більш оптимістично та на питання «Чому читачі та критики цікавляться тільки вашою поезією, а не прозою?» відповів так: «Наша проза — як річка в Бразилії, а вірші — як її вино. Звісно, що вино впливає на голову сильніше, ніж річка на мову»⁹².

Але це не означає, що літератори-емігранти, які жили на півдні, не подарували рідному письменству прозових творів. Оригінальними та цікавими творами прози є: «Спогади про еміграцію», «Мій життєвий шлях» Тофіка Дауна, «Який ти

⁹⁰ Сайдах. Вказаний твір. — С. 385.

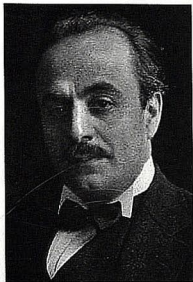
⁹¹ Там само. — С. 387.

⁹² Там само. — С. 388.

красивий, Ліван!», «Живий і мертвий Джубран» Хабіба Масуда, «Провини батьків», «Де Аллах?» Назіра Зейтуна, а також оповідання Джорджа Хассу та інші.

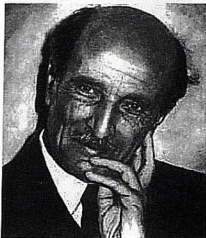
Двадцять томів літературно-художнього журналу, який опублікували члени «Андалузького товариства», а також дивани, віршові журнали, романи, оповідання та публіцистичні твори, надруковані в Бразилії та Аргентині, є цінними працями поетів і письменників еміграції.

Питання друку в еміграції для арабів були дуже важкою проблемою. Письменники й поети могли друкувати твори тільки за особистий рахунок. Якщо брати до уваги їхні постійні матеріальні нестатки, то можна пояснити, чому була така мала кількість надрукованих творів. Якщо не було ніякої можливості надрукувати талановито написаний твір, то першими слухачами цього твору були співвітчизники, які збиралися на літературних вечорах арабів-емігрантів. Пізніше в усіх літературних клубах і меджлісах відбувалися читання таких творів. Звичайно, якщо автор твору був членом «Андалузького товариства», то перший раз твір читали на засіданні правління товариства. Взагалі, в «Андалузькому товаристві» дуже часто організовували вечори поезії. Тут нарівні з читанням творів сучасних письменників звертали увагу на вивчен-

Д. Х. Джубран

ня давньої літературної спадщини. Наприклад, декілька разів проводилися вечори пам'яті аль-Мутанаббі: великі уривки з його віршів поети читали напам'ять.

М. Нуайме

На таких вечорах члени товариства згадували своїх колег, які померли в еміграції. Так, на одному з вечорів були відзначені річниця від дня смерті Мішеля Малуфа, Хусні Гіраба, Юсіфа аль-Ваїні, Іскандера Кірбаджа.

Якщо в арабських країнах помиралі видатні діячі літератури та культури, то на всіх арабських підприємствах і навчальних закладах у Бразилії та Аргентині проводилися траурні мітинги. Усі члени то-

вариства брали участь у таких мітингах, читали траурні вірші, виступали зі спогадами. Були проведені мітинги, пов'язані зі смертю Еміна ар-Рейхані, Джубрана Халіла Джубрана, Сулеймана аль-Бустані, аль-Манфалуті.

Взагалі, араби, які перебували в еміграції, за допомогою будь-яких засобів намагалися тримати зв'язки з батьківщиною та бути безпосередніми учасниками подій, що відбувалися в їхніх країнах. Будь-які суспільно-політичні події, зміни, що вершилися в арабських країнах, невдовзі знаходили тут своє відображення, письменники намагалися відповісти на такі події своїми творами.

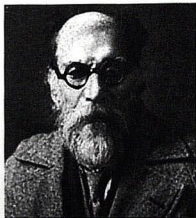
Уже в 1960-х роках багато хто з членів «Андалузького товариства» померли, деяка частина повернулася на батьківщи-

ну... Секретар товариства Назір Зейтун переселився в інше місто з Сан-Паулу, а Хабіб Масуд, який 20 років був редактором журналу товариства, вийшов з його лав. Журнал «Нова Андалузія» припинив свою діяльність, усе це стало причиною послаблення діяльності товариства та розколу його рядів. Самі араби порівнюють становище «Андалузького товариства» після 1960 року з крахом арабів в Андалузії.

Насправді, в деяких арабських джерелах зазначається, що в подальшому лави цього товариства були переповнені арабами-емігрантами, які належали молодому поколінню, та товариство до останніх років продовжувало свою діяльність. Але, треба зазначити, що більшість літераторів-емігрантів, які належать до молодого покоління, пишуть англійською, іспанською мовами, в їхніх творах повністю стертий арабський, східний колорит. Вони безпорадні в продовженні та розвитку роботи, яку розпочали їхні батьки.

Іракська література⁹³

Ірак — арабська країна з давньою історією та багатою культурною спадщиною. Іракський народ упродовж багатьох століть змушений був боротися за національну незалежність, і, нарешті, 14 липня 1958 року перемогла антиімперіалістична революція і була створена Іракська Республіка. З того часу прогресивні сили республіки почали боротьбу за економічну незалежність і суспільний прогрес. Завдяки виявленню зусиллям Ірак вийшов на шлях прогресивного розвитку та перетворився на одну з квітучих незалежних арабських країн.

Джаміль Саїді аз-Захаві

Нарівні з економікою республіки, в річищі прогресу розвивалися й культура, література та мистецтво. Звісно, що іракська література має давню історію. Період розвитку й піднесення багатой арабської літератури доби середньовіччя пов'язаний з містом Багдад — центром давньої арабської культури та науки. Чудові твори безсмертних представників класичної арабської літератури, написані в Багдаді, як рідкісні зразки увійшли до скарбниці давньої літературної спадщини Сходу.

⁹³ Передмова, яка була написана до книги «У світі білих днів» (зразки іракської літератури, автор, 1983).

Але цей період підйому був недовгий, внаслідок цілої низки іноземних нападів і революції, Ірак поступово втратив свої попередні позиції, в країні почався період застою, занепаду національної культури та літератури.

Починаючи з початку ХХ століття у зв'язку з формуванням в Іраку капіталістичних відносин, посиленням антиімперіалістичної та національно-визвольної боротьби, суспільно-культурне життя країни почало відроджуватися.

На початку ХХ століття посилюється вплив на літературу політично-суспільних змін, які відбулися в Іраку. Народні заворушення та інші важливі суспільні події в країні знайшли своє відображення у творчості талановитих поетів Іраку, таких, як Джаміль Саїді аз-Захаві, Маруф ар-Русафі та ін.

Основне ядро творчості відомого новатора іракської поезії Джаміля Саїді аз-Захаві складається з касид, написаних у дусі патріотизму, віршів, що захищають права східної жінки, у них відлунюють голоси протесту проти інертності, заскорузлого мислення.

Суспільна діяльність і художня творчість Джаміля Саїді аз-Захаві постійно пов'язані. Він приніс в іракський вірш новий дух, новий зміст. Іракський вірш він виніс за рамки традиційного змісту та підняв на рівень, який перегукується з вимогами життя, відповідає суспільним потребам дня.

До книги Джаміля Саїді аз-Захаві увійшли вірші, які висвітлюють окремі сторінки історії, сповнені боротьби іракського народу. У віршах, написаних проти кривавих руйнівних війн, іноземної експлуатації, суспільної несправедливості, Джаміль Саїді аз-Захаві запевняє, що коли Схід прокинеться від сплячки, арабські сини з переповненою чашею терпіння визволятимуть батьківщину від відсталості, неосвіченості, інерції та збудують нове життя.

Простота мови творів, її близькість до розмовної мови народу стала причиною їхньої популярності. Джаміль Саїді аз-Захаві, який відмовився писати хвалебні оди, уникав монотонності, писав вірші навіть без рими, був проти сліпого протистояння вітчизняним традиціям та бездумного наслідуванням європейської поезії. Він увійшов в історію арабської поезії як поет-новатор з творчим методом, який належить тільки йому.

Твори Маруфа ар-Русафі, який в основному писав на політично-суспільні теми, з любов'ю читають не тільки в Іраку, а й на всьому арабському Сході. Ар-Русафі був поетом, який хотів бачити свій народ вільним, незалежним. Якщо іноді загрозлива атмосфера у країні штовхала поета в обійми песимізму, він все одно не втрачав надії на щасливе майбутнє своєї нації.

У віршах, що звучать як гімн, Ар-Русафі разом із знеславленням колонізаторської політики англійців, «бере під обстріл критики» керівників національної влади, які принижують себе перед колонізаторами, лестять їм та прислужуються. У вірші «Удова з немовлям» автор описує тяжке становище вдови, яка обіймає сироту, показуючи цим жалогідне й жебрацьке становище, в якому опинилась країна в період колонізаторства англійців. Поет протестує проти влади таких королів, як Фейсал, який віддав батьківщину під протекторат чужоземців і захищає політику імперіалістів, поет вимагає вигнати з країни колонізаторів та встановити національну владу.

У цей період інші прогресивні поети Іраку теж піднімали голоси протесту проти свавілля загарбників.

Вірші, які оспівують самовідданих героїв Іраку, боротьбу, яку вони ведуть за національну свободу, закликали народні маси до революції. Нарешті, з наміром вигнати англійців зі своєї батьківщини іракський народ об'єднався та у 1920 році

відбувся великий антиімперіалістичний рух. Правда, цей рух був придушений англійцями. Але в політичному та суспільно-культурному житті Іраку цей рік був роком перелому. Таким чином, свавільні англійські колонізатори змушені були відмовитися від грубого політичного тиску, правління країною було доручено, хоча й зовнішню, національній владі Іраку, в народі прокинулася віра в єдність.

У цей період (30-ті роки) в арабську поезію прийшла талановита група поетів, що продовжувала традиції аз-Захаві та ар-Русафі. Керували групою Мухаммед Махді аль-Джавахірі та Мухаммед Салех Бахрул-Улум.

Мухаммед Махді аль-Джавахірі — один з великих і відомих поетів арабського Сходу. Аль-Джавахірі — поет-боєць. У касидах, що не виходять за межі традиційного класичного арабського вірша, він порушує важливі суспільні проблеми, критикує східний феодалізм, відсталість і неосвіченість, усіляку несправедливість, висловлює жаль щодо тяжкого життя трудового народу. Аль-Джавахірі, який говорить: «Палаці, збудовані на несправедливості, мають повалитися», закликає співвітчизників бути справжніми господарями національного багатства, народу та своєю силою вселяє в людей віру.

Свого вірша під назвою «Свято робочих» автор уперше прочитав у 1961 році на зібранні професійних спілок, присвяченому міжнародному дню робітника. «Щастя, волю, могутність батьківщини» поет пов'язує з авангардом нації, «величною силою» робочого класу, трудовою діяльністю. Аль-Джавахірі закликає робочих — працюючий народ бути міцними, стійкими у важких боях, не задовольнятися сьогоднішніми успіхами, боротися за ще краще та щасливе життя.

Прогресивний поет Мухаммед Салех Бахрул-Улум за те, аби побачити батьківщину вільною від загарбників, підняв

право голосу й 16 років перебував у різних в'язницях, переживши нелюдські страждання.

Завдяки сумісним зусиллям міських пролетарів, селян та іракської інтелігенції після перемоги антиімперіалістичної революції і краху «чорного режиму» підручного імперіалістів Нурі Саїда, як і весь іракський народ, патріотичний поет Мухаммед Салех Бахрул-Улум теж здобув свободу.

Можна сказати, що всі вірші поета, написані до революції, були спрямовані на викриття західних загарбників та їх капосних підручних. Співець демократії та соціалізму, миру та дружби між народами, щасливого та заможного життя Мухаммед Салех Бахрул Улум — дійсно народний поет. Його близькі до жадань народу, написані зрозумілою мовою чудові вірші завжди були глибокозмістовні та високоідейні.

На творчість Бахрул-Улума, близького друга радянського народу, значною мірою вплинула Велика Жовтнева революція.

Після Другої світової війни розпочався новий етап суспільного життя іракського народу. На початку 50-х років американський імперіалізм втрутився в економіку країни. У 1955 році вхідження країни до нової угоди штовхнуло її ще раз, з політичного та економічного погляду, у стан залежності від імперіалістичних держав.

Незадоволення народу, який перебував під впливом, з одного боку іноземних інтервентів, а з іншого — продажного монархічного режиму, поступово зростає, посилюючи боротьбу за національну свободу. Ця боротьба поступово залучила до своїх лав деяких іракських інтелігентів, поетів і письменників, які раніше були байдужими до політичної діяльності. Політичне становище стало причиною перелому та оновлення в суспільному житті країни. У цей період в іракському вірші

все більше стає помітне зацікавлення представників нижчих соціальних кіл реальними подіями життя.

Після революції 1958 року позиція поетів, котрі тільки починали свою творчість, стала міцніша, а їхні виступи все впевненіші. Серед таких поетів був і Буланд аль-Гайдарі, який у своїх віршах оспівував належність народу до великої творчої сили, а також любов до людини-творця. Поет був закоханий у людину, яка засіває поля, виховує дітей, будує міста, палаци, в її працю та уміння. Він також є автором ліричних віршів:

Кажі, пам'ятаєш, як образила мене?
Ти засоромилася, згадуючи ту подію?

Починаючи цими рядками вірш «Стара любов», поет згадує своє дитинство та молоді роки.

Інші два вірші поета («Лист маленького чоловіка», «Ніч, холод, охоронці»), які ввійшли до книги, присвячені оспівуванню боротьби за свободу хоробрих іракських патріотів. У цих віршах відчувається величність, духовний підйом героїчної боротьби іракського народу.

Одним із поетів, хто став на новий шлях творчості після революції, був Абдул-Вахід аль-Баяті. За активну участь у національно-визвольній боротьбі аль-Баяті довгий час відбував покарання у в'язницях та засланні. В його творах описано спротив та боротьбу іракського народу проти режиму кривавого Нурі Саїда. Саме за це поета переслідували, тривалий час він був гнаний. Після утворення Іракської республіки звільнений від переслідувань аль-Баяті починає плідну художню творчість.

У 1959 році аль-Баяті приїздив до Радянського Союзу, відвідав кілька республік, був свідком гігантського прогресу,

економічного та культурного розвитку країни. Його збірник під назвою «Безсмертні слова» (1960) складається з віршового ланцюжка про країну Рад і соціалізм.

У своїх віршах аль-Баяті оспівує організатора Великої Жовтневої революції, засновника соціалістичної держави Володимира Ілліча Леніна. Геніального керівника він називає заступником беззахисних і пригнічених, провідником і рятівником народів. А у вірші під назвою «Два серця, сповнені подвигу» він оспівує мужність підкорювачів неба — радянських космонавтів Андріана Ніколаєва та Павла Поповича.

За останні 10–15 років в іракській пресі дуже часто згадуються імена нових прогресивних поетів, друкуються їхні твори. З цих поетів у книзі представлені Анвар Халіл, Бадр Шакер ас-Сайяб, Шазіл Таде, Ламіа Аббас, подано зразки їхніх віршів.

Порівняно з іншими арабськими країнами, такими, як Єгипет, Сирія, Ліван, в Іраку культурно-літературний підйом відбувся пізніше, і тому поява прозових творів у цих країнах, розвиток жанрів роману та новели збігається тільки з 20-ми роками ХХ століття.

Але на початку ХХ століття (особливо після того, як у 1908 році відбулась революція молодих турків) зв'язки цієї країни з Єгиптом, Сирією, Ліваном та іншими арабськими країнами розширилися та зміцніли. Саме за допомогою цих країн Ірак набув можливість познайомитися зі світовою культурою, інтелігенти знайомилися з творами європейських письменників, перекладеними арабською мовою. Відлуння революційного руху, який відбувся в Росії, як і до інших арабських країн, дійшло і до Іраку. Твори найвидатніших представників класичної російської літератури Толстого, Чехова, Досто-

євського, Горького почали перекладати арабською мовою та розповсюджувати. Найкращі традиції російської літератури ХІХ століття не змогли не вплинути на іракську прозу.

На розвиток іракської прози, безумовно, визначною мірою вплинула і тюркська література. Так, іракські поети й письменники, які займалися перекладами, в основному перекладали близькі їм духовно твори тюркських авторів.

У формуванні прозових творів, особливо жанру новел, велику роль зіграла іракська преса. Видавці та співробітники газет, таких, як «Нове покоління» («ан-Нашіа аль-джідда»), «Дзеркало Іраку» («Мірат аль-Іраг»), і журналів — «Вистава» («Марід»), «аль Маджалля», дуже уважно ставилися до формування в Іраку молодих прозаїків, створювали умови для того, аби вони писали й друкувались.

Таким чином, національні літературні традиції, розширення зв'язків з іншими арабськими країнами, близьке знайомство із західною літературою та культурою, розвиток преси сприяли освіченості та підйому Іраку.

У двадцяті роки в Іраку виникли національні сценічні твори та почали публікуватися оповідання. У творчості фундаторів іракської новели чітко виявляється інтерес до політичних і суспільних питань, відчувається революційний дух, намагання створити новий героїчний образ.

Автор об'ємних повістей, понад десяти збірників оповідань та цілої низки публіцистичних статей Зу-н-Нун Айюб є одним із засновників іракської новели. Коло питань, які він розкриває у своїх творах, широке, ланцюжок образів, які він створює, різнобарвний. Герої Зу-н-Нун Айюба — це люди, які належать до різних суспільних прошарків.

Зу-н-Нун Айюб — завзятий пропагандист класичної російської та радянської літератури, він брав активну участь у

перекладі арабською мовою творів М. В. Гоголя, Ф. М. Достоєвського, І. С. Тургенєва, М. Горького.

Взагалі, основна мета групи письменників, які зіграли важливу роль у створенні та розвитку іракської прози, полягала у відображенні реального життя та створенні сучасного героїчного образу. Ці письменники ведуть розмову про непорозуміння та конфлікти, характерні для іракського суспільства того періоду, їм притаманне критичне ставлення до подій. Незважаючи на нотки сентименталізму та моралізаторство, захоплення напучуваннями, ці письменники урізнобарвили палітру жанрової системи. Так, саме ці письменники вперше створили основу для розвитку критичного реалізму в іракській прозі.

Творчість письменників, які належать до другого покоління іракських новелістів, у книжці представлено досить широко.

Це — покоління талановитих прозаїків, які прийшли у світ літератури після Другої світової війни. Шакір Хусбак, Едмін Сабри, Гаїб Тума Фарман — представники цього покоління. Основним засобом творчості цих письменників є розуміння реального життя, показ суспільно-політичних і економічних чинників, створення реальних картин життя народу. В Іраку цих письменників називають засновниками нового реалізму.

Герої творів представників цього напрямку не задовольнялись протестами та обуренням нав'язаним народом ладом, вони його різко критикують, шукають виходу зі становища, продовжують боротьбу. Створені ними герої були буревісниками нового життя, вільного й демократичного устрою.

Гаїб Фарман — видатний представник «нового реалізму» в іракській літературі, одночасно є першим теоретиком цього літературного напрямку. Він завзятий і патріотичний письмен-

ник, усю творчість свою присвятив іракському народу та ідеї служіння його щасливому майбутньому. Опис життя «маленьких людей», реалістичні художні картини займають основне місце в його новелах.

Основний герой оповідання письменника «Умран» — представник трудового народу. Описуючи драматичне життя Умрана, що працює на тютюновій фабриці та вражений хворобою від голоду й скрутних умов життя, літератор демонструє тяжке життя всіх трудівників Іраку в період деспотичного способу правління, панування Нурі Саїда.

Творчість найактивнішого представника «нового реалізму» Едмона Сабрі представлена оповіданнями «Одна зі святкових розваг» та «Заступник панів».

Із самого початку своєї творчості Е. Сабрі був байдужий до важливих суспільних і політичних подій, в основному писав оповідання інтимного змісту. Але революція 1958 року суттєво вплинула на світогляд письменника та стала причиною фундаментального повороту в його творчості. У 1960 році вийшла з друку книжка під назвою «Той, що тікає від страждань». У своїх оповіданнях Е. Сабрі постає як письменник-реаліст і гуманіст. Герої його оповідань — це не чоловіки й жінки, які знічев'я займаються оргіями, це реальні люди, які страждають, беруть участь у боротьбі та живуть для творення.

Протест проти безправ'я східної жінки, критика застарілих традицій феодалізму, ненависть проти насильства й тиранії є головними лініями в новелах Шакіра Хусбака. Письменника, який вчиться на творчості А. П. Чехова та сумує, хвилею доля «пригнічених і беззахисних». Жінки, основні герої його творів, вражені нещастям через несправедливість, потворність життя суспільства.

Події, які описує Ш. Хусбак, на перший погляд, здаються повсякденними. Але через те, що автор кожен характер, який він створив у своїх оповіданнях, кожну думку показав на фоні дійсного суспільно-політичного становища.

За останні 10–15 років, завдяки творчості молодих сил, іракська проза значною мірою збагатилась. Такі письменники, як Муваффаг Хідр, Юсіф Халдал та Махмуд ар-Захір, разом зі співчуттям до становища бідних і сиріт, через суспільні зміни, відображають також цілу низку моральних якостей, які з'явилися в іракського народу. Ця риса ще більш зміцнює волю іракського народу до збереження надбань революції, закликає прискорити суспільний, економічний та культурний розвиток батьківщини.

На VI з'їзді письменників СРСР, беручи участь як гість, Мухаммед Махді аль-Джавахірі під час свого виступу щодо розширення радянсько-арабських літературно-культурних відносин сказав: «Я дуже радію ще більшому зміцненню радянсько-арабських літературно-культурних відносин, яке засвідчується в останні роки. Своїм друзям-письменникам в Радянському Союзі, а також усьому радянському народові я бажаю великих успіхів та досягань у доброзичливих і добрих справах та в боротьбі за забезпечення миру й безпеки у світі».

Треба зазначити, що за останні роки азербайджансько-іракські літературні відносини ще більше розширилися, а творча співпраця літераторів і поетів обох народів активізувалася.

До книги, створеної з метою ближчого ознайомлення з іракською літературою в Азербайджані, увійшли твори іракських прогресивних поетів і літераторів.

Під час підбору цих творів основними критеріями були суспільне значення їхнього змісту та літературна повноцін-

ність. Твори створюють у читача певні уявлення щодо деяких сторін іракського сучасного життя. Віра в силу народу та шасливе майбутнє, мотиви свободи та незалежності є головною лінією у творах, уведених до книги. Тому що автори цих творів — реалістичні письменники й поети, які дивляться на життя відкритими очима, правдиво описують життя живих, конкретних людей.

Одноименний твір двох великих письменників

Визначний арабський письменник Міхал Нуайме недовго жив у Росії (1906–1911 рр.), був близько пов'язаний з російською літературою та культурою. Після закінчення учительської семінарії в Назареті, 5 років навчався в духовній семінарії в Полтаві. Цей період значною мірою вплинув на всю його творчість, художньо-естетичні погляди, формування світогляду, характер літературної думки.

Серед вчених-сходознавців академік І. Крачковський першим відзначив ідейні та художні зв'язки М. Нуайме з класичною російською літературою. «Він (М. Нуайме — А. І.) добрий знавець російської літератури, що отримав виховання від представників цієї літератури, пройшов через сито думок ідеалів Белінського, справедливо вважається одним із визначних арабських критиків».

Про вплив російської літератури на творчість М. Нуайме пишуть і арабські критики-літературознавці. Літературознавець, доктор Мухаммад Юсуф Наджм у книзі «Оповідання в сучасній арабській літературі» пише: «Сміливо можна сказати, що М. Нуайме виховувався в традиціях російської літератури, добре знав твори Андрєєва, Гоголя, Тургєнева, Достоевського, Чехова, Горького. Глибока обізнаність в російській літературі допомагала йому зрозуміти людську душу».

Під час навчання в полтавській духовній семінарії М. Нуайме захоплено читав твори таких письменників, як Толстой, Тургєнев, Достоевський, Чехов. Особливо хвилювали його статті Белінського. Великого критика він вважав «мозком ро-

сійських критиків» і мислителем, що розкрив у літературній діяльності величність правди, могутності, доброзичливості, краси та звання письменника.

Коли М. Нуайме вже був видатним письменником, згадуючи роки навчання в Росії, писав: «Це були роки плинної літературної грамотності та збагачення, час досконалості моїх думок, збудження почуттів та розвитку моєї душі. Мої очі побачили становище моєї країни, арабських країн та всього Сходу — особливо це стосувалося становища мистецтва й літератури».

Російська література допомогла М. Нуайме зрозуміти й відчутти застій та інерцію у своїй батьківщині. Кожна національна література у своєму розвитку, на зазначеному етапі цього розвитку тією чи іншою мірою відчуває вплив іншої літератури. І це дуже природно, тому що, коли кожна національна література буде розвиватися ізолювано від інших літератур, напевно, стане бідною.

Таким чином, слід зазначити, що як би себе не показали у викривленому вигляді літературний вплив і зв'язки, у кожного великого письменника є свій спосіб, і цей спосіб, зі свого боку, визначає певною мірою ідейно-естетичну самоналежність національної літератури.

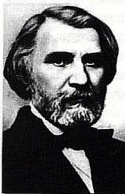
Але яким є вплив російської літератури на творчість видатного письменника арабського Сходу М. Нуайме? По-перше, слід зазначити, що цей вплив був багатоплановий. Передусім М. Нуайме перечитав передових російських класиків, зрозумів їхній спосіб мислення та засвоїв, віддзеркалив все це у своїх художніх творах у конкретній формі. У творах М. Нуай-

М. Нуайме

ме можна знайти мотиви, сюжетні лінії, фабули, декотрі образи, якими наповнені твори видатних російських класиків. Однак, не цим визначається сутність впливу російської літератури на творчість М. Нуайме. Цей вплив дуже глибокий. М. Нуайме завдячує російській літературі за те, що йому вдалося відкарбувати свій творчий метод, художньо-естетичні критерії.

Щоб аргументувати цю думку, звернімося до конкретних прикладів. Розглянемо один з найкращих творів М. Нуайме «Батьки й сини». За назви твору можна припустити, що за ідейним змістом, оцінкою подій, конфліктом, цей твір «впливає» з твору І. Тургенева, хоча, далі побачимо, що в цих творах є багато відмінностей.

І. Тургенев

Написання Михайлом Нуайме свого твору під впливом І. Тургенева не означає, що йому бракує творчої самобутності. У випадках, коли натрапляємо на аналогії в обох творах, ми стаємо свідками дуже складної та цікавої події. Ця подія називається літературним впливом, який зближує письменників з різних країн, періодів, народів, та у кожного з цих письменників є своє обличчя, характерні літературні особливості й способи.

Відомо ще й те, що суспільність актуальних, зрілих питань у творах письменників, які належать до різних літератур, з одного боку, народжується від історичного розвитку суспільства, перебуває серед проблем часу, з іншого боку, взагалі, це результат міжнародного літературного впливу, який є вираженням відповідності законам літературного прогресу.

Коли ми говоримо про п'єсу М. Нуайме та роман І. Тургенева, маємо на увазі саме такий взаємний вплив. Зазначимо, що арабський письменник, змінивши імена з роману Тургенева, не переселив події до Лівану. Обидва письменники поставили перед собою схожу мету: обговорення конфлікту між поколіннями. Ця проблема була однаково характерною для Росії в середині XIX століття, а також арабського Сходу XX століття.

П'єсу «Батьки й сини» М. Нуайме написав влітку 1916 року та частинами друкував у еміграційному журналі під назвою «Аль-Фурун» («Мистецтво»). А у 1918 році в Нью-Йорку твір був виданий у вигляді книги.

Цю п'єсу арабського письменника можна оцінювати як ініціативу втілення в життя в художній творчості літературних принципів і вимог, які раніше висловлювалися в літературно-критичних статтях. У цій п'єсі М. Нуайме висловлював практично свої критерії щодо художнього твору: література має відповідати вимогам дня та відобразити реальне життя у своїх звичних, повсякденних проявах.

Якщо літератор у своїх критичних статтях стару літературу ставить віч-на-віч з правдивою, живою сучасною літературою, то конфлікт, який у п'єсі «Батьки й сини» виникає між двома поколіннями, він вибрав як головну ідею. В центрі твору стоїть «батько», який міцно тримається за традиційні позиції, з ревностями охороняє старі погляди на життя, багатовікові традиції та звичаї, вважає свої погляди єдино правильними, мріє виховувати своїх дітей у такому ж дусі. На другому боці стоять «діти»: вони засвоюють усе сучасне, намагаються оновитися під впливом нових тенденцій, вийти з-під пресу застарілих традицій і звичаїв, які вже не в змозі відкрити нові орієнтири. Взагалі, герої п'єси прагнуть усього нового.

Обидва твори починаються з опису атмосфери, де відбуваються події.

Події, описані в п'єсі М. Нуайме, відбуваються на початку ХХ століття в маленькому ліванському містечку, в зовні благополучній, відомій та багатій родині. Удова Бутрус бека Саміха — Ум Ільяс, спираючись на старі звичаї, намагається зберегти порядок у своїй родині, вирішує долю своїх дітей на свій розсуд. «Діти мають поважати батьків» — це основний девіз Ум Ільяс. Вона хоче віддати заміж свою доньку за розбещеного, пустоголового чоловіка тільки за те, що він належить до відомого бекського роду Муса бека Аркуша. За допомогою цього шлюбу Ум Ільяс мріє поріднитися з аристократичною родиною.

Хоча її старший син Ільяс Саміх — грамотний, з передовими поглядами молодий чоловік, він не може протистояти своїй матері. У своїй родині він стикається з жорстокими та застарілими звичаями, живим втіленням яких є його мати. Він вірить у те, що застарілість залишила занадто глибокі сліди в головах. Думки про це штовхають Ільяса у стан приреченості. Він марно б'ється між поняттями арабських традицій, звичаїв та наданим йому освітою новим способом мислення, шукає шляхи виходу. Але Ільяс не здатний активно діяти та боронити свою особисту свободу й свободу сестри. Єдиний вихід з цього становища для нього — це самогубство.

Але ось приходять у цей дім товариш Ільяса — Давуд Салам. З його приходом у цій родині порушується спосіб життя, який панував упродовж багатьох років. Давуд Салам приносить у їхній дім новий подих. Він вселяє Ільясу та його сестрі віру в майбутнє, намагається вирвати їх з кігтів песимізму. Невдовзі Давуду вдається збудити в Ільясі та його сестрі інтерес до боротьби за краще життя.

У характері та долі Ільяса є помітна подібність до тих рис, які притаманні образу Базарова. Давуд, як і Базаров, у всіх дискусіях перемагає своїх суперників, своїм розумом, силою волею, мужністю, терпінням викликає симпатію. Внутрішнім емоційно-бадьорим і багатим життям Давуд визначною мірою вищий за Базарова.

Звісно, що Тургенев описав Базарова як атеїста. На питання Ум Ільяс «Яку релігію ти визнаєш?», Давуд відповідає так: «Моя релігія — моя душа. Тільки їй я служу». Давуд, як і Базаров, працює день і ніч. У праці він бачить ключі від щастя, насолоджується та тішить нею. Для героя Тургенєва фальшивий пафос, красномовство — чужі, свої думки він висловлює зі спокійною рішучістю. Давуд теж спокійна та глибокодумна людина. З терпінням виховує свого товариша. З любов'ю та почуттям ставиться до Зінет, хоче розкрити їй свої погляди. Герої обох творів вірять у свою силу та правдивість свого шляху.

Під час критики «батьків» Давуд не нервує, всі спірні питання роз'яснює критично, намагається переконати співрозмовника, лише однієї риси, яка є у Базарова — неповаги до старих людей, немає у Давуда.

Кадр з фільму «Батьки й сини»

Якщо Базаров рішуче закликає до відокремлення від лібералів і базік, то Давуд розкриває дуже конкретні соціальні й культурні потреби свого народу.

Розгляньмо в обох творах позиції конфліктних сторін. У романі Тургенєва демократів представляє тільки Базаров. Ні

Аркадія Кірсанова, ні Сітнікова та Кушкіна не можна віднести до фронту «синів». А в п'єсі М. Нуайме сестра Давуда Шахіда теж на його боці, симпатизує його світогляду. Ільяс і Зінет також згодом переходять на сторону Давуда.

Герої, які представляють фронт «синів», — це символ зрілих соціальних проблем ліванського суспільства того періоду. Розвиваючи події, автор розкриває внутрішній світ образів, збагачує їхні взаємовідносини, формує індивідуальність кожного образу.

Позитивні герої п'єси — представники сформованої ліванської молоді двадцятих років ХХ століття: вони були близько знайомі з культурою Заходу, жили ідеями західного романтизму. Для них ціна життя визначалася боротьбою за правду, справедливість та красу. Релігія не була проблемою, вони вірили в неї, але мусульманство та християнство не заважали їм на шляху дружби й любові.

Давуд, Ільяс, Шахіда та Зінет висловлюють погляди самого автора: іноді в їхніх монологах та репліках чутні ідеї Нуайме.

У п'єсі є два представники «батьків»: Ум Ільяс та Муса бек Аркуш. У першій особистості автор виявляє релігійний фанатизм, консерватизм, марновірство. В уявленнях Ум Ільяс люди поділяються за належністю до титулів і суспільних позицій.

Другий представник фронту «батьків» Муса бек є взірцем соціальної неосвіченості. Він також є представником бюрократичного апарату, властивого Османській імперії. Незважаючи на те, що ніякої важливої посади він не займає, вважає себе державним чиновником. З усіх привілеїв свого класу зміг зберегти тільки назву «бек». Посада та назва «бек» потрібні йому, щоб обдурювати простих людей, а також як засіб здійснення махінацій. Між двома негативними героями

п'єси є значна відмінність. Ум Ільяс автор показав з деякою доброзичливістю, зберіг їй все таки людське обличчя. Щодо Муса бека так сказати не можна: він жорстокий, хитрий, небезпечний, жадібний, одним словом, він є сукупністю всього негативу.

У романі Тургенєва фронт «батьків» представляють брати Кірсанови. В їхніх особах письменник показав деякі типові риси консервативних лібералів середини ХХ століття. Вони захищають свої аристократичні права, пишаються уявленнями про свою гідність. Російські «батьки» Тургенєва, особливо Микола Петрович, володіє деякими якостями, що викликають симпатію.

А М. Нуайме викриває своїх героїв «батьків», жорстко критикує їхню тупість і неосвіченість. З цього погляду, ідея, яка веде до історичного знищення негативних героїв, застарілої, це сильніше виражена.

Великий російський критик Писарєв зазначає, що «ні до кого з героїв Тургенєва у нього не було особливої симпатії», напевне, через те, що він сам був представником фронту «батьків». А Нуайме є представником «синів» і тому в нього немає симпатії до «батьків».

Отже, можна сміливо сказати, що Нуайме не йшов шляхом наслідування, а сюжет Тургенєва використав для доведення реалій національного життя та підняття зрілих проблем рідного народу, і це зумовило художньо-ідейне значення та національну самоналежність його творів.

Твори російського та арабського письменників зближують із життям реалістичні відносини. Роман, а також п'єса «Батьки й сини» — передові ідейні твори з глибоким життєвим змістом, які створюють живий характер свого періоду, висувають на перший план болючі проблеми.

Азербайджанська радянська література арабською мовою

Джафар Джабарлі

«між цілою низкою арабських країн і нами створено широкі й багатосторонні відносини. Перебіг подій показав, що в часи важкого життя прогресивних арабських країн дружба з Радянським Союзом забезпечує надання відповідної допомоги».

В арабських країнах, як і в усьому світі, після перемоги Жовтневої революції, зростає зацікавленість і симпатія до країни Рад, до її науки й культури, літератури та мистецтва. Цілу низку творів радянських письменників перекладено арабською мовою та опубліковано в багатьох куточках арабського світу. Важливі суспільні питання, підняті в цих творах, позитивно вплинули на виникнення нових прогресивних суспільних проблем у творчості арабських письменників. Кожний новий перекладений твір радянських письменників завжди з цікавістю зустрічається арабськими читачами. Твори таких письменників і поетів, як К. Симонов, М. Тихонов, М. Шолохов, І. Еренбург, В. Кожевников, С. Вургун, С. Рустам,

М. Гусейн, Н. Хазрі та твори цілої низки інших радянських письменників і поетів арабською мовою неодноразово публікувалися в Єгипті, Сирії, Лівані, Іраку. Введення до журналу «Романи й повісті видатних представників світової літератури», який був надрукований у Каїрі в популярному видавництві «Дар аль-хілал», творів російських і радянських письменників є результатом чудової демонстрації радянсько-арабських літературних зв'язків.

Спілка письменників СРСР підтримує тісні творчі зв'язки з арабськими письменниками. На головних засіданнях радянських письменників беруть участь представники арабських країн. І радянські письменники теж часті гості на літературних засіданнях прогресивних арабських інтелігентів.

Арабські письменники, як і всі прогресивні люди світу, беруть участь у боротьбі проти залежності, агресії, гноблення, за створення нового суспільства. Вони стали близькими учасниками найважчої боротьби проти панування колонізаторів, застою та інерції.

Арабські письменники добре розуміють прийняту на себе відповідальність. І це допомагає їм у створенні довершених творів. У цей час арабські письменники разом з прогресивним людством беруть участь у боротьбі проти сіоністичної агресії імперіалізму, за визволення всієї території, яку захопив Ізраїль, за оновлення законних національних прав арабів Палестини. Також арабські письменники намагаються покращити добробут народу, удосконалити особистість людини, підняти культурний рівень нації.

Безумовно, що співпраця арабів з Радянським Союзом та іншими соціалістичними державами, наполеглива боротьба ще більше зміцнює відносини арабських країн зі світовим фронтом соціалізму. Публікація в цих країнах художніх тво-

рів радянських письменників позитивно впливає на сучасний розвиток арабської літератури.

Історичний досвід доводить та переконує арабські народи в тому, що співпраця і дружба з Радянським Союзом та іншими соціалістичними державами має дуже велике значення, і ця дружба забезпечує єдність арабських народів проти інтриг імперіалізму, є реальною для досягнення економічного й культурного прогресу в арабських країнах.

Коріння азербайджансько-арабських відносин сягає глибокої давнини. Але після утворення Радянської влади в Азербайджані наші відносини з арабськими країнами набули нового змісту й нової ідеї. В чому полягає новий зміст, нова ідея у наших відносинах? Насамперед, у наданні допомоги в боротьбі арабських народів за свою національну незалежність, демократичну свободу та духовне натхнення.

У нашій художній літературі є чимало вершинних творів, які оспівують боротьбу, мрії та бажання арабських народів.

У цій статті будемо обговорювати твори нашої літератури, перекладені арабською мовою, та пояснювати їхній зв'язок із життям арабських народів. Але це аж ніяк не означає, що перекладені зразки азербайджанської літератури пов'язані тільки з арабським життям. Арабською мовою перекладено цілу низку ліричних віршів і прозових творів.

В іракському видавництві «Багдад» був надрукований журнал з віршами й поемами азербайджанських поетів. До журналу були введені вибрані вірші Сулеймана Рустама, Расула Рзи, Маммада Рагіма, Мірварід Дільбазі, Османа Саривеллі, Бахтіяра Вагабзаде, Тофіка Байрама. В журналі подано стислу інформацію про життя і творчість цих поетів.

У царині перекладів наших літературних зразків заслугове на повагу діяльність іраця Сінана Саїда, який близько

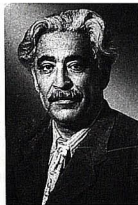
був знайомий з нашою літературою і творчістю письменників.

«Руки друзів» — збірник зразків азербайджанських віршів, вперше перекладений арабською мовою та фарсі. Книга, що містить зразки творчості таких майстрів слова, як Дж. Джабарли, С. Вургун, С. Рустама, Р. Рзи, М. Рагіма, Н. Рафібейлі, М. Дільбазі, О. Саривеллі, А. Джаміля, Н. Хазрі, Б. Вагабзаде, — вдала ініціатива, цінний засіб для часткового ознайомлення арабського читача із сучасною азербайджанською поезією, її темами, змістом та самобутніми формами. Надання стислої інформації про життя і творчість цих поетів у книзі вважається однією з її переваг.

У збірнику перекладено зразки віршів наших поетів, що розповідають про мрії та бажання, боротьбу, спосіб життя арабських народів, важливі проблеми Сходу.

Не помилимося, якщо скажемо, що головною метою перекладача було бажання дібрати твори, в яких відчувається моральна підтримка арабських народів. Щоб пояснити нашу думку, необхідно надати хоча б стислу інформацію про вірш, перекладених у книзі арабською мовою.

Як відомо, на початку ХХ століття країни Близького й Середнього Сходу перебували в колоніальному або напівколоніальному стані. У творах таких митців, як М. А. Сабір, Дж. Мамедкулізаде, Дж. Джабарли, творчість яких збігається з цим періодом, помічаємо найочевидніші зразки заклику до боротьби за свої права, прокидання від сплячки неосвіченості та невідання мусульманського Сходу. Під час вибору перекла-

Самед Вургун

дачем літературних зразків саме на таку тему звернення до вірша Дж. Джабарлі «Засудженому Сходу» ніяк не випадкове. Тому що великий митець у своєму вірші об'єднує народи Сходу, в яких мрії та бажання, проблеми, страждання, боротьба — єдині. Дж. Джабарлі співчуває невільницькому становищу роз'єднаних народів Сходу, які терпляче зносять підневільний стан, та за рахунок яких у достатку живуть імперіалісти Заходу. Поет показує, що наше століття — це не час благань та вимолювання милостини, адже є й гармата, гвинтівка, свинець, отож, якщо народи Сходу не будуть вимагати своєї права, тоді кожного дня потраплятимуть до рук катів, і ніколи не зможуть звільнитися від страждань і тортур.

«Мрії негра» — це також мрії затаврованого Сходу, арабського світу. Негр хоче свободи, прав, миру. Ці мрії, ідеї пригаманні кожному народу, який зазнав агресії.

Безсумнівно, людські, гуманістичні почуття в поемі нашого великого поета С. Вургуна «Мрії негра» глибоко емоційно впливатимуть на свідомість кожного араба.

У зразках, вибраних з творчого доробку народного поета С. Рустама, «Арабським друзям», «Зростуть квіти», «Сім негрів», «Пісні Робсона», «Створи революцію», такі теми, як боротьба за мир, дружба між народами, боротьба за свободу, мотиви ненависті до імперіалізму та будь-якого насильства, знайшли своє емоційне відображення в перекладі. Не важко помітити в цих віршах висловлену туту й мрії кожного народу, який б'ється за свободу, зокрема й арабського. Серед цих віршів поезія «Створи революцію» має революційний дух та надзвичайно сильна з погляду впливу на свідомість арабського народу. Тут поет, звертаючись до арабської молоді, закликає її прокинутися від сплячки невідання та ризикованої фантазії, сміло крокувати нарівні з вимогами часу, до рішучої

боротьби за свої права. Поет, промовляючи «Створи революцію, створи революцію, створи революцію!», розповідає про неможливість без революції звільнитися від кайданів і стати на шлях правди. Цей заклик поета, його поради і сьогодні, як духовна підтримка для арабських народів, які прагнуть повної незалежності, мають велике значення. А у вірші «Арабським друзям» поет розповідає про дружбу й братерство між радянським і арабськими народами, з почуттям гордості повідомляє, що мова, національність, релігійні відмінності — все це зовсім не заважає дружбі та братерству між нашими народами.

У книзі подано переклад сімох віршів народного поета Р. Рзи: «Джабал Таріг», «На майдані в Алжирі», «Білий слон», «Слон і поводитир», «Відчиніть двері, людина йде...», «Шаттул-араб» та «Мій брат з Конголи». У кожному з цих віршів чи то символічно, чи то у реалістичному відтворенні, бачимо відверті висловлювання ненависті й гніву проти колонізатора, імперіалізму; описання туги й скорботи народів Сходу, заклики до боротьби за здійснення віковичних мрій та бажань.

«Прокинулась Африка», «Багдадські ночі», «В Ідальні», «Нібито нічого не скаже», «Араб зв'язав саван» — переклади цих віршів Маммада Рагіма передають проблему расової дискримінації, боротьбу народів Африки в рішучій битві за свободу. Поет розповідає про радість вільного Багдада — все це безпосередньо пов'язане з радісними та сумними днями арабських народів.

Сулейман Рустам

У віршах Нігар Рафібейлі «Джаміля», «8 годин 15 хвилин» та М. Дільбазі «Африка житиме», «Дві країни-герої», «Мехді Кулхерін», «Поклик матері» спостерігаємо болісне описанням незаконної безсудової жорстокості, жертвами яких стали борці за свободу — Джаміля, Лумумба та Мехді. У віршах також стаємо свідками оптимістичних закликів до боротьби проти насильства й жорстокості, місцевої реакції, колоніального гніту. Саме у таких закликах арабський син, який піднімає голову проти світу тиранії та насильства, знаходить моральну підтримку. Колоніальні народи в таких закликах зустрічають своїх найнадійніших захисників. Саме у таких закликах наші поети відображають свої життєві правила, творчі ідеї, гуманістичні та людські почуття.

Переклади віршів «Схід став на ноги», «Арабська жінка», теми яких автор взяв з щодення арабського світу, теж справляють серйозний емоційний вплив на читача. У цих віршах О. Саривеллі розповідає про вчорашнє невідання народів Сходу, стрибок до світлого світу.

Взагалі, в представлених віршах читач стає свідком схвальної передачі чуттів азербайджанських поетів, для котрих найдорожче — це людські ідеї, гуманістичні почуття, саме життя народів Сходу, переповнене і сумом, і радістю.

«Хай живе фронт миру», «Почались кращі дні життя», «Конго» — це вірші А. Джаміля, в яких поет як найнадійніший захисник пригноблених народів і вірний оплот миру на всій землі, скеровує увагу читача до країни Рад. У цьому вірші спостерігаємо оспівування радощів темношкірої людини, яка дочекалась світлого дня. Поет, який з великим відчуттям гордості повідомляє про кінець світу панів-рабів, розірвані кайдани. Поет свою радість переплітає з радістю африканських наро-

дів. І це звучить як солідарність радянських народів з кожною країною, з кожним народом, хто веде боротьбу за свою свободу.

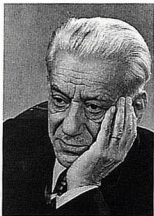
Вірші Н. Хазрі «Арабська дівчина» (пісня), «Очікування», «Повернення з подорожі» та «Хмара» привертають увагу ніжним ліризмом, теплою сповідальністю, чистотою почуттів..

Б. Вагабзаде у своїх віршах «Лампа Аладіна», «Прапор піднявся.....» (уривок з поеми «Алжир») розповідає про здобуту незалежність після довгої та кривавої боротьби іракського та алжирського народів, і закликає їх стояти на її захисті, не випускати з рук незамінний подарунок долі.

«Азербайджанські пісні в арабських країнах» — так називається збірник сучасних азербайджанських віршів, який переклав арабською мовою та опублікував у 1971 році у Багдаді Сінан Саїд. У збірнику, який складається з 84 сторінок, зібрано зразки віршів наших поетів С. Рустама, Р. Рзі, М. Рагіма, М. Дільбазі, Н. Хазрі, Б. Вагабзаде, О. Саривеллі та Т. Байрама, в основному пов'язані з життям, побутом та боротьбою арабських народів. Ліризм у назві книги не відображає з першого погляду революційний зміст віршів, які вміщені там. Можливо, під час надання назви книзі перекладач намагався показати саме зараз важливість в арабському світі пісень з духом боротьби. Пояснимо нашу думку, назвавши нижченаведені перекладені вірші: «Лампа Аладіна», «Давня пісня», «Дороги й сини», (Уривки з поеми «Алжир» Б. Вагабзаде), «Арабська дівчина» (Н. Хазрі), «Арабська жінка» (О. Саривеллі), «Шаггул-араб», «Джабал Таріг» (Р. Рза), «Багдадські ночі» (М. Рагім), «Арабським друзям» (С. Рустам), «Арабська дівчина» (уривки з поеми М. Дільбазі), «Послухай мене, мій брате-арабе» та інші.

За винятком віршів Б. Вагабзаде «Наша пісня» та Т. Байрама «Послухай мене, мій брате-арабе», у збірнику представлені переклади всіх останніх віршів.

Видатний іраксько-туркменський поет Бандароглу переклав арабською мовою та ввів до опублікованої у 1976 році в Москві вишуканої книги такі вірші: «Нізамі», «Світ», «Брату-ашугу», «Уміння Гизханима», «Ріка Кура», «Спогади», «Гори», «На чужині», «Кохано», «Гей, випестуваний мій жеребець», «Так сказали», «Весняні думки». Ці ліричні вірші дають можливість створити уявлення в арабського читача про поезію нашого великого майстра слова С. Вургуня.

Бахтйяр Вагабзаде

Книга «Вибрані з братського азербайджанського вірша», опублікована 1974 році Хейруллахом Казімі у Багдаді, — найкращий засіб для створення прозорого уявлення в іракських туркменів про нашу сучасну поезію.

У збірнику подано зразки віршів на різні теми наших видатних поетів, таких, як С. Рустам, Р. Рза, О. Саривеллі, Б. Вагабзаде, Н. Хазрі, К. Касімзаде, М. Рагім, Дж. Новруз, Х. Рза. А під назвою «Четвірка» до книги введено вибрані куплети з віршів, які написали наші сучасні поети у вигляді четвірки.

Доречно було б зазначити, що в останні роки зросла зацікавленість іракських туркменів до азербайджанської літератури, і тому кількість перекладів з кожним роком стає все більшою. Для простеження цього явища достатньо перегорнути сторінки газет і журналів, які виходять в Іраку.

Разом з цим, книжки, присвячені життю і творчості цілої низки наших видатних майстрів слова (Насімі, Фізулі, Вагіф, Сабір та ін.) з нагоди їхнього ювілею, перекладаються іншими іноземними мовами, зокрема й арабською, і все це є чинниками, з одного боку, для кращого ознайомлення з цими постатями в арабському світі, а з іншого — для поширення літературних зв'язків.

Значимо й те, що переклад втілюється в життя не тільки для вирішення вказаних питань, але й, одночасно, є хорошим засобом для взаємної користі, взаємного вивчення.

Таким чином, можемо сказати, що літературні зразки, представлені в перекладі арабською мовою, гідні схвалення не тільки з погляду літературно-культурних відносин, але й, одночасно, як зразки солідарності з народами Близького та Середнього Сходу, які боролися за свою свободу й незалежність.

Перелічені переклади азербайджанської поезії — то є лише перші ініціативи щодо перекладів нашої літератури арабською мовою, але водночас це блискуче виявлення поступового посилення зацікавленості до нашої літератури в арабському світі. Впевнені, що ця благородна ініціатива поступово розшириться ще в більшому діапазоні, перетвориться на впливові та чудові засоби культурно-літературних відносин між нашими народами.

Стародавнє коріння нашої літератури⁹⁴

Вивченням грандіозної культурної спадщини азербайджанського народу, створеної впродовж багатьох століть, почали займатися в основному в роки радянської влади. В цій галузі за короткий строк досягли великих успіхів, еволюційний шлях художньої думки народу з давньою та багатою історією був широко досліджений. Але хоч які були значні успіхи, вдалі знахідки, декотрі сторони нашої культури залишилися в затінку, особливо досить символічні огляди епохи до XII століття, не могли вийти за рамки досліджень без будь-якої системи. Керуючись важливими рішеннями, прийнятими в останні роки Центральним комітетом Комуністичної партії Азербайджану, наші вчені з натхненням занурилися в глибинні пласти минушини, виявили особливі зусилля у вивченні літературної, наукової, культурної та історичної спадщини, що сприяло новітньому дослідженню таких епохальних подій, як доба великого Нізамі. Монографія професора Маліка Махмудова, яка вийшла зовсім нещодавно (редактор — академік Х. М. Араслі), є одним із вдалих кроків на шляху серйозного системного та наукового вивчення давньої літератури Азербайджану.

Малік Махмудов близько двадцяти років займається вивченням арабомовної спадщини, що охоплює VIII–XII століття та в сходознавстві має умовну назву загальнономусульманська культура. Хоча ця спадщина й була висвітлена арабською мовою, у її створенні, розвитку та формуванні брали участь

⁹⁴ Відгук на книгу Маліка Махмудова «Поети та літератори-азербайджанці, які писали арабською (VII–XII ст.)»

представники багатьох народів Близького та Середнього Сходу. У той період азербайджанський народ, що входив до складу арабського халіфату, також вніс свою частку в розквіт та збагачення цієї культури. Твори арабською мовою, написані вченими, поетами, літераторами та філософами-азербайджанцями, зіграли велику роль у розвитку науки та літературної думки Сходу. Але, незважаючи на те, що мова арабізувалась, художнє мислення, літературний смак, традиції та досвід не стали чужими, моральний світ рідного народу залишився вірним рідній душі. Читаючи книгу Маліка Махмудова, переконауся, що автор завдяки багатству наведених літературних фактів значно посилив віру в давно відому теорію про значний вклад населення історичного Азербайджану у розвиток культури на своїх теренах.

Розуміючи, що період, який він досліджує, до цих пір вивчався мало й висвітлений у науковій літературі поверхнево, автор особливу увагу приділяє дослідженню перших джерел. Він не задовольнявся тільки перегляданням літературних хрестоматій, журналів, мемуарів, написаних у середні віки, а уважно вивчав твори, в котрих порушувалися питання історичного та географічного характеру, скрупульозно досліджував найдрібніші факти азербайджанської культури. Ця робота на перший погляд здається простою, насправді — досліднику потрібно було мати неабияку міру терпіння, наукової совісті, громадянської відповідальності. Читаючи першу частину монографії під назвою «Резюме літератури та джерела», неможливо не висловити досліднику слова вдячності.

Елегія поета VII століття Давдака, присвячена Джаванширу, останнім часом вважалася чи не першим та єдиним зразком літературної писемності того періоду. Під час уважного

розгляду другої частини дослідження Маліка Махмудова під назвою «Арабомовні поети та літератори Азербайджану VII–X століття» знайомимося з багатющим матеріалом про невідомі досі особистості, чия творчість нерідко починалася вже у VII столітті. Йдеться зокрема про поетів-мевалі, які в перші роки навернення населення до ісламу опинилися в умовах Аравії, жили під опікою певного роду або заступництвом котроїсь особи. Їхня літературно-художня творчість належить переважно до другої половини VII та першої половини VIII століть. впливовими Кількісно їх нараховується досить чимало, і вплив їхній був такий значний, що вчених IX століття Ібн Гутейба, посилаючись на мемуари свого періоду, зазначив: «В Медіні немає жодного поета, який би не був азербайджанець за походженням». У монографії досліджується творчість трьох поети — то Муса Шахават, Абу-Ль-Аббас аль Ема та Ісмаїл ібн Ясар. На основі аналізу віршів цих поетів автор доходить правильного висновку, що художнє мислення цих поетів було тісно пов'язане з національною основою, з художньо-культурною спадщиною азербайджанського народу. Ісмаїл ібн Ясар і його співвітчизники, хоча і використали систему образів та метрики, стилістику й засоби художнього вираження притаманні арабській поезії, але душею, природою, інтелектуальним сприйняттям доволішинього світу залишалися азербайджанцями. Особливу увагу маємо звернути на те, що Малік Махмудов наводить цінні факти, які свідчать: ці поети — азербайджанці. Задля того, аби відхилити назавжди суб'єктивні погляди декотрих буржуазних вчених щодо цієї проблеми, автор продовжив свої пошуки і новими фактами ще більше підсилив думку: «поети-мевалі — азербайджанці!».

У VII–X століттях в Азербайджані сформувалися такі вчені, поети, літератори, як Абу бакр Бердіджі, Абу Маад Хойлу, ібн Ахмед Бардаї, Ягуб ібн Муса Ардабілі, Муса Салмасі, Абу Абдуллах аль-Маранді, Абу Абдуллах аль-Марагі та інші. У другій частині монографії автор висвітлює творчу долю близько тридцяти таких особистостей та чітко доводить, що у VII–X століттях в Азербайджані наукове та художнє мислення пройшло шлях бурхливого розвитку. Незважаючи на те, що твори багатьох із них не дійшли до нашого періоду, згадування їхніх імен у джерелах, шанобливі, з підкресленим пієтетом висловлювання тогочасних філологів про них є цінним доказом їхньої ваги в суспільстві. Глибокозмистовні вірші поетів X століття Мугласі Марага та Барахавейха Занджані, написані з великою майстерністю, дають право говорити про досконалість літературно-художнього смаку в населення Азербайджану того періоду. Таким чином, факт поступової еволюції художнього мислення в один з найменш досліджених періодів нашої літератури, доведений незаперченими доказами. Малік Махмудов, оцінюючи досягнуті успіхи в царині поезії, літературознавства, філософії, природознавства в XI столітті в Азербайджані як вищий етап безпосереднього продовження попереднього періоду, переконує своїми аргументами найширше коло споживачів інформації. Багатоманітна картина науково-літературного світу VII–X століть, створена в монографії, відтепер не дозволяє превалювати іншим поглядам.

У XI столітті в Азербайджані поезія досягає великих успіхів — якісних і кількісних. У монографії аналізується творчість близько десяти поетів-азербайджанців, серед яких особливо слід відзначити Мансура Табрізі. Малік Махмудов справедливо вважає погляди цього цікавого поета на роль мистецтва у житті суспільства великим успіхом нашої літе-

ратурної думки. Насправді, погляди Мансура Табрізі щодо суспільних обов'язків поезії, сили впливу, її народності збігаються з висновками сучасного літературознавства. Коли поет говорить, що «мій вірш крокує разом з друзями та ворогами; задоволених рятує, а хто гнівить — тих убиває», «слабким дає таку рішучість, що кожний знесилений перетворюється на го-стру шаблю», не можна не дивуватись таким відвертим мано-новам, виголошеним у XI столітті. Відомості, надані в моно-графії щодо постів XI століття Хатібі Урмаві, Хусейна Табрізі, Нізамі Табрізі, Іскафі Занджані, викликають в Азербайджані велике зацікавлення тим давнім періодом, якому була прита-манна така глибина поетичної думки.

У цій частині дослідницької роботи помітною вадою є те, що автор не надає місця для аналізу літературно-теоретичної спадщини великого літературознавця, вченого Хатіба Табрі-зі. Щоправда, наша наукова громадськість послуговується двома монографіями автора: «Хатіб Табрізі» (видавництва «Ельм», 1972 р.) та «Пішки... від Табрізі до Шами» (видав-ництва «Язичі», 1982 р.). Малік Махмудов зважаючи на обсяг твору, скоротив «Хатіба Табрізі». На нашу думку, це непра-вильний шлях. Адже автор монографії мав на меті дослідити арабомовну літературу Азербайджану систематично й уповні, і тому дуже шкода, що в цій довершеній науковій праці не відображено творчість найвидатнішого літератора тієї доби Хатіба Табрізі. До речі, видавництву «Ельм» теж хотілося б зробити зауваження: не може вважатися правильною така ви-давнича політика, коли штучно скорочується наукова праця, яка вміщує в собі нові факти та є для азербайджанської куль-тури монументальним щитом.

Як відомо, в класичну добу нашого письменства творів ху-дожньої прози створювалося дуже мало, отже, наші уявлення

про історію розвитку цього різновиду літератури в Азербай-джані справді обмежені. Одним з головних достоїнств моно-графії «Поети та літератори-азербайджанці, які писали араб-ською» є саме розгляд проблеми формування художньої про-зи в Азербайджані на основі трактату Ейн аль-Гузата «Скарга чужинця вченим своєї країни». Розділ, присвячений аналізу цього трактату, під короткою назвою «Скарга чужинця» за наукову монументальність, художньо-теоретичну глибину вважається однією з найцінніших частин монографії. Автор повністю переконує читача в тому, що «Скарга чужинця» є перлиною не тільки азербайджанської літератури, а й усїєї арабськомовної культури. Взагалі, розділи, присвячені літе-ратурному аналізу спадщини Ейн аль-Гузата та Шіхабаддіна Сухраварді, дають багатий матеріал для того, аби можна було простежити поступову еволюцію художнього та філософсько-го мислення азербайджанського народу. Віжважна боротьба цих особистостей проти феодального гніту, за прогресивні ідеали, за відображення у своїх творах демократичних думок, палкі заклики до свободи особистості, надихала читача непо-хитною вірою в те, що найкращі представники Азербайджану прагнули завжди світла, суспільної справедливості та жертву-вали собою на цьому шляху.

У монографії глибоко проаналізовано літературну й науко-ву спадщину вченого Юсіфа Хойлу, який жив у першій поло-вині XII століття. Висвітлення творчої долі цього видатного вченого, який пішов Хатіба Табрізі, його літературний доро-бок у галузі критики, зокрема, його оцінка наукової думки, засвідчена в Азербайджані того періоду, вважається позитив-ною якістю дослідницької роботи. Особливо, коли взяти до уваги той факт, що творчість Юсіфа Хойлу до цих пір не відо-ма читачам, і лише завдяки дослідженням Маліка Махмудова

багата наукова спадщина видатного азербайджанця знайшла шлях до світу інтелектуальних зацікавлень вдячних земляків.

XII століття оцінюється в літературознавстві Азербайджану як період відродження. Але через те, що підґрунтя та коріння цього відродження не досліджені глибоко, бурхливий підйом культури й науки у XII столітті може здаватись впливом якогось несподіваного явища. Монографія Маліка Махмудова кладе край усім сумнівам, підозрам та недовірі, обґрунтовує поступову еволюцію й цілісність культури азербайджанського народу, допомагає переконливими фактами умотивувати реальний стан речей. Бурхливе відродження вітчизняної літератури, філософської думки в добу Нізамі є не що інше, як результат, підсумок власного розвитку національного мислення.

На фоні безумовних переваг і достоїнств монографії певні вади стають не такі вже й помітні, але декотрі побажання хотіли б зробити.

Зрозуміло, що не можна вимагати від автора повного відображення в одній дослідницькій роботі чотирирівневої культури народу. Але, знаючи можливості, дослідницьку компетентність, наукову відповідальність Маліка Махмудова, маємо право очікувати від нього багато нового. З цього погляду доцільним були б у дослідницькій роботі висвітлення спадщини видатного вченого та прозаїка X століття Баді аз-Замана Хамадані. Адже Хамадані є вихованцем азербайджанської землі та одним із тих, хто своєю творчістю відкрив новий напрям в арабомовній прозі. У монографії не порушується тема творчої долі Абу Яла, який в XI столітті своїми гострими віршами неабияк непокоїв владу. Деякі джерела підтверджують факт народження Абу Яла в Азербайджані. Літературна спадщина Масуда ібн Намдара, творчість якого тісно пов'язана з Азербайджаном, теж залишилася поза увагою автора. Досліднику

добре знайома творчість цих особистостей, про них він володіє достатньою інформацією. І тому було б непогано, якби Малік Махмудов надав місце в монографії творчості цих майстрів.

Професор Малік Махмудов є основним дослідником азербайджанської культури VII–XII століть. За допомогою його досліджень маємо можливість ознайомитися приблизно зі ста новими особистостями. Безперечно, що на основі цього фундаментального твору Маліка Махмудова будуть написані в майбутньому нові дослідження, отож, історичне полотно нашої наукової та літературної думки стане ще більш різнобарвним. Відповідні інститути АН Азербайджанської РСР повинні думати про створення необхідних умов для нових кадрів у галузі азербайджанської літератури давнього періоду. Переклад рідною мовою художніх і філософських зразків, написаних арабською мовою, організація видання публіцистичних робіт російською мовою, пошуки розкиданих по різних світових бібліотеках оригінальних творів — то все важливі проблеми, які сьогодні потребують вирішення. Саме так наші вчені можуть гідно відповісти на піклування та увагу щодо нашої класичної спадщини з боку ЦККП Азербайджану.

Новруз у Східних країнах

Новруз — одне з улюблених свят, яке з давніх часів передавалося у спадок східним народам як символ приходу теплої весни, відродження природи після темної та холодної зими. Це свято оспівування доброзичливих почуттів, людських думок, мужності та дружби: свято злагоди, праці. Новруз — свято чистоти, здоров'я та краси.

Маммад Емін Расулзаде пише, що в давньоіранських версіях прихід свята Новруз пов'язується зі зведенням на престол Джемшида. Мандруючи світом, Джемшид нібито прибув до Азербайджану, де йому сподобалося, як ніде в іншій частині світу. Тут, на високій горі збудував він престол і провів церемонію коронації. Промені сонця, що потрапляли на прикрашені камінням корону та одяг падишаха, залили його світлом. І саме за це до імені падишаха «Джам» (султан, падишах) додали «шид» (мовою пехлеві означає «промінь»), отож цей легендарний шах увійшов в історію як Джемшид, тобто «той, що розсіює світло». Якраз у цей день відбувалися святкові урочистості, через що той день й оголосили Новим Днем (Новруз). Таким чином, свято Новруз став початком нового дня, нового року, нового життя.

У багатьох країнах Близького та Середнього Сходу цей день святкують як урочистість, на яку чекали з нетерпінням. Вірування у природу, пробудження її від зимового сну,

пов'язані з урочистостями Новруза, належать давній історії, та з часом ці урочистості змінилися під впливом таких релігій і вірувань, як шаманство, вогнепоклонництво, іслам, та збагатилися ще новішими елементами.

Усіма тюркськими народами, які населяли територію від Центральної Азії до Балкан, Новий рік-свято Новруз зустрічається з радістю. Незважаючи на те, що дні святкування різні, все це збігається з періодом «святкового місяця» в Азербайджані, який охоплює строк від 20 лютого до 21 березня.

Серед давніх тюрків свято, що показує зміну року, прихід весни, пробудження природи від зимового сну має назву «Ергенекон». Сьогодні назва цього свята в тюркських мовах звучить з декотрими відмінностями: у киргизів «нооруз», узбеків «новруз», казахів «новруз, науруз», уйгурів «норуз, новруз», азербайджанців «новруз, норуз», кримських татарів «наврез», казанських татарів «неуруз», балканських тюрків «мевруз», югославських тюрків «султани навруз», тюрків Кіпру («март докузу»), а в тюрків Анатолії «султани новруз» (новруз султани), («март докузу»), («март бозуму») тощо.

Хоча святкування Новруз-Байраму в тюркських народів однакове за змістом, за формою — різне. З цього погляду проведення урочистостей умовно можна поділити на три основні різновиди: Центральної Азії, Передня Азії та Східна Європа.

До Центральної Азії входять тюрки Казахстану, Сибіру, Алтаю та Північно-Західного Китаю, тобто уйгури. На цій території святкування Новруз відбувається переважно так: у святковий день люди цілим селом збираються на зеленому лузі біля річки, співають, танцюють. У великих казахан під назвою «даш газан» готують «байрам аши» — святковий плов. Іноді цю страву ще називають «гьоджа» та в основному готують із пшениці. Після того, як настає вечір, розкла-

дають багаття і стрибають через вогнище. Однією з основних частин святкування є змагання на конях та гра «кечігапди» — «хапати козу». У ці дні ашуги виступають перед народом, співають пісні про Новруз та уривки з епосів «Ергенекон», «Манас» тощо.

До теренів Передньої Азії умовно можна віднести Східну Анатолію, Закавказзя, Південний Азербайджан та Узбекистан. На цій території впадає у вічі вплив іранських традицій, але тюркські традиції все таки переважають.

Підготовка до свята починається за місяць. У домівках, надворі прибирають, готують садовину, замочують пшеницю для семені (пророщена пшениця), чотири тижні підряд, щовівторка розкладають багаття «ускю». Четвертий «ускю» збігається з останнім вівторком. У цей день, як і на свято, готують різні страви, прикрашаються хончі. Рано вранці кожний відвідує могили близьких і родичів. Читають молитви, прибирають могили, кладуть туди садовину. Після обіду починають святкувати. У цей вечір уся родина збирається за святковим столом, подають різні страви, солодощі, фрукти. На святковій хончі запалюють стільки свічок, скільки членів родини присутні вдома. Наступного дня всі вбираються у нове вбрання та ходять один до одного в гості. Молодь збирається групами, співають, танцюють, водять хороводи (яллі). Ашуги, акробати, актори демонструють своє мистецтво. У цей день всі, хто раніше посварився, примиряються.

Дуже популярні народні розваги — коскоса (блazenь), гапи пусма (підслухування за дверима), баджа-баджа (димохід), шалатма (кидання хустки), суя узюк атма (кидання кільця у

воду) та ін. Усі ці ігри пов'язані з приходом весни, пробудженням природи, початком весняно-польових робіт.

Молоді люди, які грають «Косу», групами ходять по домівках, співають, танцюють, демонструють різні вистави, збирають харчі та солодощі. Потім усі разом частуються зібраним та веселяться.

Тюрки Передньої Азії та Західної Європи: Терени Криму, Болгарії, Югославії, а також гагаузи зустрічають свято весни різними урочистостями, іграми, піснями. Кожне селище (на Кіпрі декілька) збирається на великому майдані або на лузі край села, і за загальним урочистим столом святкують Новруз. На цій території важливу роль відіграють весняні квіти. Їх дарують рідним, заколюють у волосся як символ багатства, здоров'я, щастя. З нагоди свята фарбують яйця, одну частину з яких роздають членам родини, іншу віддають молоді та дітям, які проходять вітати зі святом.

Страви, приготовлені з нагоди Новруза, різні та мають в основному територіальний характер. Наприклад: у Криму готують курку та юшку з куркою, в Югославії — хліб під назвою «коровай», булку у вигляді коси; готують також особливу страву зі стегна ягняти та квасолі. У святкові дні двері домівок відкриті для всіх гостей — адже на столах святкові страви та солодощі. Новруз — також основне свято іранських народів. За офіційним календарем це свято також збігається з початком нового року — 1 число місяця фарвардіна (21 березня).

В Ірані з урочистостей, пов'язаних з Новрузом, найважливіший «останній вівторок» (на фарсі «чархашанба-сурі»). Ця урочистість проводиться в останній вівто-

рок року. У цей вечір усі, діти та дорослі, збирають хмиз та розкладають вогнище, зі сміхом, жартами, піснями, стрибають через вогонь. Перед кожним стрибком звертаються до вогнища зі словами: «Хай моя жовтизна перейде до тебе, твій багрянець перейде на мене!». Цей процес продовжується до повного згасання вогнища. За звичаєм, вогнище не можна гасити, воно само має погаснути.

Одним із цікавих елементів «Ахир чершенбе ахшами» (останній вівторок) є «гулаг фалі» (гадання на словах, які чує вухо). У цей вечір люди зупиняються на вулиці, за звичаєм на перехресті чотирьох доріг, загадують бажання, прислуховуються до випадкових слів перехожих і визначають, чи втілиться нічність у життя загадане бажання.

Якщо в день «Ахир чершенбе ахшами» в когось у домі є хвора людина, то родич бере із собою казан, черпак та виходить з дому. Підходить до будь-якої хати, прикриває обличчя, черпаком стукає у двері. Необхідно, щоб господар вийшов і поклав у казан їжу або гроші. Зібрану їжу давали хворому, щоб той скоріше одужав.

За декілька днів до Новруза в Ірані всі починають прибирати в домішках, тобто витрушують килими, миють підлогу, вікна та чистять мідяний посуд. Ставляють семені (пшеницю) на тарілках, у горщиках саджають нарциси.

Важливою урочистістю, яка втілюється в житті у новорічну ніч, є прикрашання святкового столу стравами або речами, назва яких починається з літери «С» («сін») — на фарсі «хафт-сін». Це такі страви та речі: сенджед (ягідки лохового дерева), сумах (приправа), сирка (оцет), сунбюль (колос), сабзі (зелень), сір (часник) та семені (пророщена пшениця). Коріння цього звичаю глибокі, тобто він належить до доісламського періоду та пов'язаний з іменами семи ангелів. На стіл, де зі-

брано сім «С» («сінів»), ставлять дзеркало. З обох боків дзеркала ставлять підсвічники і запалюють в них стільки свічок, скільки в родині дітей. Окрім цього, на стіл ставлять: Коран, великий лаваш, піалу із зеленою землею, воду, трояндову воду. Користуючись цими речами у визначеному порядку, проводиться ритуал ворожіння: загадуються бажання на новий рік.

Після того, як старий рік здає свої позиції, в кожній родині діти вітають дорослих, а дорослі дають їм святкові подарунки. В Новруз ображені примиряються, ворожнеча забувається.

На святі Новруз широко використовують солодощі, садовину, сухофрукти. Іранці готують на Новруз сухофрукти, а також фісташки, мигдаль, фундук, насіння гарбуза й діні, покроплений солоною водою та підсмажений горохом.

За звичаєм, свято продовжується 13 днів і впродовж цього періоду люди ходять у гості один до одного, дарують святкові подарунки. 13 день нового року святкується особливо і це називається «Сиздех бедер» («Вигнання тринадцятого»). Через те, що число 13 є фатальним, у цей день усі виходять зі своїх домівок, гуляють на луках, у горах, лісах, на берегах річок, пригощаються святковими стравами й солодощами, радіють, танцюють під виконання музичних інструментів. Усе це продовжується до півночі й лише після цього люди повертаються додому. Так з домівок виганяють «негаразди» 13-го дня.

У межах можливого іранці намагаються зустріти новий рік у новому вбранні, всі старі речі, тріснутий фаянсовий посуд викидають на смітник. Навіть найбідніші родини роблять усе для того, аби їх святковий стіл був красивий і багатий.

На основі інформації, наданої у творі арабського історика середньовіччя Аль-Магрізі «аль-Хітат», Свято Новруз почали святкувати як свято весни на арабському Сході з VIII століття, у період халіфату Аббасидів. На виконання вказівки халіфа аль-Мамуна (813–833) святкування Новруза у період його керування було узаконене. Деякі халіфи створювали всі умови для масового святкування Новруза. Так, у дні святкування Новруза люди вітали халіфа з нагоди свята, приносили йому подарунки.

У перші дні свята народ проголошував з-поміж своїх одну людину «Амірі-новруз» для керування урочистостями. Обличчя цієї людини намащували борошном або вапном, вдягали її у червоний халат, саджали на ішака. «Амірі-новруз» їздив вулицями міста та збирав подарунки у багатих. У святкові дні скрізь розкладали вогнища, люди бризкали один на одного водою.

Халіфи теж брали активну участь у святкових урочистостях. Урочистості, організовані в палацах халіфату, нагадували карнавали, що проводилися в середні віки в західноєвропейських країнах. У ці дні різні верстви населення оформлювали хончу, приходили до палацу, вітали халіфа та його родину. А халіф роздавав їм подарунки й гроші. Ознакою, що зближує ці урочистості з карнавалами, було прикривання учасниками обличчя масками. Халіф аль-Мотадід, після приходу до влади у 892-му році, заборонив ці урочистості. Велику роль у цій забороні зіграли ортодоксальні релігійні діячі. Розкладання вогнища у святкові дні та бризкання один одного водою ними оцінювалося як залишки зороастризму.

Сьогодні свято Новруз популярне і у арабів Єгипту.

У Єгипті прихід весни «Шеммі-н-несім» святкується виконавцями обрядів і урочистостей, пов'язаних зі святом

весни, врожаю, приросту. Учений-єгиптянин Ахмед Рушді Салех, посилаючись на історичні джерела, зазначає, що за своєю генезою це свято хоч і пов'язане з єгипетським міфом про воскресіння, повернення до життя бога рослинності та води Озіріса, убитого своїм братом-зрадником, у наступних століттях мало ширше значення і відзначалося як свято врожаю. Фараони давнього Єгипту в цю пору року виходили на зелені луки й сади, зустрічали повернення Озіріса як пробудження природи. На думку Ахмеда Рушді Салеха, з етимологічного погляду «Шеммі-н-несім» в давньоєгипетській мові пов'язане з використанням слова «шеммі» — «відчуття запаху».

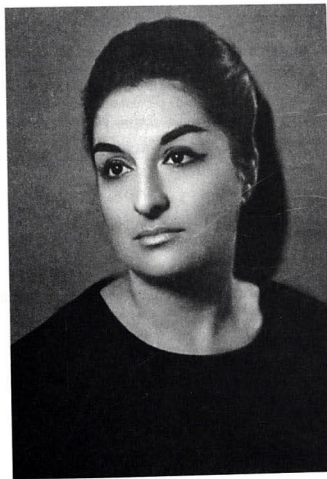
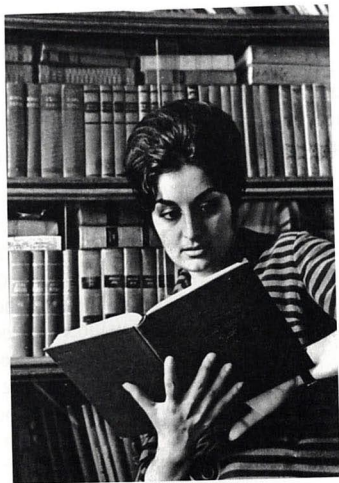
У дні святкування «Шеммі-н-несім» єгиптяни сідають в човни та виходять на прогулянку річкою Ніл, готують різні святкові страви, влаштовують бенкети. Ці дні сади й луки перетворюються для них на місця прогулянок. Аборигени давнього Єгипту — в основному гіпти, відзначають це свято як своє Свято Нового року, яке їм залишилося з часів фараонів. Загалом, цей день вважається національним святом Єгипту.

Свято Новруз — це таке свято, якому кожний новий рік приносить свіжість, з кожним роком святкові урочистості оновлюються і збагачуються. Але одна церемонія свята для всіх, хто його зустрічає, залишається незмінною — церемонія, коли Новруз «говорить»: «Старий рік здається!». У вечір, коли старий рік змінюється новим і відбувається збалансування дня та ночі, всі члени родини збираються за святковим столом і запалюють свічки за кількістю членів родини в домівку приходить світло.

ЗМІСТ

Передмова	3
Роль професора Аїди Імангулієвої у розвитку сходознавства в Азербайджані	10
Аїда ханум	21
Михайло Нуайме та російська література XIX століття	32
Історія створення та розвитку арабської літератури в Іспанії.....	59
Горький та арабський Схід.....	75
Нові тенденції творчості членів «Асоціації пера»	86
Книга «Сонце, яке сходить із землі» передового ліванського поета Мішеля Сулеймана азербайджанською мовою	96
Діяльність арабських поетів, які емігрували до Південної Америки	104

Іракська література.....	122
Однйменний твір двох великих письменників	134
Азербайджанська радянська література арабською мовою	142
Стародавнє коріння нашої літератури.....	152
Новруз у Східних країнах	160

Aida İmanquliyeva. Seçilmiş məqalələri

Kiyev. Dmitri Buraqonun Nəşriyyat evi. 2011.

Kitabda Azərbaycan xalqının tanınmış şərqşünası, filologiya elmləri doktoru, professor Aida xanım İmanquliyevanın (1939-1992) seçilmiş əsərləri dərc olunmuşdur. Məcmuədə həmçinin onun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələrlə də yer almışdır. Professor Aida İmanquliyevanın seçilmiş məqalələrinin Ukrayna dilində nəşri bu ölkənin şərqşünaslarına, xüsusilə ərəb filologiyası ilə məşğul olan tədqiqatçılara, tələbələrə və müəllimlərə görkəmli Azərbaycan aliminin elmi irsi ilə tanış olmaq imkanı yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikasının Ukraynadakı Səfirliyi

Redaktor: Eynulla Mədətli
Tərtibçi: Yeganə Qafqazlı
Rəyçi: Taras Şevçenko adına Kiyev Milli Universitetinin Türkologiya kafedrasının professoru Qriqoriy Xalimonenko
Tərcüməçi: Gültən Hüseynzadə-Qafqazlı

Kitabın nəşr olunması üçün lazımı materialların əldə olunmasında göstərdiyi köməkliliyə görə Azərbaycan MEA Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru Gövhər xanım Baxşəliyevaya təşəkkür edirik.

АІДА ІМАНГУЛІЄВА

ВИБРАНІ СТАТТІ

Редактор: *Ейнулла Мадатлі*

Художнє оформлення обкладинки,
макет і комп'ютерна верстка
С. М. Нестеренко

Для нотаток

Підписано до друку 30.06.2011 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Times NewRoman».
Обл.-вид. арк. 5,30. Ум.-друк. арк. 8,37. Наклад 500 прим. Зам. № 1107.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного
реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41

Для нотаток

